ISSN 0130-7037

Наука і суспільство

2'91

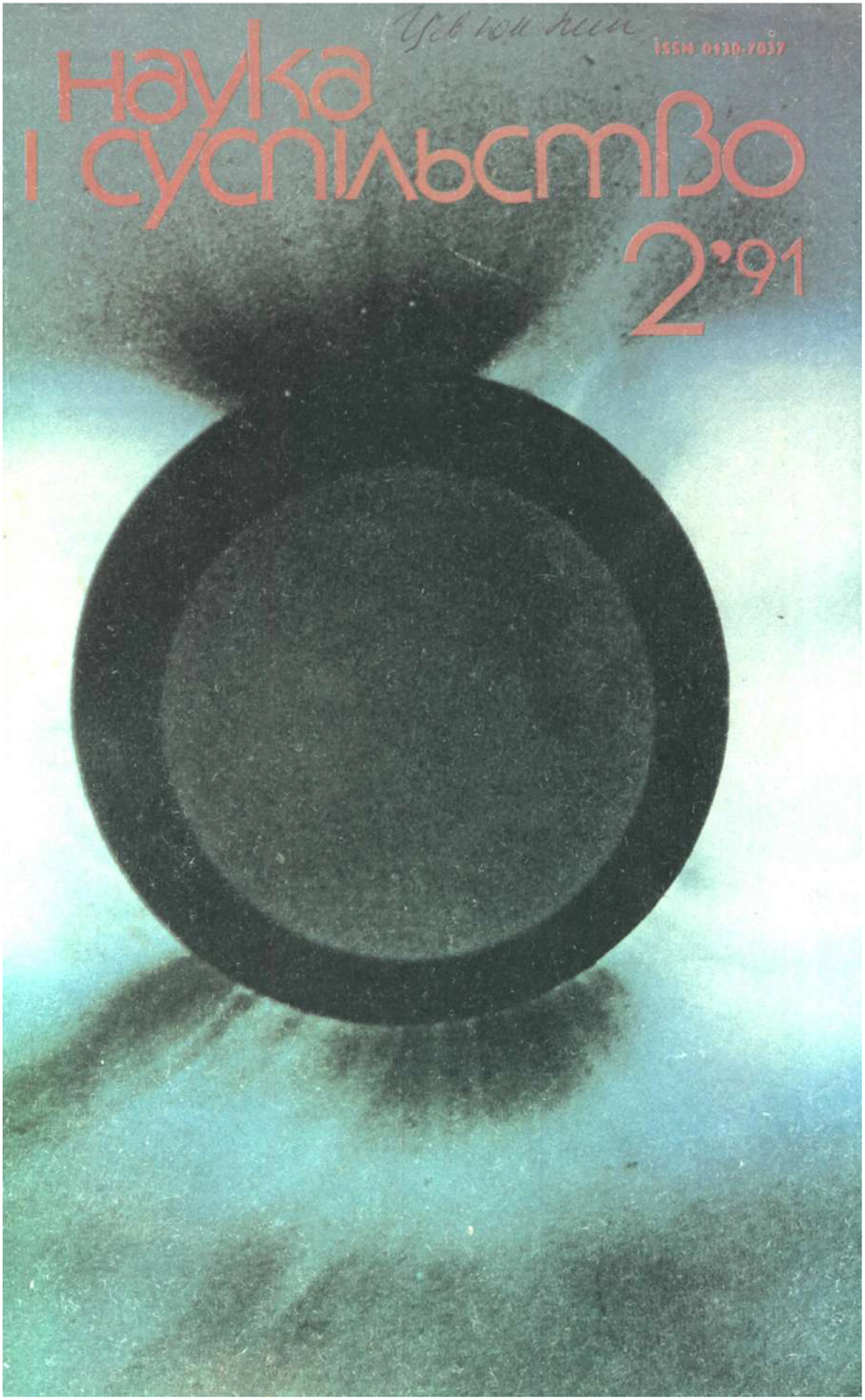

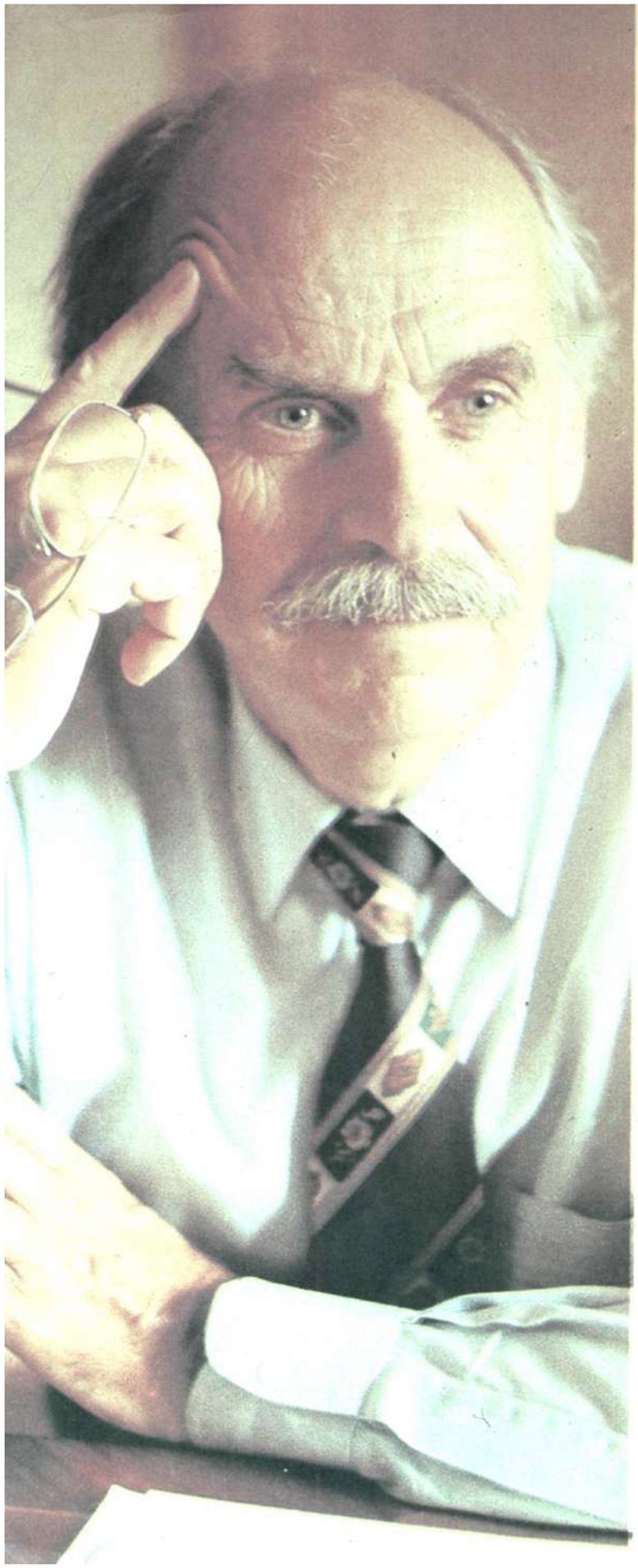

Богдан ГАВРИЛИШИН:

— Місце на світовому ринку собі треба здобувати. У світі вільної торгівлі ніхто не стане Вкраїні поперек дороги, але ніде й не будуть надто широко відкривати двері — мовляв, ходіть, ми вас запрошуємо. Треба торувати свої шляхи. Інші так робили, отже й ми зможемо.

Щоправда, цей шлях буде тернистим, але цікавим. Будуть моменти колосального напруження. Передусім треба зробити ще деякі зміни у політичних інституціях. Щоби політичне керівництво справді могло мобілізувати енергію людей, щоби створилася атмосфера довір'я, яка породить наснагу до праці. Потрібні деякі зміни в системі освіти, аби люди здобували спеціальності, потрібні для нової економіки, яку творимо.

Ще раз наголошую на необхідності вдосконалення політичної структури. Від того, яка в Україні буде політична голова, залежить чи менш, чи більш тернистим буде цей шлях.

Бесіду з відомим ученим «Шлях у цивілізований світ» читайте на стор. 6—10.

Щомісячний
науково-популярний
і літературно-художній
ілюстрований журнал

Засновник: правління
товариства «Знання» України

Видавець:
видавництво «Радянська Україна»

НАУКА І СУСПІЛЬСТВО

© журнал «Наука і суспільство», 1991

ЛЮТИЙ 1991

У номері:

2 **Не переступити поріг. Альтернатива**
КУЧЕР Р., МАКІТРА Р. ЧИ ЗАГРОЖУЄ УКРАЇНІ КАТАСТРОФА? Загальне потепління, клімат і наше життя.
5 **Конкурс-вікторина «Подорож у Всесвіт»**
6 **На порозі третього тисячоліття**
ГАВРИЛИШИН Б. ШЛЯХ У ЦИВІЛІЗОВАНИЙ СВІТ. Інтерв'ю відомого вченого, члена Римського клубу нашому кореспондентові В. Пустовойту.
11 **Українська держава. Якою їй бути!**
КОСТЕНКО О. ФЕНОМЕН «ВАВІЛОНСЬКОЇ ВЕЖІ». Інпропріація — це прилучення до власності неімущих...
13 КУЛЬЧИЦЬКИЙ С. ПОГЛЯД ІЗ-ЗА ОКЕАНУ. Про одне з видань «Історії України» за кордоном.
14 ЯРЕМЕНКО В. ЯКОЮ Ж МОВОЮ РОЗМОВЛЯЛИ КИЇВСЬКІ КНЯЗІ?
18, 41 **Мозаїка планети**
19 ВОВКАНИЧ С. «ПЕРЕДУСІМ БУЛО СЛОВО...» Філософський погляд на розуміння біблійного вислову.
22 ПОЛІЩУК В. ЛІТОПИСЕЦЬ ПОМИЛЯВСЯ? Біогеограф досліджує «шлях з варяг у греки».
26 БОЛОТОВ Б. ЛАМАТИ ЛЕГШЕ, НІЖ БУДУВАТИ. Розмова нашого кореспондента Н. Сукманської на прохання читачів.
30 **З роду-віку**
БОРИСЕНКО В. ПОВНОЛІТТЯ
32 **Біблія. Глави з «Нового завіту»**
36 **У лабораторіях учених**
ІВЧЕНКО В. НА ЗОРЯНІЙ ВАХТІ
76 СПІЖЕНКО Ю. НОВА ДИСЦИПЛІНА — КЛІНІЧНА ЛІМФОЛОГІЯ
42 **Листи і відповіді**
43 **Нові документи**
БЕЗРОДНИЙ Є. ОСТАННІ ДНІ ЛЕЙТЕНАНТА ШМІДТА
44 ГОЛОВАНЕНКО В. МАЛЬОВАНО ЙОГО РУКОЮ
48 БІЛЯ ДОМАШНЬОГО ВОГНИЩА
51 ВИННИЧЕНКО В. ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІЇ
68 **«Гіперболоїд»**
72 **Техніка і ми.** Прем'єра рубрики
77 **Доброго вам здоров'я**
80 **Чудеса! Давайте розберемося...**
РАКІН О. «ЗАРЯДЖАЮСЬ ЕНЕРГІЄЮ ВІД МІСЯЦЯ»
88 **Шаховий клуб**
84 **«Сміхофразотрон»**
86 **Подяка у Канаду**

Чи загрожує Україні катастрофа?

РОМАН КУЧЕР,
академік АН УРСР,

РОМАН МАКІТРА,
кандидат хімічних наук

Клімат Землі змінювався протягом усього існування нашої планети. Доволі нагадати кам'яно-вугільну геологічну еру, коли на підполюсних широтах росли велетенські ліси. Вони дали початок покладам вугілля. Чи, навпаки, льодову епоху, коли більша частина Європи була вкрита крижаним панцирем, південна межа якого проходила через нинішню територію України. Колись і Сахара була зеленим степом, про що свідчать знахідки викопних кісток тварин чи їх наскельні зображення — рисунки первісних мисливців. Та й уже в історичний період письмові джерела засвідчують різні відмінності тодішнього клімату порівняно з сьогоднішнім: близько 1000-го року на Землі було набагато тепліше. Вікінги, відкривши велику сушу на півночі, видно, недарма назвали її Гренландією — зеленою країною. А сьогодні Гренландія — суцільна крижана пустеля.

На зміну колишньому потеплінню наприкінці середньовіччя прийшов холод: взимку можна було проїхати скутим кригою Балтійським морем з Польщі у Швецію. Цю епоху називають навіть малою льодовиковою добою. Такі зміни клімату приводили і до політичних катаклізмів. Так, російський історик Л. М. Гумільов пов'язує переміщення кочових народів (гуннів, аварів, половців, монголів та ін.) з Центральної Азії в європейське Причорномор'я з періодичними змінами клімату, в першу чергу — з періодами посух у степах Азії, які призводили до погіршення умов життя кочівників внаслідок зменшення площі пасовиськ.

Але всі ці зміни клімату, хоч які вони були значущі, відбувалися поступово, протягом сотень, а то й тисяч років. Тому вони не мали катастрофічного характеру. Сьогодні ж, здається, насуваються різкіші і швидші зміни клімату на Землі, породжувані так званим парниковим ефектом.

Метеорологи дійшли висновку, що на цикл нормальних, незначних природних коливань температури накладається нині антропогенний (спричинений діяльністю людей) фактор потепління. У торішніх шарах атмосфери поступово нагромаджується дедалі більша кількість вуглекислого газу, який, пропускаючи сонячні промені в напрямку до Землі, відбиває зворотне випромінювання тепла й не допускає його розсіяння в міжпланетному просторі. Тобто діє подібно до скляних чи поліетиленових рам у теплицях. Через це температура нашої планети зростає, і процес тим відчутніший, що більше вуглекислого газу нагромаджується в атмосфері.

Загалом за 30 років (1950—1980) кількість CO_2, викинута в атмосферу, зросла на 100 процентів у промислових країнах Заходу, на 337 — в СРСР і на 586 процентів у країнах третього світу.

Додамо: крім CO_2, в парниковому ефекті беруть участь й інші гази, передусім метан. Мало того, метан в 20 разів ефективніший для відбиття й розсіювання теплових променів порівняно з CO_2. Метан, як і вуглекислий газ, є продуктом природних процесів і утворюється під час гниття органіки за участю анаеробних бактерій. Недарма його звуть ще «болотним газом». Оскільки метан у два рази легший від основних складників повітря — азоту й кисню — він потрапляє у горішні шари

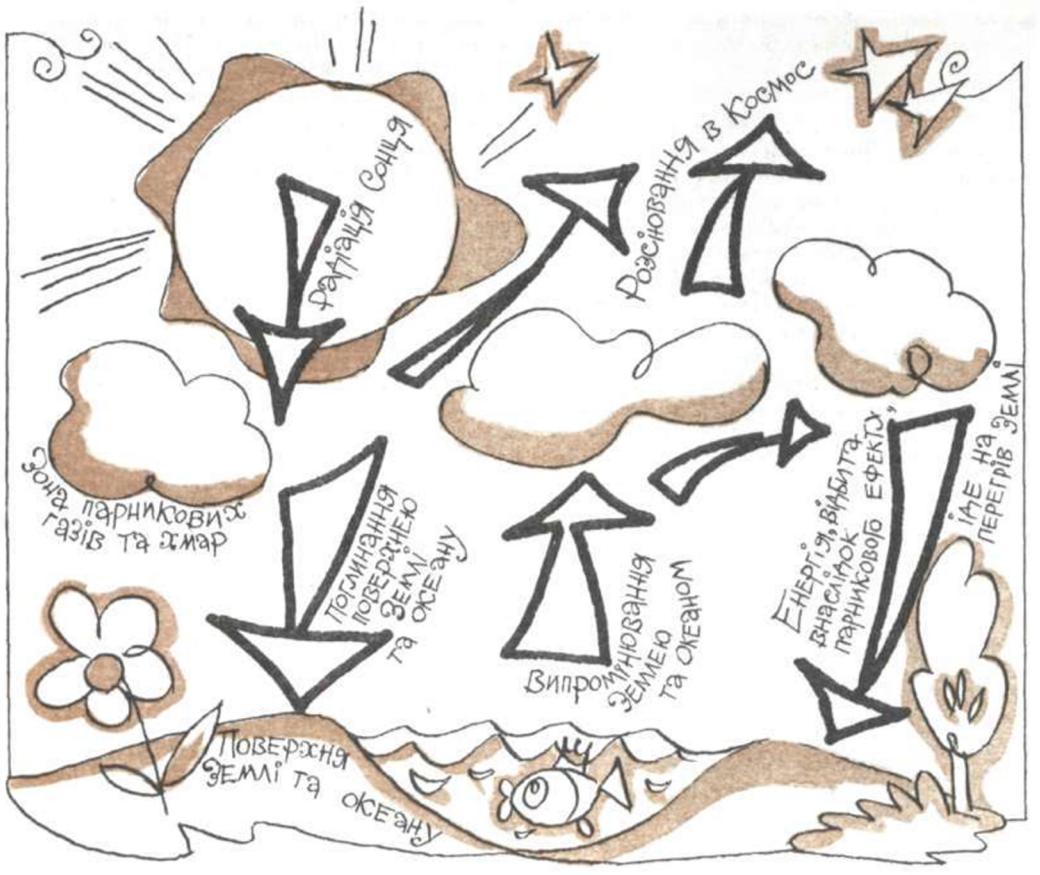

Схема парникового ефекту.

атмосфери (тропосферу) і поступово розсіюється. Якщо до 1978 р. вміст метану в тропосфері був відносно постійний, то за останні десять років спостерігається систематичне зростання пересічно на один процент щороку.

За оцінками вчених, домішки CO_2 в атмосфері відповідають за 50 процентів парникового ефекту, метану — за 18, фреонів — за 17 процентів.

Усі ці зміни, викликані значною мірою діяльністю людей, призвели до прискореного зростання вмісту CO_2 та інших забруднень в атмосфері. Мало того,— очікують, що коли не вжити певних заходів, процес триватиме далі та спричинюватиме подальше зростання температури Землі, наскільки інтенсивним воно буде, точно оцінити важко. Але, за прогнозами, на початку наступного століття, приблизно до 2025 року температура може зрости на 2 і навіть до 6°. Це, здавалося б, не така вже й велика цифра. Але насправді вона може призвести до катастрофічних і дуже швидких змін. Досить пригадати, що 18 000 літ тому, за льодовикової епохи, середня температура Землі теж не дуже відрізнялася від сьогоднішньої, було «всього» на 5° холодніше...

Важко оцінити конкретні наслідки зростання температури. Однак, зрозуміло, що клімат зміниться на Землі глобально. З одного боку, слід очікувати загального танення льодовиків в Арктиці, зокрема в Гренландії та Антарктиці, у горах. Гляціологічні служби (спостереження за станом льодовиків) вже констатують відступання льодового покриву в Альпах та горах Середньої Азії, а також збільшення кількості крижаних гір в океанах, примножуваних розколюванням полярних льодових масивів. Внаслідок цього процесу рівень океанів на початку XXI століття підніметься від 0,5 до 1,5 метра. А це загрожуватиме затопленням ряду районів, що знаходяться у низинах, а надто в родючих дельтах річок, у першу чергу значних площ в Голландії, Данії, сьогоднішнього Бангладеш, низовин Міссісіпі у США, частині Єгипту, на узбережжі Китаю. Океан поглине чимало островів, у тому числі такі мінідержави в Тихому океані, як Кірібаті, Тувалю та ін. Уже сьогодні

в Австралії обговорюється проблема евакуації населення цих островів.

Виникає логічне запитання — як позначиться загальне потепління на кліматі України? Однозначної відповіді немає. Територій, що лежать нижче рівня океану або не набагато від цього рівня вищих, на Україні не знайдеш, за винятком дельти Дунаю. Отже, затоплення територій, навіть якщо рівень вод значно зросте, нам не загрожує. Більш реальною є, на жаль, небезпека, що південні та східні райони республіки внаслідок зменшення кількості опадів перетворяться на пустелі. Райони на південь від лінії Балта — Кіровоград — Кременчук — Ізюм і так мають, надто ж улітку, посушливий клімат. Адже температура сягає часом +40° і вище. В той же час на ці землі випадає мало опадів — 500 мм і менше за рік. На цю ж зону припадає основна частина найродючіших ґрунтів України, чорноземів на місці розораних степів, основні площі посівів пшениці, ячменю, кукурудзи та соняшнику.

Ми не історики, але наважилися висловити гіпотезу, суголосну з теорією Л. М. Гумільова, про кліматичні першопричини міграцій середньоазіатських народів, про яку йшла мова. Відомо, що на початку і в середині першого тисячоліття та й раніше південь України був доволі густо заселений. Згадаймо лиш племена скитів-орачів, далі предків слов'ян — антів, нарешті племена уличів та тиверців, розселених у басейнах Пруту, Дністра та Бугу. А під кінець тисячоліття всі ці території перетворюються на безкраї сухі степи, де кочують печеніги, татари та інші народи. Південна та південно-східна межа слов'янських поселень відсувається приблизно на лінію південних кордонів сьогоднішніх Вінницької та Черкаської областей (м. Родня на Росі), далі по Сулі у верхів'я Сейму та Псьолу на Полтавщині й Сумщині, а тоді різко на північ за верхньою течією Дону й Воронежу аж до Оки. І що дивує — основні напрямки розселення русинів, колонізації нових земель ідуть не в бік родючих земель Півдня, а на мало перспективні землі Півночі,— Карелію, район Білоозера і далі в басейни Онеги, Північної Двини, Вятки... І так триває аж до кінця XIV — початку XV століть.

Виникає слушне запитання — як сталося, що могутня багатолюдна Русь, яка успішно воювала з Візантією, допустилася того, що орди печенігів підступили до Києва? Правда, татаро-монгольська навала була жахливою, бо участь в ній брали багатотисячні орди. Але ж Золота Орда невдовзі розпалася на малочисельні групи — Кримську, Перекопську, Ногайську, Буджакську. На наш погляд, відповідь тут однозначна: кочівників можна було розгромити, але не було змоги запобігти їхньому поверненню у степи Чорномор'я. Військо, якому під силу було б така задача, просто не було чим годувати. Ця епоха характеризується відносним потеплінням. Саме тоді вікінги відкривали свої «зелені землі» — Гренландію та Вінландію. Очевидно, зміна клімату захопила і східну Європу, привела до потепління на півночі Русі, й одночасного пересихання земель Південного Сходу. Отже, засохлі, потріскані землі чорноморських степів неможливо було розорати, неможливо було там жити. Екстремальні зміни клімату, навпаки, спонукали напівголодних кочівників до нападів на країни, краще забезпечені продовольством. Недарма вже пізніших часів читаємо у нотатках сучасників: у Криму посуха, неурожай, чи саранча — слід очікувати нападу орди.

Становище змінилося після «малої льодовикової доби»,— похолодання в епоху середньовіччя. На ці землі прийшли щедрі опади, зазеленіли напоєні степи. І лише по тому, з'являються повідомлення не лише про «ковильовий степ», але й про Україну «молоком і медом плинучу». З кінця XV ст. починається інтенсивне заселення степових околиць, спочатку українських, поселенцями з північного заходу, далі — півдня сучасної Воронезької області. Одночасно — росіянами басейнів Дону, Волги, Яїку (Уралу), виокремлюється козацтво. На інтенсивність тих процесів указує хоча б відомий з історії факт, що коли 1582 р. Вишневецькі дістали землі вздовж Сули на Полтавщині, вони були практично незаселеними. У 20-х роках XVII ст., коли їх власником стає князь Ярема Вишневецький, там уже було кільканадцять сіл і близько 5000 підданих. 1646 року мова йде вже про 230 тисяч підданих, які жили в 30 містечках та численних селах і хуторах! Гетьманщина і Запорожжя освоювали дедалі нові землі на півдні і південним сході, що означало заселення степів та реальну загибель кочових орд. Але таке перетворення степів на ріллю стало можливим лише завдяки сприятливим змінам клімату, і в першу чергу, збільшенню кількості опадів.

Нині, очевидно: якщо тенденція до потепління і, відповідно, висихання збережеться, доведеться готуватися до чергової великої зміни в землекористуванні: широко запроваджувати посухостійкі

сорти та навіть нові види культур, ширше використовувати зрошуване землеробство. Але воно має впроваджуватися виважено — пригадаймо загибель цивілізацій Месопотамії внаслідок надмірного зрошення, чи зовсім вже сучасний приклад — Аральське море... Хоч таких змін клімату і не можна стопроцентно гарантувати, але вже необхідна інтенсивна робота економістів, учених-агрономів по розробці оптимальних заходів.

Наскільки серйозні ці питання вказують недавні повідомлення у пресі: в листопаді позаминулого року в Голландії, в Гаазі, збиралася міжнародна конференція за участю 70 країн, де розглядалися можливі наслідки парникового ефекту. На жаль, незважаючи на грізні передбачення, конкретні протизаходи ще не знайдені. Єдине, чого досягли на конференції — рекомендації стабілізувати до 2000 року виділення CO_2 на рівні 1988 року. Така пропозиція означає для індустріальних країн лиш деяке загальмування в їх розвитку, тим більше, що вони переходять на енергоощадні технології. Але для країн, що тільки вступають на шлях промислового розвитку, така стабілізація означає відставання і занепад.

За нинішнього ж темпу розвитку вміст CO_2 в атмосфері може підстрибнути до 2050 року в два рази. У зв'язку з цим 1992 року заплановано провести в Бразилії з ініціативи ООН міжнародну конференцію «Середовище і розвиток». Виходом може бути різка інтенсифікація наукових досліджень у галузі геліоенергетики. Вона поки що малоефективна і характеризується низьким коефіцієнтом корисної дії, але є безвідходною, не призводить ні до утворення CO_2, ні до кислих оксидів сірки — причини кислих дощів. І не таїть у собі небезпеки, пов'язаної з атомною енергетикою. Певну роль, особливо в низинних приморських країнах, відіграє і використання вітрових енергетичних установок.

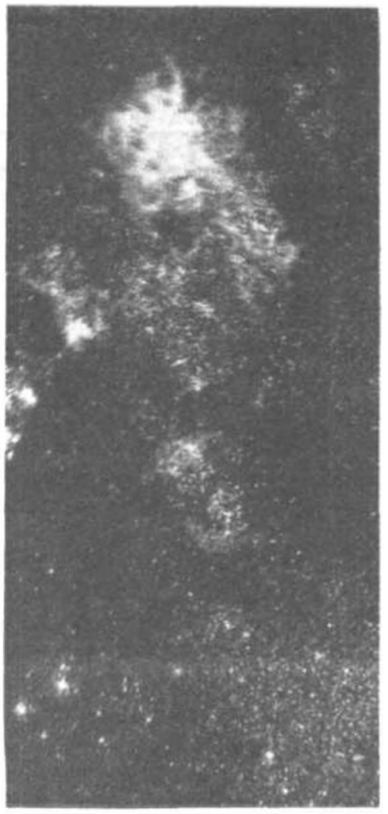

Конкурс-вікторина

«Подорож у Всесвіт»

оголошений у попередньому номері.

Нагадуємо: конкурс проходить у п'ять турів, кожний з яких містить три запитання.

Запитання другого туру:

1. Назвіть українських учених, які відкрили нові комети, названі їхніми іменами.

2. Скільки планет і які саме мають супутники? Як вони утворюються?

3. На якій відстані від Землі перебуває найближча зірка (крім Сонця)? До якого сузір'я вона входить?

Відповіді надсилайте на адресу журналу не пізніше 30-го числа наступного після виходу журналу місяця. На конверті зробіть позначку «Конкурс-вікторина». Відповіді обсягом понад три машинописних сторінки не розглядаються.

Шлях у цивілізований світ

ГАВРИЛИШИН Богдан Дмитрович

Народився 1926 року в с. Коропці нинішньої Тернопільської області. Закінчив машинобудівний факультет Торонтського університету в Канаді. Невдовзі направлений до Швейцарії на одноріч ні курси для керівників підприємств, після закінчення яких був залишений викладачем соціології економічного розвитку. Захистив докторську дисертацію. Викладав у ряді західних вищих учбових закладів, почесний доктор Йоркського університету та університету Альберта (Канада). Президентом Італії нагороджений золотою медаллю за внесок в економічний розвиток країни. До 1986-го року — директор Міжнародного інституту менеджменту у Женеві (Швейцарія). Автор понад 80 наукових праць. Головне коло наукових інтересів — архітектура суспільних ладів.
Член Римського клубу.

● Десять років тому я прогнозував неминучість фундаментальних змін у Радянському Союзі.

● Вірячи у здібності свого народу, я без жодного комплексу міг ходити серед людей. Якщо б я свого цурався, то я був би звихнена людина.

● Багато допомогла Росія з Єльциним. Якби вона не проголосила своєї суверенності супроти центрального уряду, шансів на здобуття Україною незалежності було б набагато менше.

Чи буде ситуація у світі сприятливою для здобуття Україною незалежності і як нашій республіці увійти у міжнародне співтовариство цивілізованих країн — тема бесіди журналіста Валентина ПУСТОВОЙТА з відомим ученим Богданом ГАВРИЛИШИНИМ.

— Вашій доповіді Римському клубу «Дороговкази у майбутнє», коли я не помиляюся, виповнилося 10 років. Які з ваших прогнозів за цей час збулися і які — ні?

— Я прогнозував неминучість фундаментальних змін у Радянському Союзі: децентралізацію економічного життя, політичні зміни і незастосування ідеології до реальності. Це діється. Крім того казав, що США входитимуть у послаблену фазу свого розвитку, зменшуватиметься їхня питома вага у світовій економіці. І це справді сталося за ці 10 років. Що Японія займатиме чимраз більші й більші позиції на світовій економічній шахівниці. Це також здійлося. За Китай говорив, що він поволі переходитиме як до більш ліберальної економічної системи, так і до певної лібералізації політичного життя. У них правда загикнулася десь рік тому, але я вірю, що надалі вони триматимуться цього курсу.

Крім того, я вважав, що країни приходитимуть до певної синхронізації економічного та політичного життя, аби в майбутньому можна було створити один світовий політичний лад, водночас зберігаючи культурну й політичну незалежність одиниць. Аби світ не був розділений на блоки. Це поки що не збулося, але елементи вже є. Наприклад, ми не маємо такої гострої конфронтації між Сходом та Заходом. Щоправда, маємо вибухонебезпечну ситуацію на Близькому Сході, але хоч це неминучий, проте тимчасовий конфлікт. Так що у майбутньому я бачу виникнення певного світового ладу — це станеться за 50—60 років.

— А що не збулося?

— Думав, що реформи у Радянському Союзі почнуться з економічних реформ. У вас же сталися великі зміни в політичному та психологічному плані, а в економічному дотепер майже не було. Я ще

передрікав, що СРСР не втримається як політична одиниця. До того висновку можна було дійти з об'єктивних, раціональних причин. Цього не сталося, але цей процес вже у дорозі.

— Якими уявляються вам зараз ці дороговкази для світової цивілізації?

— Пошуки більш ефективних суспільних структур. Що треба робити у кожній країні, аби її політична система вдосконалювалася? Приміром, я вважаю, що в США вона повинна мінятися — там не надто мудрі спосіб творити закони та розподіл функцій між законодавчим та виконавчим органом, завелика концентрація, бодай символічна, влади в руках президента, розплодилися бюрократи у Білому домі, які не мають мандату від народу й не передбачені конституцією. Не досконале функціонування великих підприємств — вони прагнуть мати прибуток з перепродажу, а не створення нових лабораторій та виробництв. Це є причиною, чому ця країна йде трохи на долину. Тому вважаю як і 10 років тому, що США потребує певних змін політичної структури.

— А як для світової цивілізації в цілому?

— Ми маємо прагнути збереження культурної, мовної зрізнічкованості, можливості контролю певних груп за власною долею. Але мусимо створити якусь владу світового масштабу, що дасть можливість людству вижити на цій планеті. Думаю, все це дуже актуально, бо перед нами стоять проблеми, розв'язання яких треба координувати на світовому рівні.

— Закінчується XX століття. Які з проблем, що стоять перед людством, є, на вашу думку, найбільш нагальними?

— Демографічні: завелике зростання населення в одних країнах, і замале в інших, постаріння населення планети. Друга проблема — це довкілля, яке ви називаєте навколишнім середовищем. Вона стає драматичною у міру наближення до кінця другого тисячоліття. Мусимо знайти краще, симбіотичне взаємовідношення між технологією, екологією та економікою. Людина прагнула стати паном над природою, і технологічний прогрес вів її в цьому напрямі. Але цей прогрес був такий швидкий і почасти навіть дикий, що як тільки людина опанувала природу, вона почала її нищити. Треба знайти якусь кращу рівновагу між технічним прогресом і природою.

— В одній з публікацій я читав, що ви досліджуєте можливості використання досвіду різних народів, цивілізацій для створення ефективної моделі суспільства. Як ви уявляєте собі таку модель?

— Можна й надалі творити такі моделі, але треба бодай наближатися до такого суспільства. Тому мене цікавило досягнуте різними народами в цьому плані. Наприклад, японська система цінностей створює певну добровільну суспільну дисципліну — людина без примусу підпорядковує себе потребам свого народу. І це навіть має перевагу над формальними політичними структурами, які були накладені на японців американцями. Є влада й ніби опозиція, а фактично країна дуже добре функціонує як єдине ціле. Ця внутрішня дисципліна коріниться у традиціях, релігії, філософській спадщині, які заохочували до дисципліни, а не до самовияву, не до вдоволення суто свого інтересу чи то духовного, чи то матеріального. Крім того, за природними умовами Японія бідна країна. Природа змусила японців тяжко працювати й співпрацювати — інакше цей народ не зміг би вижити. Отже, ця комбінація філософсько-релігійної спадщини з бідністю природи витворили певну поведінку, яка є надзвичайно корисною.

З іншого боку, часто згадують досвід Швейцарії, яка належить до західної цивілізації, де на перше місце висувається людина, її інтереси. В цій країні створили політичні інституції, що дають змогу зберігати зрізнічкованість політичних партій і водночас їм співпрацювати — в уряді беруть участь усі головні партії. Оскільки в цій країні існує реальна демократія — останнє слово за народом, а не, скажімо, Верховною Радою,— то люди ставляться дуже відповідально до своїх власних рішень. Не мають на кого кивати — мовляв, дурні у Раді Міністрів це зробили.

У таких країн варто дечому повчитися. Але на Україні систему цінностей ми так легко не змінимо — це потребує чималого часу. А от, скажімо, політичну систему досить легко змінити, якщо ми чітко уявляємо, що є і що треба зробити. У Швейцарії можна дещо запозичити з політичного ладу. У Японії — добре б систему цінностей, але це дещо тяжко, оскільки ми більш індивідуалістично настроєні. З економічної системи вільного ринку запозичити зиск як першу мотивацію людини...

Підсумував би я так. Ідеальна суспільна модель включає: певну політичну систему, соціальну солідарність, економічну ефективність і конкурентоспроможність. Але для цього треба, аби люди були настроєні конкуренційно й водночас прагнули до співпраці, щоб вони мали високу професійну кваліфікацію. Аби була політична система, яка не поляризує, а мобілізує людей, синхронізує їхню діяльність. Тоді б на вільному ринку не було того жорстокого капіталізму, я б

сказав, економічного дарвінізму. Оце такий ідеал. Частково це утопія, але до нього треба прагнути.

— Богдане Дмитровичу, а як ви як науковець оцінюєте здобутки марксизму-ленінізму щодо розробки та впровадження в життя моделі ідеального суспільства?

— Я не є експертом від марксизму-ленінізму. Хоча, на мій погляд, девіз комунізму «від кожного за здібностями, кожному за потребою» як ідеал цікавий. Але наскільки це можна втілити у життя, наскільки це віддзеркалює людську природу — в тому є деякі сумніви. Тому модель можна втілювати на нижчих рівнях, а не на рівні всього суспільства. Соціально молода громада могла б жити в такий спосіб — є певні сумніви, що держава.

Марксизм призвів до певної реформації капіталістичного світу, бо створив на нього тиск. Тому у багатьох країнах капіталістична система стала більш гуманною: немає такої жорстокої експлуатації робітництва, бо їх боронять міцні профспілки. Дбається навіть про гідність людини, хоча й не всюди це є. Так що я бачу позитивну роль марксизму в тому, що він став викликом для капіталізму.

— Тобто там він приніс більшу користь, ніж у країнах, де переміг і став державною ідеологією?

— Абсолютно. Він приніс більше користі країнам, політичний лад яких не був влаштований за його лаштунками. І взагалі, загострення уявлення про певний суспільний ідеал майже автоматично викликає бажання розвінчати цей ідеал. Отож тоді, щоб досягти цього ідеалу, починають вживати якихось засобів: встановлення диктатури й т. ін. Але це дедалі більше віддаляє практику від ідеалу.

— Ви, пане Гаврилишин, українець. Якою ви б хотіли бачити нашу Україну на порозі третього тисячоліття?

— Політично вільною, де б люди вільні були і в думках, і в спілкуванні. Суспільно справедливою — щоб не було великої бідності й поруч — великого багатства, що я часто бачу у США. Я б хотів, щоб це була економічно розвинута країна, з відповідним рівнем добробуту, але без того марнотратства, як у деяких західних країнах. Хотів би її бачити толерантною як у внутрішньому житті, так і щодо зовнішнього світу. Хотів би, щоб у ставленні до своїх громадян, якого б походження вони не були, Україна була справедливою. Щоб не робили тут для людей інших національностей те, що робили українцям інші. Хотів би, аби Україна була справді відкрита у світ, щоб вона була частиною світової економічної та політичної системи. Щоб її людський потенціал був помітний на світовому рівні.

— А якою вона реально може бути?

— Знаєте, це може бути реалізоване вже на самому порозі третього тисячоліття, або ми почнемо наближатися до цього ідеалу. Колись я хотів жити не надто довго, але цікаво, інтенсивно. Взагалі, метою було цікаве й по можливості корисне життя — а потім померти, аби не жити вхолосту. Але витворюється бажання почекати трошки довше, щоби побачити, яка та Вкраїна буде бодай у першому десятилітті наступного століття.

— Але як ви оцінюєте — наскільки може бути реалізований ідеал, сформульований вами?

— Повністю, напевне, ні, як і будь-який ідеал. Щоб його досягти, нам треба швидко проходити курс політичної освіти. З багатьох причин усе ідеально не буде. Але вже зараз бачимо, що на Україні є набагато більше політичної свободи, ніж два роки тому. Отже, ми наближаємося до ідеалу. Якщо Україна справді стане незалежною, то це буде ще легше зробити. Бачу можливість уникнути національних конфліктів на території України, бо, на щастя, не виникли сильні партії чи угруповання, які б закликали до міжнаціональних конфліктів. На Україні є великий науковий потенціал — це може стати базою економічного розвитку.

Звичайно, значною мірою це є мрія, це не є прогноз. Але якщо народ починає мріяти, тоді мрії дуже часто перетворюються на реальність. Мрії міняють психологію народів, їхнє наставлення. Японці після того, як їх розтрощили у другій світовій війні, мріяли, що свою самопошану вони здобудуть назад. Але як вони вирішили це зробити? Показати всьому світу, що Японія економічно буде краще функціонувати. Це їх майже тотально змобілізувало. У нас, на щастя, є багато поетів. Хотілося б, аби вони заохочували народ мріяти про отаку майбутність нашої України.

— Тарас Шевченко писав: «...І чужого научайтесь, і свого не цурайтесь». Чий досвід нам слід вивчати у першу чергу, торуючи шляхи до незалежності?

— Прикладом може бути досвід багатьох відносно маленьких народів, які хоча й маленькі, але можуть незалежно жити, бо мають певну самопошану. Існує така собі Ісландія — дуже маленька країна, яка постійно змушена вчитися у світу й з тим світом спілкуватися...

— До речі, їхній альтінг — загальнонародні збори — вперше був скликаний у X столітті...

— Так, це промовистий приклад. І хоч яка в них маленька громада, вони свою своєрідність зберігають. Це майже як чудо!

А слова Шевченка... Мати була лише з чотирикласною освітою, але «Кобзаря» читала нам, цитувала радше. І як ішов я в світ, це стало моїм заповітом. І що я відчув — без самопошани я б не добився у цьому світі нічого. Розуміючи самопошану не як якусь гордість, а повагу до своєї культурної спадщини, рідної мови, до свого народу, який він є. Вірячи у здібності свого народу, я без жодного комплексу міг ходити серед людей. Якщо б я свого цурався, то я був би звихнена людина. Люди б це відчували. Щоб досягти певного рівня, треба мати певні здібності, але ще важливіше — щиру впевненість у собі. Але для цього необхідна органічна пошана до свого рідного. І я хочу акцентувати: аби бути справжнім інтернаціоналістом, себто працювати на користь людства, треба зберігати свій рідний корінь. Люди це цінують, я помітив, вони не виявляють великої шани до безбатченків, до тих, хто не знає або цурається того, хто вони є. Так що це прекрасний заповіт Шевченка.

— Серед громадян України — люди різних національностей. Досвід яких країн у розв'язанні національних проблем був би нам корисний?

— Знову змушений згадувати передусім Швейцарію. Бо там є три національності, три офіційні мови, а четверта — лише в певному регіоні. І вони створили політичну систему, яка забезпечує певний культурний розвиток. І кожен член тамтешньої Верховної Ради розмовляє своєю мовою і всі його розуміють. Але що там є найкращим елементом — національна більшість, яка гарно говорить німецькою, дуже толерантно ставиться до меншостей. Як приклад: якщо більша група, котра говорить німецькою, зустрічається з меншою групою, яка краще володіє французькою, вона автоматично переходить на французьку. У нас тут треба було пристосовуватися до старшого брата. А там старший брат пристосовується до молодшого. Це є дуже важливим елементом для співжиття різних національностей під одним державним дахом. А те, що є різні національності,— це є багатство країни.

Є й інші приклади — приміром, Сінгапур. Там, хоча китайське населення є абсолютно домінантним елементом (його майже 80 процентів), але послуговується воно малайською мовою як офіційною. Всі знають також англійську. Є ще тамільська мова, хоча тої національності дуже мало. Це є також досить цікавий приклад. Не всупереч тому, що мають різний національний склад, а, я б сказав, завдяки цьому, названі країни є економічно дуже ефективними. Бо є різна ментальність, різна «оптика», тому вони можуть спілкуватися з людьми з різних країн, оперувати не тільки своїми категоріями, а бачити світ наче крізь різні призми. Якби ми цього вчилися, то не в Канади, де ці проблеми не надто добре розв'язані — тривають конфлікти між франко- та англомовними канадійцями.

— А в якому становищі у Канаді українці!

— Тепер у кращому. Колись дивилися на нас зверхньо, бо в першій хвилі еміграції були здебільшого неписьменні селяни. Ставилися так: це добрі працьовиті люди, але хай вони вгору не пнуться. Та поступово ситуація змінилася — діти перших емігрантів здобували освіту. До того ж в деяких провінціях утворилися великі українські громади, які стали політичною силою, оскільки можуть впливати на вибори до парламенту. Тепер у Канаді є навіть міністри — українці. Навіть генеральний губернатор — українець, прізвище його Гнатишин. Трудність полягає у тому, що канадійці французького походження мають свою провінцію, українського — ні.

— Наскільки я знаю з історії, жодна з багатонаціональних імперій добром не кінчала. Як на ваш дещо сторонній погляд — є у нас, у Радянському Союзі, ще можливість уникнути політичного катаклізму!

— Пробачте, але я не зовсім з вами погоджуся. В цьому столітті імперії були зліквідовані здебільшого у досить мирний спосіб. Британська імперія. Ну, Великобританія як така на тому трохи потерпіла, бо мала певні ілюзії щодо збереження привілейованих зв'язків з колишніми колоніями. Франція. Так, справді вона мала війну в Алжирі, але інші її колонії були ліквідовані мирно — шляхом голосування у залежних країнах. Бельгія зліквідувала свою імперію зовсім у мирний спосіб — бельгійці сказали африканцям: «Якщо ви так хочете, то ми забираємося».

Так що імперії ліквідуються не тільки через катаклізми.

— Але ж вони й не вічні.

— Абсолютно не вічні. Та існування імперій мало певну раціональну базу поки це було на користь народу, який їх утворював, бо його добробут залежав у першу чергу від площі території, природних багатств, родючої землі. Мало сенс захоплювати чужу землю. Тепер немає жодного співвідношення між територією країни та добробутом народу. Швейцарія, Японія, Сінгапур, які ми вже згадували, не мають великої території, родючої землі та природних багатств — Сінгапур навіть не має води. Але люди спокійно плідно працюють, весь час підвищуючи свою кваліфікацію, бо мають мудрий уряд. І тому вони

є багаті. Англія потерпіла, бо задовго мала свою імперію. Тепер Радянський Союз має найбільшу територію у світі, колосальні природні багатства, а народ бідний.

Імперії неминуче розпадаються, але на їхнє місце — і це трапилося у Західній Європі — стають економічні спільності. І там зберігається впевненість для народів, що немає загрози для їхньої віри, їхньої культури, що вони роблять свій внесок у загальносвітовому культуру й політику. То чому б не співпрацювати в економіці?

— Але як на вашу думку — чи є у нас шанс уникнути політичного катаклізму!

— Думаю, є. В цьому допомогла Росія з Єльциним. Якби вона не проголосила своєї суверенності супроти центрального уряду, шансів на здобуття Україною незалежності було б менше. А без того вірогідність катаклізмів була б набагато більшою.*

— Як поєднати зростання національної свідомості, дбайливе ставлення до національної самобутності з необхідністю інтегруватися у світове господарство!

— Певною мірою ми це вже розглядали на прикладі окремої особи. Не варто йти на світову ниву, не визначивши своєї національної свідомості — без цього буде тяжко. Коли народ знає, що він несе світу, чим він його збагачує — він стає впевненим у собі.

— На світовому ринку вже дуже тісно. Наївно сподіватися, що незалежну Україну (потенційного нового конкурента) чекають там із розкритими обіймами. Чи я помиляюся!

— Це абсолютна правда — ніхто там не чекає на Вкраїну, мовляв, приїжджайте з своїми товарами. Але це не є аж така нова ситуація. Років 20 тому на Японію також не чекали з розкритими обіймами. Або ж на Південну Корею чи Тайвань. Місце на світовому ринку собі треба здобувати. У світі вільної торгівлі ніхто не стане Вкраїні поперек дороги, але ніде й не будуть надто широко відкривати двері — мовляв, ходіть, ми вас запрошуємо. Треба торувати свої шляхи. Інші так робили, отже й ми зможемо. Одначе, треба обирати певну стратегію. З чим іти в сей світ? Треба міняти структуру економіки, а не тільки її систему. Приділити увагу тим секторам, з продукцією яких можемо піти на світові ринки.

— А чим, на вашу думку, Україна могла б торгувати на світовому ринку, в який галузі світового розподілу праці спеціалізуватися!

— Напевно тепер вже не варто виходити у світ з продукцією сталеливарної промисловості. Могли б вийти з деякими продуктами сільського господарства. Крім того, тільки у Києві приблизно 34 тисячі політехніків — студентів і сім тисяч дослідників. Вони, наприклад, могли б робити забезпечення математичних програм для комп'ютерів — там потребують кваліфікованих робітників, платня яких не надто висока. Взагалі, багато видів технічного обслуговування фактично є торгівлею технічними знаннями. В тому Україна має добрі перспективи. Або ще приклад — в Інституті органічної хімії винайшли сорбенти для очищення крові. Однак, серце болить — вони це винайшли, однак не мають змоги перевести на комерційну базу. Або ще — в Інституті надтвердих матеріалів зробили багато цікавих винаходів, ліцензії на які купили японці, а у нас... Все це тому, що до сьогодні була така ірраціональна структура, за якої наука не могла трансформуватися у технологію. А ринок потягне цю науку, мов своєрідний магніт — тоді будемо мати певні економічні перспективи.

— Отже, давайте підсумуємо. Яким ви бачите шлях України до цивілізованої, економічно багатої держави!

— Він буде тернистим, але цікавим. Будуть моменти колосального напруження. Передусім треба зробити ще деякі зміни у політичних інституціях. Щоби політичне керівництво справді могло мобілізувати енергію людей, щоби створилася атмосфера довір'я, яка породить наснагу до праці. Потрібні деякі зміни в системі освіти, аби люди здобували спеціальності, потрібні для нової економіки, яку творимо.

І наприкінці ще раз наголошую на необхідності вдосконалення політичної структури. Від того, яка в України буде політична голова, залежить чи менш, чи більш тернистим буде цей шлях.

Гонорар, який редакція «Науки і суспільства» сплатить Б. Д. Гаврилишину за дане інтерв'ю, він попросив перерахувати на користь дітей, які постраждали від чорнобильської аварії.

* Інтерв'ю давалося до підписання договору між Україною і Росією.

Українська держава. Якою їй бути!

Феномен «вавілонської вежі»

До «відмирання» експлуатації людини людиною приведе не експропріація імущих, доведена до межі, коли всі перетворяться на неімущих, а навпаки — інпропріація (прилучення до власності) неімущих, аж поки всі стануть імущими...
Без повернення українського народу до підприємницької власності будь-які спроби «введення» на Україні добробуту, свободи, демократії, справедливості, порядку тощо залишаться проявами волюнтаризму й утопізму.

Маю надію, що викладені в цій статті роздуми вплинуть на розвиток економічної реформи в Україні і зміцнення її державного суверенітету. Але все за порядком...

У Біблії є сюжет про те, як люди вдалися до спроби збудувати вежу до неба. Розгніваний таким зухвальством Бог змішав їхні мови так, що вони перестали розуміти одне одного.

Спроба звести у XX столітті нову «вежу» — соціалізм за проектом Сталіна — скінчилася так само: непорозуміннями між людьми, конфліктами усіх з усіма. Досить довго усе це не давалося взнаки, бо придушувалось насильницькими способами. Однак, як свідчить історичний досвід, будь-яке насильство в суспільстві неодмінно руйнує економіку.

Розпочатий у нашій країні демонтаж насильственого режиму управління суспільством відкрив хворобу, і вона почала виходити назовні. Ця страшна спадщина випала на нашу долю за гріхи «вавілонського» проекту побудови нового суспільства. А тепер треба екстрено шукати спосіб позбутися цієї спадщини, щоб відвернути апокаліптичну біду. Для цього, очевидно, насамперед треба віднайти у «вавілонському» проекті ту ідею, яка стала фатальною для нашого народу.

Як свідчить історія, «по той бік» драми людей завжди існує драма ідей, за якою, в свою чергу, слід шукати драму речей. Що ж то за ідея пульсує в феномені «вавілонської вежі — XX» і яким чином світ речей її породжує?

З моєї точки зору, цією фатальною ідеєю є хибне уявлення про власність, яке свого часу проникло у свідомість певної частини людства, ставши, так би мовити, «матеріальною силою». Вишукуючи коріння соціального зла, люди давно розгледіли, що власність є тим засобом, за допомогою якого маєтні експлуатують неімущих. І це правильно. Але побачити лише цю властивість власності — все рівно, що скласти уявлення про картину, побачивши її зі зворотнього боку. Щоб побачити істинне її обличчя, треба лише звільнитися від однобічної логіки.

То ж давайте міркувати так. Якщо власність є засобом, що дає змогу експлуатувати неімущих, то, ймовірно, вона є теж засобом, який не дає можливості експлуатувати імущих. Отже, власність має подвійну властивість: вона є не тільки єдиним засобом для експлуатації людини людиною, але й єдиним засобом проти цієї експлуатації. Очевидно, ця парадоксальність власності і завадила розгледіти її справжнє обличчя, що й призвело до хибного уявлення про власність, яке породило фатальну ідею, покладену в основу проекту «вавілонської вежі — XX».

На основі однобічного уявлення про властивість власності було зроблено висновок: експлуатацію людини людиною

можна ліквідувати, експропріюючи всіх імущих. Втілення у життя цієї ідеї потягло за собою спотворення самого поняття власності. Звідси і штучне конструювання так званих нових її форм: «загальнонародна», «особиста власність громадян» і т. п. Але ці штучні новоутворення не є власністю, бо вони не мають тої суті, яка їй і тільки їй притаманна: бути умовою вільного підприємництва власників.

Існує закономірність, згідно з якою відчуження людей від підприємницької власності у будь-якому суспільстві деформує волю і свідомість цих людей. Наслідок: їхня воля прибрала форму сваволі, свідомість перевела у стан ілюзій. Так у людей, відчужених від підприємницької власності, з'являється комплекс сваволі й ілюзій. Здійснене у нашій країні відчуження від підприємницької власності шляхом експропріації всіх імущих призвело до ураження людей цим комплексом. Його проявом і є феномен «вавілонської вежі — XX». Причому, в індивідуальній сфері комплекс сваволі й ілюзій проявляється як взаємонепорозумінням між індивідами, злочинністю, конфліктами, самогубствами, містицизмом тощо. В соціальній сфері він має вигляд волюнтаризму й утопізму.

За цих умов стає неможливим розв'язання будь-якої проблеми, сваволі та ілюзіям можуть бути протиставлені тільки інші сваволя та ілюзії, волюнтаризму ж і утопізму — тільки інші волюнтаризм та утопізм.

Це «порочне коло» не розірвано і до сьогодні. Отже сталінському волюнтаризму й утопізму ми можемо поки що протиставити волюнтаризм і утопізм «нової хвилі». Спостереження підтверджують таке припущення: ознаки наростання волюнтаризму і утопізму «нової хвилі» на Україні помічаємо дедалі частіше. Це і так звані мітингові визначення істини й справедливості, «мітингове право», зокрема, спроби розв'язати проблему недійовості одних законів прийняттям інших, екстремізм, як «лівий» так і «правий», популізм тощо.

Про волюнтаризм і утопізм «нової хвилі» свідчить також безладне розмаїття точок зору, які не мають спільного знаменника. Тому плюралізм думок існує у вигляді взаємонепорозуміння між людьми. Цей симптом «вавілонської вежі» теж можна було б усунути поширенням підприємництва, яке і створює спільний знаменник для взаєморозуміння і взаємодії між людьми, грунт для соціальної солідарності.

Щоб позбутися «нової хвилі», треба розірвати те «порочне коло». І це лише за умови, якщо повернути український народ до підприємницької власності. Без цього будь-які спроби «введення» на Україні добробуту, демократії, свободи, справедливості, порядку тощо, чи будь-які інші найкращі наміри залишаються хіба що проявами того ж таки волюнтаризму й утопізму. За таких умов ідея добробуту може бути втілена у життя у вигляді псевдоблагополуччя, ідея демократії — у вигляді псевдопорядку.

Останнім часом у парламенті України дедалі частіше постає питання про механізм реалізації законів. Але воно актуальне не тільки для парламенту.

Спостережливий натураліст знає, що хворий звір не піде полювати доти, поки не відновить свої сили, котрі є механізмом реалізації його життєвих потреб. Політик-реаліст повинен знати, що в суспільстві, де люди відчужені від підприємницької власності, немає механізмів реалізації суспільних потреб у добробуті, демократії, свободі, справедливості, порядку тощо. Тому перш за все свою діяльність такий політик має спрямовувати на утворення цих механізмів шляхом прилучення людей до підприємницької власності. Лише у такий спосіб Україна може звільнитися від наслідків здійснення «вавілонського» проекту.

Залучення дедалі більшої кількості людей до підприємницької власності не тільки не веде до розширення експлуатації, а навпаки,— дає людству шанс прийти до «відмирання» експлуатації. Що більше власників, то менше експлуатованих. До «відмирання» експлуатації людини людиною може привести не експропріація імущих, доведена до межі, коли всі перетворяться на неімущих, а навпаки, інпропріація (прилучення до власності) неімущих, аж поки стануть всі імущими. Об'єктивні умови для цього створюються самим розвитком системи знарядь праці, яка є грунтом того світу речей, в якому живе людина. Цей розвиток відбувається двома напрямами: якісним і кількісним. За таких умов дедалі більше людей повинні ставати власниками, а форми власності дедалі демократизуватися.

Таким чином, відповідно до висунутої гіпотези вільне підприємництво — це той протиапокаліптичний засіб, який не тільки запобігатиме феноменові «вавілонської вежі», а й сприятиме «відмиранню» експлуатації людини людиною. Перефразовуючи відомий афоризм Ф. М. Достоєвського, скажу так: залучення всіх людей до підприємництва, яке створює імунітет проти комплексу сваволі й ілюзій, врятує Україну від феномену «вавілонської вежі».

Олександр КОСТЕНКО,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права АН УРСР.

Погляд із-за океану

Більше року розповсюджується в країнах Заходу книга Ореста Субтельного «Історія України». За відгуками, це — найкращий курс історії України з виданих англійською мовою.

Українець з походження професор Йоркського університету (Торонто) О. Субтельний вважав своїм завданням задоволення інтересу до історії України передусім канадсько-української громадськості. Про це свідчить присвята: «Тим, хто залишив рідну землю, але ніколи не забуває її». Проте читачеві на Україні ця книга теж цікава. Для нас важливіший, мабуть, не письменницький почерк автора, а приналежність цього фундаментального дослідження до літератури, що донедавна перебувала за замками спецсховищ.

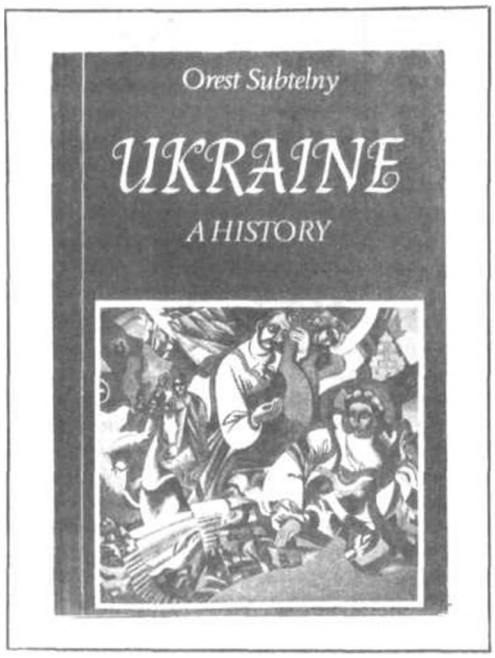

Зарубіжна українська історіографія просякнута ідеєю національного відродження. Нашій офіційній доперебудовній ідеологічній доктрині вона здавалася підозрілою і навіть єретичною. Обслуговуючи унітарну державу, ця доктрина була не тільки байдужою, а й навіть ворожою до таких понять, як національний суверенітет, самостійність, самобутність.

Назвати книгу О. Субтельного націоналістичною в прийнятому серед нас негативному розумінні цього слова аж ніяк не можна. Вона виховує національні почуття, але не закликає забезпечувати перевагу своїй нації за рахунок сусідів, не пропагує ненависті до інших народів. Скажімо, торкаючися численних гострих моментів у стосунках України з Польщею і Росією, автор, як правило, обирає спокійний тон і зважені вирази. Він певен, що неприпустимо використовувати історію як зброю для силового розв'язання сучасних проблем національного буття.

Звичайно, цими дослідженнями, за деякими винятками, ми повинні займатися самі. Історії України за нас і для нас за кордоном не напишуть, але книга О. Субтельного, так само як і інші серйозні розвідки зарубіжної немарксистської історіографії, може наштовхнути істориків Радянської України на нові теми, пов'язані насамперед з урахуванням специфічних особливостей історії українського народу як спільності не тільки соціальної, а й етнічної.

Майбутньому читачеві впаде в око незвична для радянської людини структура цього популярного узагальненого курсу історії України. Він складається з п'ятьох розділів: «Київська Русь», «Польсько-литовський період», «Козацька ера», «Україна під імперським правлінням», «Україна XX століття». Крім того — три десятки картосхем, п'ять зошитів ілюстрацій, а також солідний науковий апарат.

Зверну увагу на один лише висновок, який випливає з структурних зіставлень. Наші загальні історичні курси створювалися за принципом «п'ятдесят на п'ятдесят»: половину обсягу присвячували дожовтневій історії, половину — пожовтневій. Штучність такого підходу навряд чи потребує доказів. О. Субтельний теж приділив багато уваги подіям останніх десятиріч, але майже дві третини обсягу відведено попереднім століттям української історії.

«Історія України» О. Субтельного ставить більше запитань, ніж дає відповідей, надто з проблем сучасності. Це зрозуміло.

Третій рік всі ми зачитуємося періодикою. Але настає вже час для наукових монографій, популярних курсів з історії України. Поряд з працями радянських авторів, позбавлених стереотипів сталінського «Короткого курсу», хотілося б побачити у наших магазинах і цю книгу канадського професора. Він якраз завершує підготовку її варіанту українською мовою, і, сподіваюся, цей варіант незабаром побачить світ... і Україну.

Станіслав КУЛЬЧИЦЬКИЙ,
доктор історичних наук.

розмовляли київські князі?

Не так давно на повному серйозі переконувала своїх читачів (а це — вчителі, студенти-філологи, учні) у статті «Про Альошу Поповича, Іллю Муромця та Кожум'яку», що «Повість временних літ» Нестора — «стародавній російський літопис», що в часи Київської Русі «в імені Олександр... була зменшувальна форма «Альоша», що слово «мур» «у стародавній російській мові означало «земля, камінь, стіна». А «муром» — «фортеця». І нарешті — сентенція, що звучить анекдотично навіть для школяра: «Стали на їхньому шляху біля тієї ж річки Трубіж російські війська, очолювані Володимиром Святославовичем».

Можна було б ці перли проігнорувати, коли б все це не мало спроб дати під нього наукове підгрунтя. Зрозуміла річ, школяр знає, що в XI ст. Росії не було, то й російського літопису не могло бути, що тлумачний «Словарь древнерусского языка» імені Альоша не фіксує. Це форма, вжита в билинах, які збереглися в пізнішій російській мовній одежі, а в українській традиції він зветься Олексій Попович. Слово «мур» — це не тільки питоме слово давньоруської мови, а й сучасне українське слово, яке нікому не треба пояснювати. Місто Муром ніякого відношення до «муру» не має, а пов'язується з найменуванням одного із фінських племен — муроми, племені, підкореного Києвом, яке після татаро-монгольської навали і занепаду Києва у 1392 р. перейшло під владу Москви.

Твердження, що Володимир Святий водив із Києва на Трубіж «російські війська» у сьогоденній Україні ні в кого протесту не викликало, а почуте на еміграції визначення національності Володимира Святого як української зустріло не кулуарне заперечення, а розтиражоване в 30 млн. примірників зневаж-

ливе «лубочное невежество». Тут треба спокійно розібратися, хоча всі ці питання з'ясовані науково ще Михайлом Максимовичем. Тільки його висновки не спопуляризовані, бо суперечили панівним ідеологічним настановам.

Цікаво: жителі стародавньої Еллади — елліни не були греками в сучасному розумінні? Здається, тих, котрі б сумнівалися в цьому, немає. А от чи були полянські князі українцями, а чи бодай, українськими — про це і подумать страшно: один назве тебе невігласом, другий — націоналістом, третій ворогом свого таки народу чи сепаратистом.

Легенда про єдину давньоруську народність не витримує наукової перевірки. Київська і Переяславська земля вже в XII ст. іменуються Україною. Підкорені Руссю-Україною північні племена логічно об'єднуються і спрямовують свої зусилля на визволення з-під влади Києва.

Кожен неупереджений історик скаже, та це й було вже сказано вченими, що історія Київської Русі є історією Русі-України. І це довів не один Михайло Грушевський.

А яка ж була мова в найдавнішій українській державі? Невже українська? Невіглас скаже: «Цього не може бути, бо цього не могло бути ніколи». Така вже в нього логіка й аргументація. А в нас — пам'ятки, котрі, зрозуміло, також оголошені не українськими, а приналежністю іншого народу, столиця якого начебто колись була в Києві...

У некрологові, написаному Михайлом Драгомановим на смерть Михайла Максимовича і опублікованому 1873 р. у «Вестнике Европы», було відзначено як найвидатнішу заслугу не тільки культурно-наукового, а й політичного значення те, що М. Максимович науково довів: мова селян Київщини XIX ст. є мовою київських князів. Сиріч, всі київські князі розмовляли-таки по-українськи. А якою мовою писали? Життя якого народу описували київські книжники?

Книжна мова Київської Русі — мова старослов'янська (староболгарська) або, як її ще називають, церковнослов'янська. Мертва мова. Нею не розмовляли, а тільки писали. Якщо лексики церковнослов'янської мови не вистачало або книжник XI—XII ст. просто її не знав, то позичав слова з тієї мови, якою розмовляв, або яку ще знав, окрім своєї. Літописці послідовно називали представників різних народів, мови яких не розуміли, німцями. «Німцями» для літописця могли бути і англійці, і французи, й іспанці, і таки власне німці. «Руське слово» — це все-таки не російське слово. Перекладаючи «Повість врем'яних літ», я не завважив у тексті жодного власне російського слова, а українські плинуть суцільним потоком, змішуючись з переважаючим кількісно масивом церковнослов'янської лексики. Та й звідки було в київському, власне полянському, руському, що рівнозначно поняттю «українському», їм взятися. Російська книжність ще й не починала формуватися, всі північні князівства були залежні від Києва і користалися з його культурного життя.

Всі найвидатніші пам'ятки давньоруської книжності несуть у собі сліди жвавого українського мовлення: вживання імен відповідає українській традиції (Володимир, Костянтин, Ларион, Олександр, Івга замість Єви і т. д.), граматичні закінчення зберігають особливості і в сучасному мовленні, інтонаційний фонд у «Повісті врем'яних літ», у «Слові о полку Ігоревім» — питомо український. На це вказували десятки вчених. Навіть В. Г. Бєлінський, якого в симпатіях до української літератури важко навіть запідозрити, з приводу «Слова о полку Ігоревім» писав:

«Слово про похід Ігоря» дуже яскраво виявляє своє південне походження. Граціозні форми його мови нагадують сучасне наріччя України, особливо багатством гортанних звуків і закінчень на букву «ь» в дієсловах теперішнього часу третьої особи множини. Але що найбільше промовляє на користь українського походження «Слова»,— це спосіб життя-буття народу. Відчувається щось благородне і людяне у взаємостосунках героїв цієї поеми. Все це, повторюємо, дихає Південною Руссю, де і зараз ще так багато людяного і благородного в сімейному побуті, де взаємини статей грунтуються на любові, де жінка користується повнотою всіх своїх прав. І все це діаметрально протилежне тому, що існує в Північній Русі, де сімейні стосунки дикі і брутальні, жінка зведена до своєрідної хатньої тварини, а любов подружжя — поняття чудернацьке. Порівняйте побут українських селян із побутом російських селян, міщан, купців і, зокрема, інших верств, і ви переконаєтесь отак, як і ми, що «Слово о полку Ігоревім» є південного походження» (В. Г. Белінський, ПЗТ, т. V — М., 1954, с. 348—349).

Російський учений-мовознавець Буслаєв звернув увагу, що українська мова різниться від російської «незалежністю своїх етимологічних форм у деклінаціях (відхиленнях — В. Я.) і кон'югаціях (з'єднаннях, відмінюванні — В. Я.) форм, давніших від форм великоруської мови». Маємо в руках недавно виявлену працю польського лінгвіста-поліглота Михайла Красуського, який займався порівняльним мовознавством і в 70-х рр. XIX ст. викладав у Одеському університеті. Коли з'явився т. зв. Емський указ 1876 р. про заборону українства взагалі, української

мови зокрема, він видав у Одесі в 1880 р. брошуру під титулом «Древность малороссийского языка», яку починав так:

«Займаючись тривалий час порівнянням арійських мов, я прийшов до переконання, що українська мова не тільки старіша усіх слов'янських, не виключаючи так званої старослов'янської, а й санскритської, грецької, латинської та інших арійських. І в той же час українська мова не має до цього часу навіть пристойного словника! Ця обставина і перешкодила нашим і чужоземним філологам відкрити справжнє джерело мов. До того ж останнім часом чужоземні філологи почали переконуватися, що колискою арійських племен не була Середня Азія, а так звана Сарматська рівнина або Слов'янська, на якій до цього часу живуть українці і похідні від них колоністи на півночі, або новгородці і взагалі великороси. Відомо, що новгородське наріччя найближче стоїть до української мови.

Взагалі визнаю, що цивілізація сильно впливає на псування і зміну форм корінної мови. Через це французи та італійці уже не розуміють латинської мови, а німці не розуміють готської. Таким чином і стародавня індійська цивілізація із первісної мови витворила санскритську, яка вже взагалі не вважається (як раніше) матір'ю всіх арійських, мов. А оскільки культура мало вплинула на українську мову, то й не дивно, що вона збереглася краще за інші».

Отже, давність української мови засвідчена численними вченими неукраїнського походження на основі наукових аргументів порівняльного мовознавства. Та щоб відшукати мову київських князів, для цього не обов'язково бути вченим-філологом, для цього досить бути кваліфікованим читачем, а то й просто логічно мислячою людиною. Наведемо зразки мови київських князів:

Мова княгині Ольги:

«Люба ми есть рѣчь ваша, уже мнѣ своего князя не кръсити; но хощю вы почтити на утьрѣя пред людми своими, а нынъ идите в подью свою, и пязьте в лодьи величающеся, азъ утро пошлю по вы, вы же речете: не ъдемь ни на конехъ, ни пеши идемь...»

Російський переклад:

«Любезна мне речь ваша,— мужа моего мне уже не воскресить, но хочу воздать вам завтра честь перед людьми своими, ныне же идите к своей ладье и ложитесь в ладью, величаясь, а утром я пошлю за вами, а вы говорите: «Не едем на конях, ни пеши не пойдем...»

Українське прочитання:

«Люба мі єсть річ ваша, уже мні свойого князя не крисити (воскресити), но хочу ви почтити на утрія перед людьми своїми, а нині ідіте в лодью свою, і ляжте в лодьї величаючися, аз утро пошлю по ви, ви же речете: «Не їдем ні на коніх, ні пішо (не) ідем».

Князь Володимир (Святий) і Нестор:

«Аще кде пристанеть вы, то отрѣвайте его отъ берега, доньдеже пороги пройдеть тогда охабится его» Они же повѣленное створиша. Яко пустиша и пройде сквозѣ порогы, извѣрте и вѣтръ на рѣнь, иже и до сего дни словеть Перуня рѣнь. Посем же Володимир посла послы своя по всему граду, глаголя: «Аще не обрящеться кто заутра на рѣцѣ, богат ли, убог или нищь, или работень, противник мнѣ да будеть».

Російський переклад:

«Если пристанет где к берегу, отпихивайте его. А когда пройдет пороги, тогда только оставьте его». Они же исполнили, что им было приказано. И когда пустили Перуна и прошел он пороги, выбросило его ветром на отмель, и оттого прослыло место то Перунья отмель, как зовется она и до сих пор. Затем послал Владимир по всему городу сказать: «Если не придет кто завтра на реку — будь то богатый, или бедный, или нищий, или раб,— будет мне врагом».

На жаль, ми сьогодні не маємо жодної наукової праці з питань історичної орфоепії. Це дає необмежений простір для русифікації старослов'янського тексту і україномовних вкраплень у текст. Наведений зразок мови князя Володимира і літописця Нестора академік Д. С. Лихачов перекладає із двох мов — старослов'янської і української, і там, де перекладає з української, припускається помилки. Укажемо лише на питомо українські слова «охабитися», «рінь». Рінь не «отмель», а, за словником Б. Грінченка, «крупный песок, гравій». Нам же, українцям, доводиться перекладати лише старослов'янську лексику, навіть можемо без змін залишати більшість граматичних форм, які є українськими: «то одривайте його од берега», «пороги пройде» (Лихачов уже мусить писати «пройдет»), «охабитися його», «і до сьогодні (сего дни)... Перунова рінь» (себто Перунове каміння, чи Перунів берег, але аж ніяк не «отмель» — мілина), «на ріці». Ні, все-таки князь Володимир і Нестор розмовляли в побуті українською мовою, принаймні знали її ліпше, аніж деякі сучасні перекладачі російською. Вчитаймось у текст найдавнішого літопису: «літо ціле», «велми», «на коні», «межи собою», «сього же дітища виволокоша риболови (не рыбаки — В. Я.) в неводі», «переїха в лодьї чрес Дніпр», «ілі гусіницею», «і шия желізна вия твоя», «пшениці», «умре ту», «ні ким», «стерся віхтем», «водою студеною», «сидить в бездні», «на порозі»,

«мало не весь город», «стояло сонце в колі, а поза колом ще два сонця», «написав на стрілі», «і строєна баня кам'яна», «двори ваші пусті будуть, яко ви злі єсте і лукаві», «се бо єсть бо батіг»...

Такий ряд можна виписувати із «Повісті врем'яних літ» до нескінченності. Це не є переклад, а дослівний оригінальний текст Нестора, в якому ми прочитуємо лише «ѣ» як «і», рідше «и», а не «є» («е»), як це роблять перекладачі російською мовою. Маємо справу зі зразками найдавнішої української фразеології і української вимови, граматичних форм, властивих для живого народного мовлення. Українська ж лексика у літописі ллється суцільним барвистим потоком: жито (а не «рожь»), сочевиця, колодязь, рінь, зоря, зоріти, віно, посаг, подружжя, преставитися, могила, умерти, величатися, лукавий, вабити, сварити, приязнь, туга, сором, свита, сіни, печера, вежа, голубник, стріха, монастир, орати, рало, рілля, знемагати, володіти, наймит, уряд, заплатити, мито, митник, повість, перекладати і так далі.

Мова «Слова о полку Ігоревім» — це українська книжна (літературна) мова XII ст. Вона мало чим різниться від мови «Повісті врем'яних літ» за Іпатіївським списком, і, зрозуміла річ, має кілька шарів: 1) старослов'янський, чи староболгарський, 2) давньоукраїнський, себто шар літературної живої мови XII ст.; 3) український, місцевий і 4) чужомовний. Нас сьогодні цікавить українська мова в цьому дивовижному шедеврі української літератури XII ст.

Особливості української вимови: крычать, рыскаше (ствердіння «р»), дівицю, конець, половецькую (м'яке «ц»), красною дівицею (старе ѣ- «и», «і».), Ярославнын глас (нахил и до ы); нощь — ночь (замість «щ» уже трапляється «ч»); погыбашеть, многы, великый, Кыєву, похытим, хытру (після г, н, х вперто тримається характерне для української орфоепії «ы»,), свисну (спрощення українського характеру, замість «свистну») і т. д.

Лексика «Слова» живе ще й сьогодні в українській мові, особливо в говорах і народнопоетичних творах: алюбо (любо) — альбо, болонь — оболонь, вельми, вергати, година, галич, дебра, дерзкий, дружина, дунай — вода, жалощі, застрекотати, зегзуля — зозуля, зоря, іскусити, мужаймося, мутний, на ніче — на ніщо, напасть, ниче, пола, порох, пасти — стерегти, потяти, притрепати, притьмити, ярий, яруга тощо. Трапляються слова, що сьогодні відомі переважно в західноукраїнському мовленні, а — і, альбо — алюбо, вергати, горі, затворити, красний, ми (мені), м'я, на ніче, потрутити, розкудити, трутити.

Якщо взяти на віру останню гіпотезу про автора «Слова о полку Ігоревім». С. Пушика і Л. Махновця, що воно належить перу галицького князя Володимира, сина Ярослава Осмомисла, то наведені приклади переконливо свідчать, що й цей князь розмовляв українською мовою, як і всі київські князі до нього.

Було б святотатством думати, що князь Володимир Великий, наш рівноапостольський князь, не розмовляв українською мовою. На щастя, Київ тоді ще не був русифікований, і російська мова чулася хіба з уст невільників, привезених з північних земель Київської Русі.

Стоїмо на незаперечності висновку М. Максимовича і М. Драгоманова: «Всякий, хто знає історію південно-західної Русі та її стан,— надіємося, порозуміє без дальших слів, яке величезне практичне, державне значення має думка, що мова, чуття «хлопа» з південно-західної Русі — прості потомки мови, поезії, чуття князів старокиївської Землі» (Драгоманов, Розвідки.., т. 1//Львів, 1844, с. 60).

Коли врешті буде написана історія національної української педагогіки, освіти, коли ми відтворимо ряди українських просвітителів, то першим у ньому стоятиме Володимир Великий, від якого починається шкільна освіта на українській землі, з вуст якого звучало державне українське слово. Гадаємо, що й ім'я Володимира Святого було не випадково присвоєне Київському університету.

Василь ЯРЕМЕНКО,
кандидат філологічних наук.

Мозаїка планети

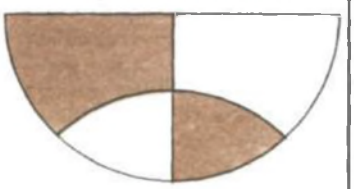

ЇЖТЕ РИБУ!

Японські лікарі разом з медиками Голландії виявили цікавий зв'язок між споживанням риби і станом серцевої діяльності. Дослідження підтвердили, що люди, які з'їдають щотижня понад 200 грамів риби, мають у два рази менше шансів захворіти на інфаркт, ніж ті, які взагалі її не вживають.

БЕЗПЕЧНІ СВІЧКИ

Свічки теж бувають небезпечними і часто стають призвідниками великих пожеж. Новий фінляндський винахід розв'язує цю проблему: металева кришка, прикріплена до свічки, загасить вогонь, коли вона догорить до певного місця.

АВТОМАТИЧНИЙ АКУМУЛЯТОР

Японські вчені створили акумулятор, до якого протягом п'яти років не треба доливати дистильовану воду. Спеціальний каталізатор уловлює водень, що виділяється при роботі акумулятора, сполучає його з киснем повітря і таким чином «видає» необхідну для роботи акумулятора дистильовану воду.

РУКА ДЛЯ БАШТИ

Існує безліч проектів, покликаних врятувати знамениту падаючу вежу у Пізі (Італія). Один серед останніх, розроблений швейцарським художником Бруно Вебером, передбачає спорудження залізобетонної опори.

Аби не зіпсувати естетичного вигляду історичної пам'ятки, автор надав опорі вигляду гігантської руки. Сама рука теж буде мистецьким твором, вважає Вебер.

ПІДВОДНЕ ШОСЕ

Поблизу сіцілійського порту Марсалі знаходиться невеликий острівець Пантелерія. Хоча це й острів, проте на нього можна потрапити і на автомобілі — рухаючись просто по воді. На глибині усього в кілька сантиметрів проходить широка кам'яна дорога, побудована ще у V віці до нової ери. За минулі віки суша занурилась нижче рівня моря, і тепер туристи розважаються, подорожуючи підводним шосе.

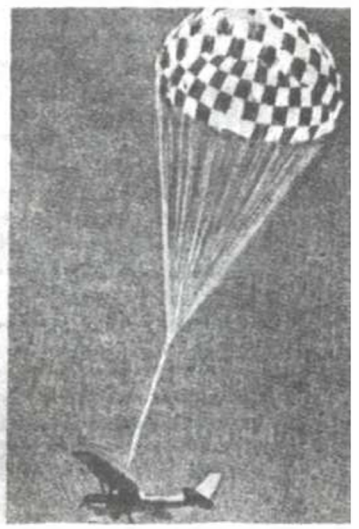

РЯТІВНИЙ ПАРАШУТ

Літак у небезпеці. Тепер пілот уже не стрибає з парашутом за спиною, а розкриває величезну парасолю, що надійно гасить швидкість і опускає літак на землю. Ідею, котра буквально зачарувала пілотів, уже втілено у літак «Чесна». На разі аварії двигуна пілот натисне на чорну кнопку, і з верхньої частини фюзеляжу викидається і розкривається парашут площею 126 квадратних метрів. Нова рятувальна система сподобалася всім. За дуже короткий строк випущено 4000 літаків «Чесна» з цією системою: вже тридцять разів рятувала вона людей. Величезний успіх системи поставив на порядок денний і питання: чи не можна таким способом рятувати і пасажирські літаки? Вже є модель «Боїнга-737» з 20 парашутами.

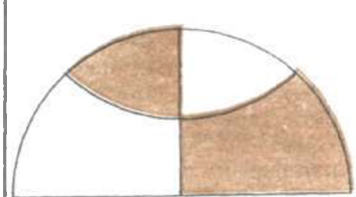

Мозаїка планети

«Передусім було слово...»

Філософський погляд

Кожен, хто тією чи іншою мірою причетний до розвитку філософської думки, частково сприймаючи, розвиваючи або відкидаючи погляди попередників, завжди привносив і продовжує привносити нові поняття, виходячи з власного світосприймання і часу. Та чи не найбільше розшарування у філософії викликав і викликає підхід до розуміння біблійного вислову «Передусім було слово».

Однак значення цього твердження Біблії недостатньо або й зовсім не аналізується у світлі останніх досягнень науково-технічної та технологічної революцій, зокрема інформатизації суспільства. Цей парадокс дивує, адже в нашому мисленні слово асоціюється з його інформаційною сутністю і сприймається як основний засіб спілкування людей. А може, саме елементарне і вузьке розуміння зв'язку слова з інформацією й перешкоджає тому, що біблійний вислів не розглядається з позиції розвитку соціальної інформатизації, процес якої важко обмежити рамками окремої країни? У цьому процесі зв'язок значно глибший і складніший, а, головне, через національно-етнічні «вікна» не завжди видимий.

На шляху розвитку матеріальних форм і засобів зберігання та передачі інформації виділяють три важливі історичні етапи, пов'язані відповідно з винаходом та застосуванням писемності, книгодрукування і комп'ютерної технології. Однак на всіх цих етапах домінуюче творче значення слова зберігалося, змінювались і вдосконалювались лише процеси та форми його кодування (рукопис, книга, магнітні стрічки, диски тощо). В кінцевому підсумку інформація все ж використовується в розшифрованому вигляді, тобто, знову ж таки — у зручній, природній для кожного формі видимого чи почутого слова.

Разом з тим, удосконалення засобів фіксації, закріплення і акумулювання слова в матеріальних носіях інформації дають підстави говорити про ширше, якісно нове значення слова у створенні не тільки сукупного соціального досвіду людей, традиційних знань окремих груп чи народу, а й світових «банків інформації», про їх роль у формуванні інтелектуального ресурсу, про загальнолюдські цінності, всесвітній розум, суспільний інтелект, наукову думку як планетарне явище тощо.

Виходячи з цього можна твердити, що у виразі «Передусім було слово» укорінений глибокий інформаційний зміст, який вимагає відповідного широкого підходу до слова. Це означає, що основним тут є не стільки фактор часу, визначальний момент фіксації та відліку чогось, з чого все починалося, скільки інформативна сутність та природа «слова», як феномена розвитку, де воно через дію стає реальною силою, відображаючи їх органічну єдність і самоорганізацію, де виникає видиме із досі невидимого. В інформаційному тлумаченні слово насамперед виступає як нагромаджені самодостатні знання для побудови нового.

Людина врешті-решт усвідомить, що вираз «Передусім було слово» — це сво-

єрідна історично стиснута спіраль ДНК ноосферного розвитку, розтискаючи яку і «продираючись» якою, ми намагаємось її розшифрувати, а водночас створити свій образ і шлях розвитку, хоч не завжди до системи «природа—суспільність—виробництво» ставилися з глуздом.

Прийшовши «на круги своя» людина зрозуміє, що багато із створеного нею є непотрібним, що цінність нового, як знання, слід визначати в контексті ноосфери, тобто сфери розуму, що йдеться про слово, яке за змістом і формою втілення віддзеркалює все затрачене й здобуте, раціональність їх співвідношення в кінцевому підсумку, яку ми не хотіли зрозуміти і оцінити.

Можливо, тоді людина замислиться над тим, що у простоті біблійного вислову вся його велика складність і глибока тайна. Не виключено, що саме в такій формі мислитель сивої давнини «спресував» складний і взаємозалежний процес розвитку, найвищий смисл якого: людина має не тільки земну, а й космічну обумовленість, Всесвіт як система функціонує на основі інформації і поля її дії: наш світ — інформаційно зв'язана ділянка космічного стану і слово — надбання не тільки планетарне.

Істина одна і загальнолюдська, але шляхи до її осягнення і час усвідомлення — різні. Це вимагає нового, масштабнішого мислення, яке сприймає множинність думок і утверджує різноманітність реальностей як таку, і у всьому, в тому числі й мовну, за основу виникнення нової інформації. Зникнення однієї з мов світу, подібно як і котрогось із представників тваринного чи рослинного світу, збільшує тріщину на спіралеподібній дорозі до храму, вершиною якого є слово в його найширшому значенні, зменшує шанси і надії на досягнення її людством.

Очевидно, людство увійде у третє тисячоліття, серйозно задумуючись над парадигмою ноосфери, що її увели в науковий обіг наш співвітчизник В. Вернадський і француз П'єр Тейяр де Шарден. На жаль, політичний клімат в останні роки роботи першого президента Всеукраїнської Академії Наук не сприяв роботі над проблемою сфери розуму і наукового освоєння природи. Однак академік Вернадський вірив, що ноосфера — це така фаза історії нашої планети, де сукупний розум людини, науки стануть максимальною силою її творення, що мисляча людина є мірою всього, тобто визначальною є її мудрість.

Запропонований інформаційний підхід до слова уможливив не тільки цілісність і широту його розгляду, а й дає змогу повніше зрозуміти парадигму ноосфери, пояснити неподільність інформаційної єдності між людиною і Всесвітом. Ми не обмежуємо ноосферу «думкосферою» чи «інформсферою», хоч акцент на інформаційну природу ноосфери небезпідставний і відомий давно.

Рух знань, досвіду, активність людини — це одвічна соціальна форма руху матерії, яка виступає як інформаційна мобільність. Специфіка цієї мобільності полягає не тільки в тому, що рух знань відбувається по вертикалі і горизонталі, тобто передача знань, досвіду йде від покоління до покоління і на рівні одного покоління, а й у тому, що необхідною передумовою передачі є триєдність природи цього процесу. Слово, як інформація, з'єднало ідеальне і матеріальне в одне ціле, точніше, в триєдине. Джерело інформації, канал її передачі і споживач — ось триєдина необхідність інформаційного буття. Це єдність ідеальної за змістом і матеріальної за формою фіксації, передачі, збереження і розповсюдження інформації, що в найрізноманітнішому вигляді і, найперш, у вигляді слова, веде до пізнання істини як обгрунтованих знань. Практично важко собі уявити, як можна ідеальну за природою інформацію відтяти від її носія, який завжди має матеріальну субстанцію. Немає передачі інформації без носія ні в природі, ні в суспільстві, ні у виробництві.

Насамкінець зазначимо, що концепція триєдності розвитку природи висунута і широко тепер пропагується українським ученим П. Харченком, який на противагу дискретній (переривчастій) уяві про розвиток протиставляє його розуміння як безперервну триєдність. На його думку, органічний світ — це двоїстість, де два діалектичні полюси взаємодіють у рамках триєдності, розвиваються в рівновазі і все це тотожнє одиниці. Взаємодію двох іманентних діалектичних полюсів матерії зумовлює її триіпостасний стан (дві полярності, що уособлюють домінування протилежних полюсів, і стан рівноваги полярності). Це має також місце у мові (троїста система родів), у категоріях часу (минуле, майбутнє, сучасне) тощо.

Проаналізований нами інформаційний підхід до слова не тільки не суперечить концепції триєдності у природі, а й дає змогу подивитись на цю проблему ширше, стосовно не тільки органічного, а й духовного світу, і, найголовніше, задуматися, чи є концепція триєдності природи, широкого розуміння слова, новою? Чи не передали нам предки інформацію про це давно? Гіпотетично можна сказати, що інформацію про це нам залишено у стародавньому знаку — тризубі.

Ми часто недооцінюємо розум наших предків, особливо у плані символічних узагальнень. Хто не знає, а тим більше не хоче знати своєї історії, тому важко вберегтися від повторення колишніх помилок, результативно змагатися за своє майбутнє.

Той факт, що тризуб був знаком ще князів Київської Русі, вже ніби не викликає сумнівів та заперечень. Більше того: дехто йде далі у глиб нашої історії і вбачає в тризубі тридент — знак матріархату, коли був культ матері. Звичайно, ті, хто звик до інших культів, неодмінно у ньому вбачають символ українського буржуазного націоналізму. Для тих, хто знає, що цей знак — стародавній, це символічне зображення Берегині, яка здійняла руки, щоб захистити домашнє вогнище, дітей і дім. Може й так. Думаю, однак: чому саме матері і обов'язково доби матріархату? Чому не можуть бути руки (скажімо як у скульптури Мухіної), де сучасні дівчина і юнак тримають не архаїчні знаряддя праці — серп і молот, а більш глибокодумні символи сучасного розвитку чи прийдешнього — паросток, чи смолоскип свободи і братерства, чи інший символ загальнолюдської ваги, до розуміння якого ми ще не дозріли? А може це в долонях затиснута свічка — символ каяття, духовного переродження і служіння ідеалу слова як абсолютної Істини?..

Я вбачаю у тризубі відображення інформаційної триєдності розвитку будь-якої системи, яка передбачає єдність джерела і приймача (батьки—діти, вчителі—учні, провідники-виконавці і т. д.) і наявність між ними процесу передачі інформації як невід'ємного чинника розвитку. Джерело і приймач виступають біполярними протилежностями у момент здійснення даної передачі і можуть мінятися місцями залежно від величини потенціалу знань, зберігаючи рухому рівновагу системи. Тут минуле і майбутнє розвитку займають крайні позиції, а сучасне — це зв'язок між ними, бо ще не стало минулим і вже не є майбутнім. У тризубі, як і в сучасному схематичному зображенні індукційної котушки, де симетрично віддзеркалюються її трансформаційні витки, відображені символічно джерело і приймач, а між ними — знак їх новотворного зв'язку, можливо і слово, що з нього й проростає. Тільки за наявності цих трьох компонент може відбуватися дія (рух, життя), без них функціонування та розвиток системи неможливі.

У відкритій, зовнішньо врівноваженій і внутрішньо динамічній формі тризуба символічно зафіксовані не тільки триєдність, а й основоположні принципи розвитку — соціальна спадковість поколінь і новаторство на рівні одного покоління чи окремої особистості, тобто інформаційна мобільність нації в цілому. Набута в процесі такої мобільності новація безперервно вводиться у систему трансформації знань, стимулюючи розвиток, підносить його на новий, більш високий рівень і наближає до пізнання істини. А прямувати до неї — отже саморозвиватися, тобто йти шляхом як збереження традиційних, перевірених поколіннями знань, так і творення і примноження нових, що «вклинюють» людину у світ невідомого і прогресивного. У цьому копіткому пошуку, де важка праця стає творчістю, авангардні позиції належать інтелектуальному ядру нації, ідеї якого, моральні та духовні цінності нерідко випереджають час і стають загальнолюдськими. Без усвідомлення цього ми сьогодні неспроможні ефективно використати для нашого відродження ні потенціал нації, ні науки як споконвічного симбіозу знань та праці, ні правильно оцінити залишений нам предками стародавній символ, ні зрозуміти древній вислів — передусім було Слово.

Степан ВОВКАНИЧ,

зав. відділом соціологічних досліджень Львівського відділення Інституту економіки АН УРСР, кандидат економічних наук.

Літописець помилявся?

Біогеограф досліджує «шлях з варяг в Греки»

Маршрут за Нестором

Останнім часом значно зріс інтерес до історії. Причому немає сліпого некритичного сприйняття «загальновідомих, хрестоматійних фактів», характерного для ще недавніх часів. Усе піддається критичному осмисленню. І це чудово. Адже без знання історичних реалій не зрозуміти, хто ми є, звідки й куди йдемо.

Один з таких хрестоматійних фактів — «шлях з варяг в Греки», описаний літописцем Нестором, потрапив у всі підручники з історії. Звичайно, факт його існування — поза всяким сумнівом: доказів того, що Візантія, Київська Русь і Скандінавія підтримували за середньовіччя торговельні (та й не лише!) стосунки — вдосталь. Але маршрут, визначений Нестором, досить дискусійний. Ось уривок з «Повісті временних літ», дещо перероблений ближче до сучасної української мови:

«Був шлях з Варяг в Греки, а від Греків по Дніпру, а в верху Дніпра волок до Ловаті, і по Ловаті ввійти в велике озеро Ільмень, із цього ж озера тече річка Волхов і впадає в велике озеро Нево (тобто Ладозьке — В. П.). Гирло цього озера виходить в велике море Варязьке і вже по цьому морю можна йти аж до Риму, по тому ж морю можна доплисти до Царграду, а від Царграду прийти в Понт море, а в це море впадає річка Дніпро. Сама річка Дніпро витікає з Оковського лісу і тече на південь, а Двіна витікає з того ж лісу і тече на північ в море Варязьке, із того ж лісу витікає Волга на схід і впадає семидесятью рукавами в море Каспійське. Тому по Волзі з Русі можна плити до болгарів та хвалісів, далі на схід дійти до симового племені (тобто в Китай), а по Двині до варягів до Риму, а від Риму до хамового племені (тобто в Африку). Дніпро впадає в море трьома жерлами».

Як бачимо, описується кілька шляхів: перший — з Балтики довкола Європи і далі Середземним морем аж до Царграду, другий — безпосередньо через континент, у тому числі і Дніпром і знов-таки до Царграду.

У 1987 році курсанти Ленінградського

вищого інженерно-морського училища у складі Всесоюзної комплексної науково-спортивної експедиції «Нева-87» пройшли цим складним шляхом. На шестивесельних ялах «Русь» та «Варяг», на веслах та під вітрилами, долаючи величезну кількість волоків, пройшли шлях у 2720 км від Фінської затоки до Чорного моря і фінішували в Одесі.

На перший погляд, нібито «шлях з варяг в Греки...» описаний Нестором, дістав остаточне підтвердження. Але це не зовсім так. Проїхати з волоками можна практично і багатьма іншими шляхами і теж дістатися з Фінської затоки до Одеси. Водночас закрадається сумнів хоча б тому, що крім Нестора, практично ніхто з його сучасників про цей шлях не згадує.

Крім того, щоб цим шляхом ходили досить великі, здатні витримувати морські шторми і нести значний вантаж судна, повинні бути й сприятливі фізико-географічні умови, гідрографія. Сліди його мали залишитись не тільки в геоморфології, а й так чи інакше у біогеографії, археології, нумізматиці, народному епосі, зрештою — в історичних матеріалах. А такого, повторюю, немає. Виходячи з вищезгаданого, численні дослідники, зокрема В. О. Брім, С. В. Бернштейн-Коган та інші вважають, що значення цього шляху як транзитного і торговельного нічим не доведено і дуже сумнівно, щоб він відігравав якусь особливу роль у загальному обігові міжнародної торгівлі.

Критично розглядаючи текст Нестора, бачимо: головною ланкою цього шляху є Дніпро, але між Дніпром і Ловаттю літописець описав лише значний волок. Насправді ж тут була ще й Західна Двіна, проминути яку було неможливо. Отже, виходить, що він не досить чітко знався на географії регіону і замість кількох волоків написав про один — довжиною майже 130 кілометрів.

З огляду на всю сукупність історичних даних стає очевидним, що розвиток військових і торговельних маршрутів скандінавів варязьким шляхом через Київську Русь охоплює період десь від 800 до 1150 років. У цей час варязькі купці з'являються в різних пунктах Чорного та Каспійського морів, доходять до Середньої Азії, Константинополя, Багдада, Єрусалима і далі. І лише у другій половині XII століття зв'язки уриваються.

Як уже згадувалося, у середньовічній літературі того періоду весь цей «шлях з варяг в Греки» ніде повністю не описаний. З візантійських, давньокиївських та новгородських джерел довідуємося: від Константинополя Чорним морем, по Дніпру до Києва і вище цей шлях чітко простежується, починаючи з опису Костянтина Багрянородного по давньослов'янських, вікінгових, арабських та інших матеріалів. Від Києва дорога роздвоювалась, і один з шляхів, головний, йшов Західною Двіною до Ризької затоки, а інший — до Новгорода.

І ось що цікаво. Узагальнення всіх наявних у нас матеріалів свідчить про те, що основний маршрут «шляху з варяг в Греки» пролягав, усупереч Нестору, саме по Західній Двіні. Це підтверджується даними як природничих, так і гуманітарних наук.

Канал гетьмана Огінського

Сучасна гідрографія, особливості рельєфу, більше того — відбиток на сучасному рельєфі подій минулого, наявність таких надзвичайно цікавих природних об'єктів, як долини прориву через Білоруське пасмо та наскрізних долин крізь ряд височин, свідчать про недавні катастрофічні зміни гідрографії та географії регіону в цілому.

Внаслідок короткочасної зміни осі обертання Землі по відношенню до Сонця в VIII ст. до н. е. стався глобальний, надзвичайно швидкий перерозподіл суші і моря. Води Балтики, що вийшли з берегів, затопили низовини Прибалтики і північно-західної Білорусії аж до висот Білоруського пасма. Прорвавши це пасмо й утворивши в ньому наскрізні долини, ці потоки потрапили до басейну Дніпра. Основний потік йшов по Березині, далі розливався Поліською низовиною і потім униз долиною Дніпра досягав Чорного моря.

Утворилися глибокі каньйоноподібні долини прориву, які ще недавно сполучали обидва басейни. Водоподіл тут знаходиться в межах кількох метрів, зменшуючись в ряді випадків практично до нуля. Це дало змогу по дну цих долин прорити канали, якими йшли судна з одного басейну в інший. Найбільш характерним є спорудження Огінського (Дніпровсько-Неманського) каналу, що існував з XVIII століття. Розташований він був у зоні Прип'ятського Полісся. Започав будівництво цього 55-кілометрового каналу в 1770 році польський гетьман Михайло-Казимір Огінський, проклавши його трасу від притоки Немана, річки Щари через озера Вигонівське і Вілька до річки Ясельди, що впадає у Прип'ять. Остаточно споруду доробили за імператора Павла у 1799 році. Канал був досить суттєвою транспортною артерією, по

якій навіть в 1894 році було перевезено 2720 тис. пудів вантажу. Щоправда, з часом з ним почали конкурувати залізниці, догляд за каналом було припинено, і він почав швидко, особливо в зоні озера Вигонівського, замулюватись.

Не зупиняючись докладно на характеристиці наявних в Білорусії долин прориву, розглянемо лише регіон, розташований безпосередньо там, де, на нашу думку, і проходив певний відтинок «шляху з варяг в Греки». Нині тут, на ділянці Західної Двіни, починаючи від району впадіння річки Касплі і до зони впадіння Улли утворився цілий ряд наскрізних долин. Зокрема, там, де річка Касплі впадає в Двину — обводнена долина, що йде від Західної Двіни через річки Лучьосу та Оршицю до Дніпра у районі річки Улла (притоки Західної Двіни) та Березини дніпровської. Невеликі наскрізні долини є також у середній течії річки Есси при виході її на Верхньо-Березинську низовину; біля верхів'їв річки Бобер; починаючи від низовини озер Лукомльського та Селяви; уздовж річища Лукомки; Усвіж-Бузська наскрізна долина, що зв'язує верхів'я Друті та Усвейки — притоки Улли.

Теоретично, десь тисячу років тому по більшості цих долин, які були на той час значною мірою обводнені, ймовірно й ходили кораблі вікінгів. На нашу думку, придатною для цього є так звана «Березинська водна система», що з'єднує басейни Березини й Улли (притока Західної Двіни), і активно використовувалася аж до початку нашого століття. До речі, тут ще у 1797—1805 роках було збудовано водну систему. Спочатку вона була односторонньою, і нею сплавляли ліс з басейну Березини в бік Західної Двіни. В 1823—1836 рр. її перебудували і зробили двосторонньою. Загальна довжина — 166 км. Думаю, саме в цьому зручному місці у давнину, коли річки були повноводніші, й проходив «шлях з варяг в Греки». Безумовно, за тих часів траплялися різні відхилення від вищенаведеної схеми, але те, що шлях варягів пролягав межиріччями Дніпра і Двіни на ділянці від Касплі до Улли, можна вважати достеменним.

Як свідчать... риби

Якщо тут проходили тоннажні кораблі, волок для яких був небажаним, то цей шлях неодмінно залишив би свій слід у біогеографії річок цього регіону. Шлях варягів пролягав двома різними біогеографічними районами — Середземноморським (куди відноситься басейн Дніпра) і Балтійським (до якого належать річки Неман та Західна Двіна). Кожному з них притаманна своя рибна фауна. Як правило, вододіл між двома басейнами і є біогеографічним кордоном.

Так от, у зоні вірогідного проходу вікінгів ми бачимо порушення цього закону. Як з дніпровського боку, так і з балтійського, серед абсолютного домінування риб корінної фауни зустрічаються поодинокі ізольовані популяції риб протилежного басейну.

Те, що риби в обидва боки мігрували між басейном Чорного і басейном Балтійського морів, підтверджується конкретними знахідками. Зокрема, у басейні Прип'яті, в середній його частині, знаходили популяції двох видів риб балтійського комплексу, які ніколи і ніде більше в чорноморському басейні не зустрічались. Це, передусім, відкрита В. І. Граціановим 1907 року дев'ятиголкова колючка. А також популяція котячої акули, відкрита у 1967 році В. Я. Лінніком і Є. М. Зеньковичем у нижній течії річки Случ (північна притока Прип'яті).

З іншого боку, у басейні Західної Двіни, ближче до басейну Дніпра, ще в 1862 році видатний зоолог Бенедикт Дибовський знаходив вирозуба, чехоню та синця; потім А. Валецький в 1864 році натрапляв тут і на дніпровського підуста. У 1893 році про наявність синця в Західній Двіні повідомляв А. Сапунов — аналогічні знахідки робили й інші вчені.

Усе це свідчить на користь того, що історично недавно у цьому місці сполучалися два басейни — Балтійський та Чорноморський.

Золота стежина скарбів

Суттєвим доповненням до нашої гіпотези є топографія скарбів і схованок середньовічних монет, що залишили по собі певний «монетний слід». При цьому не слід забувати: «шлях з варяг в Греки» був тільки відтинком великого континентального водного маршруту, яким товари з Аравії, Середньої Азії і більш віддалених східних регіонів потрапили в Європу, зокрема й у Скандінавію. Це підтверджується тим, що на півострові нині знаходять монети практично з усього відомого на той час світу.

Цікаво, що «монетний слід» чітко збігається з окресленим нами шляхом

варягів саме через Західну Двіну. Кількість монетних скарбів та поодиноких знахідок поступово наростає від пониззя Дніпра і району Дніпровських порогів до Києва. Далі грошовий слід тягнеться до гирла Березини. Звідси роздвоюється — одне відгалуження йде вгору Березиною, друге — вгору Дніпром до Смоленська. Поблизу останнього ще в 1910 році був знайдений знаменитий Гніздовський могильник, з якого вилучили 160 арабських монет. У Смоленську та його околицях знайшли кілька десятків монетних скарбів варязького періоду.

Дуже цікава деталь! У межиріччі між Західною Двіною з одного боку і Дніпром та Березиною — з іншого, де варяги ймовірно волоком перетягували судна, скарби розпорошені по всьому регіону. Думаю, на цьому небезпечному місці золото найчастіше заривали у землю.

Далі численні знахідки монет і речей, пов'язаних з плаванням варягів, рясно простежуються уздовж Західної Двіни аж до Ризької затоки, а завершується цей шлях на острові Готланд. А нумізматичні та археологічні знахідки на Готланді вражають. За даними В. О. Бріма, з числа близько 40000 відкритих у Скандінавії срібних арабських монет, на Готланді знайдено 22902. Іноді в одному і тому ж скарбі знаходять монети з різних куточків тогочасного світу.

Стоять на Готланді також вкриті сивиною давнини камені з рунічними написами, що доносять до нас біль і тугу за вояками і купцями, які пішли на схід і не повернулися. Крім імен Інгварів, Егілів, Ормарів, Олафів, Рагнарів, Сігвідів, Гединів, руни доносять до нас і їхні подвиги, називають місця бойовиськ та загибелі. Тут є цікаві географічні реалії, які підтверджують нашу версію. Наприклад, згадка про дніпровський поріг Ненаситець, про далекі землі Гардарики (Київська Русь), Міклагард (Константинополь), Месопотамію і т. ін. Деякі рунічні написи містять згадки про шлях вікінгів саме в Західну Двіну і далі на схід.

Для нас важливо також те, що саги, руни, інша фольклорна творчість скандінавів свідчать не про один, а про два шляхи на схід. Один з них пролягав від о. Готланд на Хольмгард (Новгород), інший — на Гардарики (Київську Русь) і Міклагард (Константинополь).

Закінчуючи огляд проблеми «шляху з варяг в греки» зазначу, що, крім скандінавських, є чимало свідчень давніх слов'янських (літописи часів Київської Русі), арабських, німецьких та інших джерел, які підтверджують наші висновки. Можна згадати арабського мандрівника Мас'уді, який писав, що Балтійське і Чорне моря з'єднані між собою річками, а на деяких відрізках — каналом. Інший арабський дослідник — Ібрагім Ібн Якуб — повідомляв: товари з берегів Балтики водою через суходіл доставляються через Київську Русь у Візантію. Адам Бременський свідчив, що кораблі з Балтики доходять до Києва...

Отже, основний шлях проходив по Дніпру — частково Березині — далі Західною Двіною у Балтику. З Балтики, саме від тогочасного центру варягів — острова Готланд — існував самостійний шлях до Новгорода і далі на Київ, Константинополь. Суттєвого значення описаний Нестором маршрут в економіці не мав. Тож і не залишив якихось чітких слідів не тільки в археологічних та писемних джерелах. На відміну від нього, маршрут через Західну Двіну підтверджується як даними гуманітарних, так і природничих наук.

Віталій ПОЛІЩУК,
доктор біологічних наук.

Ламати легше, ніж будувати...

- **Першородного вибуху не було.**
- **Спростування теорії відносності А. Ейнштейна!**
- **Серце не має м'язів.**
- **Електростанція на фосфорі.**
- **Як «зібрати» радіацію!**

Про нього писали і газети, і журнали. Розповідали про долю вченого, який за свої наукові ідеї потрапив до в'язниці. Писали багато. А листи з різних кінців республіки все йдуть і йдуть до редакції. В них прохання: докладніше розповісти про оригінальні наукові праці Бориса Васильовича БОЛОТОВА.

Всього у вченого близько 400 заявок на винаходи та раціоналізаторські пропозиції. На 150 з них видано авторські свідоцтва. На думку Бориса Васильовича, найцінніші для нього ідеї відхилені саме за їх нетрадиційність.

Редакція вирішила розповісти про деякі з них. Хоч часом повірити в те, про що говорить Б. Болотов, надзвичайно важко: його ідеї аж ніяк не вкладаються в усталені норми науки.

— Борисе Васильовичу, коли ви зробили своє перше відкриття?

— У школі. Навчали мене трохи не так, як це роблять нині. Мій учитель казав, що розумна людина має опанувати всі знання, а спеціалізацію здобувають лише дурні. Тим часом у нас скрізь вузька спеціалізація. І в школі, як правило, навчають того, що ніколи у житті не знадобиться,— якихось окремостей. А закони людина вже не встигає опанувати. До пізнання істини просто не доживає.

У мого вчителя процес навчання починався згори — він навчав нас істини, а потім уже — принципів, на яких вона грунтується. Коли ж людина пізнає істину і принципи, то легко зрозуміє й закони. Якщо їх немає,— відкриває їх сама. Коли дивишся на світ згори, все набагато спрощується...

Що таке хімія чи фізика, якою ми послуговуємось? Це процеси, які відбуваються на рівні енергій, вимірюваних електроновольтами (ЕВ). Щоправда, ядерна фізика має справу з перетвореннями на рівні сотень мегаелектроновольтів (МЕВ). Скажімо, уран поділяється за 250 МЕВ. І одразу ж виникає запитання: а що у природі відбувається в інтервалі між електроновольтами та мегаелектроновольтами?

Починаю аналізувати і бачу — ніяких знань на цьому рівні немає. Наче якась порожнеча, чорна діра. Але такого в природі не буває! Отже, процеси на цих рівнях енергії нам просто невідомі. І я почав опановувати цю, власне, неіснуючу галузь. Сам її створював, аналізував, експериментував багато років.

Виявив неелектромагнітні агенти. Що це таке? Існують електричне, магнітне поле, електромагнітні взаємодії. Це знають усі. Я ж виявив вектор поля без електричного чи магнітного напрямку. Електровимірювальні прилади його не помічають, так само, як і ті, котрі визначають магнітне поле. А в той же час воно існує. Мені вдалося його виявити експериментально в електричному трансформаторі. Я назвав це поле неелектромагнітним агентом і дослідив. Воно має вищу проникність, ніж рентгенівські промені, а це дає змогу створювати нові системи передачі та перетворення енергії.

Була у мене заявка і на відкриття явища самофокусування. Скажімо, ви кинули камінець у воду і спостерігаєте, як колами розходяться хвилі. Чим далі, тим більше хвилі віддаляються одна від одної — зменшується їх частота. Ця механіка наштовхнула мене на думку, що так поводять себе не тільки механічні коливання, а й, скажімо, світлові хвилі. Фотон — теж ніби камінець, кинутий у навколишнє середовище. І його хвилі, віддаляючись, зменшують амплітуду і збільшують свою довжину, тобто червоніють. Ось чому ми спостерігаємо відоме усім червоне зміщення зірок. Вважається, що це результат їх розбігання. А насправді, винуватцем червоного зміщення є згадане мною явище. І першородного вибуху, про котрий так багато мовлять астрономи, насправді не було.

Таким чином я заперечую головний постулат теорії відносності А. Ейнштейна. Отже, й сама теорія, виходить, не витримує критики. Ясно, що такі праці замовчуються консервативною наукою.

Ще одне відкриття було зовсім протилежним цьому. Чи можна спостерігати зворотний процес: збільшення амплітуди хвилі в міру наближення її до об'єкта? Фізики кажуть, що такого бути не може, оскільки енергія розсіюється у просторі. Не можуть хвилі згущуватися — і край. А я не знав, що такого бути не може, і ще у шкільні роки виявив це. Обручем хвилював поверхню води. І помітив, що в середині його хвилі прямують до

центра. У міру наближення до нього амплітуда зростає, вони збільшують свою частоту, а в самому центрі виникає сильний сплеск. Тобто картина протилежна тій, що ми її спостерігаємо, коли кидаємо камінець у воду. Виходить, природа має властивості концентрувати енергію?

На цьому ж самому принципі працює наше серце. Ми гадали, що там м'язовий насос. Нічого подібного! Якби то був м'яз, він дуже швидко втомився б від роботи без перепочинку. Що ж відбувається насправді? Нервове збудження надходить на периферію серцевої тканини, хвиля мчить до центра, збільшуючи свою амплітуду, і народжується потужний сплеск, який виштовхує кров із серця.

— Я вперше таке чую. Втім, як і решту ваших ідей.

— Бо ви вперше завітали до мене. Якби ви прийшли раніше, то вже давно дізналися, що в серці немає м'язів. Це вигадали наші біологи... Хіба у риби на хвості є м'язи? Немає. А вона б'є ним надзвичайно сильно. Це те ж саме самофокусування середовища. Досить незначного нервового імпульса — і він почне зростати. Риба не витрачає енергії, коли пливе. Тому вона й може робити це практично нескінченно. Так само і наше серце не витрачає енергії на свою роботу. Тому й може перекачувати тонни крові.

Потім мою увагу привернув фотосинтез. Мене зацікавило: звідки береться магній у рослинах? Адже зеленого забарвлення листям надає саме він.

— Хіба не хлорофіл!

— А що таке хлорофіл? Це так звані порфіринові* ядра, які містять магній. Саме він зеленого кольору. Гемоглобін теж містить таке ядро, але тут є вже залізо, тому кров червона. Коли замість заліза — мідь, то кров буде блакитною, як у кальмарів. Отже, мене цікавив сам процес фотосинтезу — утворення хлорофілу і магнію. Коли я остаточно переконався у тому, що магній синтезується за ядерними законами, почав ставити досліди. Взяв живці смородини і віддав їх на аналіз. Виявилося, що в них приблизно 0,3 процента магнію. Потім я висадив живці у грунт, який зовсім не містив магнію. Вони росли, розростались, пускали листочки. Через деякий час я знову віддав їх на аналіз. І виявилося, що тепер у них магнію мало не в десять разів більше. Тобто система рослини сама виробляла магній, оскільки із грунту він не надходив. Я запідозрив, а потім і довів, що фотосинтез — це ядерний процес. Тобто всі перетворення відбуваються на ядерному рівні. Такі ж саме процеси було виявлено і в клітинах тваринного походження. Але тут ми маємо справу вже не з фотосинтезом, а з бета-синтезом. Це також ядерний процес, тільки відбувається з допомогою електрона, який позначається цією грецькою літерою.

Погляньте, як чудово влаштована природа! Будь-яке нагріте тіло випромінює два потоки: фотонів та бета-частинок (електронів і позитронів). Фотони дають життя рослинам, а електрони — тваринам. Два потужних незалежних потоки енергії дали життя всьому сущому на Землі! Причому, і там, і там ідуть дуже схожі процеси.

Цікаво, що залізо в крові утворюється внаслідок ядерного перетворення кобальту. Тому, коли кров «псується», треба вживати речовини, які містять кобальт. А у нас в таких випадках починають напихати людину препаратами заліза. Природно, що таке лікування не дає ніяких наслідків...

— Борисе Васильовичу, ви й у в'язниці не припиняли своєї наукової роботи і створили енергетичний реактор, що працює на фосфорі. Чому ви обрали саме фосфор як пальне!

— Бо звернув увагу на те, що будь-який мінерал у природі містить усі елементи, крім фосфору. А якщо він і є, то у вигляді солі своєї ж кислоти. Виходить, фосфор — рідкісний елемент у природі, отже, він нестабільний. Всі знають, що фосфор світиться у темряві, з'єднуючись з киснем, легко перетворюється на різні свої модифікації. Білий перетворюється на червоний, червоний — на чорний і т. д. Такі ж властивості має сірка. Скажімо, сульфід цинку ми використовуємо у кінескопах для їх світіння. Електронний промінь бігає по внутрішній стінці екрана, бомбардуючи сульфід цинку і викликаючи його світіння.

Отже, фосфор і сірку можна легко розщепити. Ядерники для одержання енергії намагаються використати ще й процес злиття ядер.

— Ви маєте на думці термоядерний синтез!

— Так. Але цю реакцію їм поки що не вдалося здійснити. Я ж мислив інакше. Ядерники не знають російського прислів'я: ламати простіше, ніж будувати. Розламати фосфор, тобто відірвати від нього якусь частинку, набагато простіше, ніж побудувати новий атом.

— Як же ви вирішили його ламати!

— Потрібна була високотемпературна плазма. Я вирішив одержати її у розплавах. Беру фосфор у розплаві, скажімо, з міддю. Крізь нього пропускаю струм. Від фосфору відщеплюється атом водню

* Порфірини — дуже поширені в природі пігменти, які утворюють комплекси з іонами багатьох металів.

й утвориться кремній. Відірветься атом і від міді, і вона перетворюється на нікель. В результаті першої реакції виділяється два з половиною мегаелектроно-вольти енергії. Струми доводиться пропускати досить великі. Причому, лічильники реєструють нейтрони, гамма-кванти тощо.

— Тобто ви одержали всі ознаки ядерних процесів!

— Так, усі. І фотоплівка засвічувалася. А найголовніше — виникав великий потік надвисокочастотних коливань міліметрового діапазону. А це означало, що атом водню перекидався від одного атома до іншого. Підтверджується думка французького хіміка Пру, який говорив, що всі атоми — це конгломерат водневих. У даному випадку водень перекидався від фосфору до міді, оскільки перший надзвичайно нестабільний елемент.

— Енергії, що виділяється під час поділу фосфору, досить для того, щоб побудувати електростанцію!

— Її виділяється у сто разів менше, ніж під час поділу урану, але в мільйон разів більше, ніж при спалюванні вугілля. Тобто в мільйон разів менше треба видобувати кам'яного вугілля.

— Отже, можна створити електростанцію на основі фосфорного реактора!

— Вважаю, що це можна зробити елементарно і найближчим часом.

— Якою ж буде електростанція на фосфорі!

— Такою ж самою, як атомна. Тільки «пічка», де відбуватиметься процес поділу фосфору, буде трохи іншою. І потрібно буде його більше, ніж урану. А процес ітиме не за рахунок підтримання критичної маси. Відбуватиметься так званий автоподіл, який штучно уповільнюватиметься чи прискорюватиметься. Це буде керований процес. Причому, енергію, яка виділятиметься, можна буде використати як у вигляді тепла, так і для перетворення елементів, тобто одержувати рідкісні й коштовні метали.

Але головне: реакцію поділу фосфору можна використати для одержання електроенергії. Причому, це абсолютно екологічно чисте джерело енергії: ніякої радіації, ніяких нуклідів. Такий реактор потребує мінімального захисту, оскільки вибухнути він не може. Та й велика потужність йому не знадобиться, оскільки ставити його можна у будь-якому місці, поруч із споживачем, на будь-якому підприємстві, у будинку, навіть безпосередньо у квартирі. Не потрібні високовольтні лінії. Це надзвичайно перспективна справа. Такий реактор можна возити в машині, носити в кишені, обігріватися ним.

— Багато людей знає про вас, як про автора оригінальної ідеї знезараження радіоактивних територій.

— Як «зібрати» радіацію з величезної території? Я запропонував обробити її слабким розчином сульфіду амонію чи речовиною, що містить фосфор. Будь-яка сіль радіонуклідів при цьому перетворюється на сульфіди чи фосфіди, скажімо, цезію, стронцію, кобальту. Самі радіонукліди мають певний період напіврозпаду. Скажімо, у стронцію він 37 років. А у сульфіду стронцію? На перший погляд, він має залишитися таким же самим. Насправді ж з'ясувалося, що у сульфіду стронцію період напіврозпаду майже в десять разів менший — до трьох років. Чому? Бо ця сполука нестабільна. Уявіть собі, що є ціла колонія таких сполук. Одна з них розпалась, випустивши бета-частинки і гамма-кванти. Енергії, що виділилася при цьому, вистачить, аби зруйнувати сусідній атом і т. д. І тому величезна маса стронцію сукупно із сіркою (сульфід) швидко розкладається. Така ж картина і у сполук радіонуклідів із фосфором. Ось чому фосфорні добрива дуже швидко «гасять» радіацію — це перевірено на практиці.

Ще одне — сульфіди швидко всмоктуються кореневою системою рослин і потрапляють у листя, де відбувається фотосинтез. Останній, як я вже говорив,— процес ядерний. Гамма-квантів, що виникають під час його перебігу, досить, аби розвалити радіонукліди. Тобто фотосинтез сприяє їх розпаду.

Коли я досліджував рослину, то спостерігав, що радіація дуже висока в корінні, менша — у стеблах, і зовсім її мало — у листі. А з сульфідами нерадіоактивних речовин спостерігалася зовсім інша картина — вони призбирувалися найбільше у листі. Тобто сульфід чи фосфід радіонукліду розкладається за рахунок ядерного процесу.

Причому, раніше я говорив: треба обробити грунт сульфідами чи фосфідами, а потім, коли виростуть рослини, їх слід вирвати. Таким чином можна позбутися нуклідів. Та виявилося, що цього робити не треба: радіонукліди розкладаються у листі.

Причому, фотосинтез відбувається краще за сонячної погоди. А в нас часто хмарно. Тому я пропоную літати над обробленими ділянками радіоактивної території на вертольоті і опромінювати їх рентгенівськими променями. Тоді фотосинтез відбуватиметься набагато швидше, ніж звичайно, гасячи радіацію. Така кухня біологічного очищення території...

Запис Н. СУКМАНСЬКОЇ.

Від редакції. *Наступного разу мова піде про роботи Б. В. Болотова, за які він потрапив до в'язниці.*

Коментарі члена-кореспондента АН УРСР, члена редколегії журналу Е. В. СОБОТОВИЧА

Коли я вперше побачив по телевізору інтерв'ю з Б. В. Болотовим (десь за колючим дротом), то подивувався з геніального розіграшу і легковір'я інтерв'юерів. Але отримавши матеріал від редакції журналу «Наука і суспільство», зрозумів, що це вже серйозно і вирішив відгукнутися, незважаючи на те, що вчитель Б. Болотов назвав вузьких спеціалістів дурнями.

Розглянемо лиш кілька прикладів із міркувань широкоосвіченої людини. Б. Болотов стверджує, що ядерна фізика оперує енергіями, які обчислюються мільйонами, а хімія — одиницями електроновольтів, в інтервалі ж між ними у фізиці — біла пляма. Але це просто означає, що Б. Болотов не читав підручників з фізики і хімії. Більше того, певно, він жодного разу не входив до рентгенівського кабінету у поліклініці, бо там енергія рентгенівських променів обчислюється багатьма тисячами електроновольтів. До його відома, хімічні процеси — це такі, під час яких перерозподіляються зовнішні електрони атомів. Енергія цих перетворень (наприклад, іонізація) справді невелика — одиниці електроновольтів (до 13 — у водню). Такі фізичні процеси, як лазерне та рентгенівське випромінювання виникають під час збудження внутрішніх електронів, і енергія їх коливається від десятків до тисяч електроновольтів. Ядерно-фізичні процеси відбуваються при перетворенні ядер елементів, і тут уже потрібні енергії від тисяч до мільярдів електроновольтів. Звідси й високі енергії гамма-випромінювання, альфа- та бета-частинок.

Б. Болотов стверджує, що крім електричного, магнітного та електроманітного полів, існує ще й неелектромагнітний агент. Можливо, він і існує, але наука поки що про нього нічого не знає. Краще б автор розмірковував про біополе, де є хоч якісь дані.

Дивно, що автор приписує Ейнштейну відкриття «червоного зміщення» у зірках. Головний постулат А. Ейнштейна $E=mc^2$, тобто зв'язок маси з енергією. А те, що Б. Болотов приписує собі, відомо давно в нашій ділянці космосу як теорія втомлюваності світла — альтернативна «червоному зміщенню». До речі, нині спостерігають і «синє зміщення».

Такого ж плану відкрите автором явище інтерференції, відоме з шкільного курсу фізики. Правда, він його сором'язливо не називає інтерференцією. Навзамін твердить, що за цим законом працює серцевий м'яз. Може, воно й так, я не медик. Але тоді незрозуміло, звідки ж береться енергія, котра змушує кров струмувати кровоносними судинами. Перпетуум мобіле винаходити в наш час якось несолідно.

Чим далі, тим страшніше. Наука встановила досить давно, що фотосинтез можна описати з допомогою реакції $CO_2+H_2O \rightarrow Cn(H_2O)n+O_2$. Хлорофіл відіграє роль каталізатора. Звідки й для чого тут з'являтися магнію? Де автор дістав грунт, який не містить магнію — основного породоутворюючого елемента? Процеси селективного нагромадження тих чи інших елементів рослинами відомі. Наприклад, бобові культури із задоволенням вибирають із грунту цезій та стронцій (в тому числі й радіоактивні). Розроблений і метод пошуку родовищ за підвищеним вмістом тих чи інших елементів у рослинах. Але до чого тут ядерні процеси? Врешті-решт виявляється, що залізо в крові утворюється за рахунок ядерного перетворення кобальту. Припустимо, що це так, і порахуємо. Розглянемо, наприклад, ядерну реакцію $^{59}Co \rightarrow {}^{58}Fe+P$. В крові людини приблизно три грами заліза. Якщо воно утворюється в результаті цієї реакції, то має також виділитися 50 мг протонів, тобто $3 \cdot 10^{22}$ протонів $\times 0{,}5$ Мев $\times 3$ (коефіцієнт якості) $=4{,}5 \cdot 10^{22}$ Мев на організм. Якщо вага людини, приміром, 70 кілограмів, то дістанемо $6{,}4 \cdot 10^{20}$ Мев/кг $=10{,}2 \cdot 10^7$ Дж/кг, що еквівалентно дозі у 10 мільярдів Бер. А лікарі стверджують: смертельна доза для людини 400—500 Бер, а для стійкого пацюка — 600—700 Бер.

Неможливо прокоментувати всі «наукові досягнення» Б. Болотова, але, мабуть, варто зупинитися на найбільш інтригуючому — фосфорному чи сірчаному реакторові. Звідки виникла думка, що фосфор нестабільний елемент в умовах Землі? А чому ж тоді у космосі стабільний? Невже тільки тому, що у космосі відомі мінерали, що містять фосфор «не у вигляді своєї кислоти»? До відома автора: білий фосфор справді світиться у темряві, але тому, що поступово окислюється, і зветься цей процес хемілюмінесценцією. Це звичайнісінька хімія, і ніякими ядерними процесами тут і не пахне. Перетворити фосфор на кремній шляхом відщеплення протона можна, але знадобиться дуже багато енергії, аби зруйнувати ядро атома фосфору. Тут логіка проста: атом фосфору стабільний, він стає нестабільний, коли перетворюється на аніон. Про різницю ж енергій у хімічних та ядерних процесах ми вже говорили. До речі, Б. Болотов, вступаючи у протиріччя із самим собою, мовить про необхідність пропускати струм дуже високої напруги для протікання реакцій ядерного розкладу фосфору.

Автор погано уявляє собі різницю між плазмою і розплавом, не показує також, як і чим він регулює самочинний розпад елемента. Та, мабуть, досить коментарів.

Б. Болотов у науку переніс відомий метод авторського бачення реальності художниками (Малевич, Пікассо, Мейєрхольд та інші). Але ті ж таки, скажімо, кубісти, сприймаючи навколишній світ по-особливому, у той же час не заперечували реальності. Шмат хліба залишається хлібом, як його не зображуй. У галузі точних наук твердження «я так бачу» має підкріплюватися фактами. У даному разі Б. Болотову істина відома апріорі і тому, якщо факти не відповідають уявленням автора, то тим гірше для фактів.

Друкувати будь-які фантазії можна і потрібно. Вони пробуджують думку, змушують по-новому дивитися на навколишній світ. Але якщо фантазер елементарно безграмотний (в обсязі знань середньої школи), не слід надавати йому сторінки журналу. Вважаю, що публікувати інтерв'ю можна лиш під рубрикою «Спеціально не вигадаєш».

Повноліття

Колись парубки і дівчата дорослішали рано. Дівчата переважно у 15—16, хлопці — у 16—17 років. На Україні здавен молодь гуртувалася у так звані дівочі й парубочі громади. Повноліття для дівчини чи парубка наставало тоді, коли їх приймали до цієї громади. Було, й хлопець молодшого віку (14—15 років) намагався пристати до парубочого товариства. Та ні ж бо! Старші таких виловлювали і привселюдно кепкували: «Ще молоко на губах не обсохло, а він уже до дівчат біжить». Або ж спіймають і переріжуть очкур, мотузку в штанях. Тоді хлопчина — штани в руки і гайда додому...

Прийняття до громади регламентувалося певними звичаями та супроводжувалося обрядовими діями, специфічними в різних регіонах України.

Здебільшого новачків приймали до гурту на перші осінні вечорниці, які, до речі, у жнива не відбувалися. Восени, зібравши врожай, їх поновлювали. В деяких селах перші вечорниці припадали на другу Пречисту (21 вересня), в інших — на Покрову (14 жовтня), на Кузьми й Дем'яна (14 листопада).

На Волині, Поліссі цей звичай побутував до 30-х років нашого століття. Зокрема, на Коростенщині на перші осінні вечорниці дівчата вскладчину готували святкову вечерю. Приносили сало, яйця, обов'язково варили вареники. У хаті, де проводилися вечорниці, запікали цілого півня — «горгуна». Його начиняли печінкою, заквітчували. Хлопці вигадували всілякі хитрощі, щоб викрасти того півня з печі або комори, принести у свій куток і з'їсти зі своїми дівчатами. Проте громада ревно пильнувала «горгуна». Його урочисто ділили між усіма учасниками перших вечорниць, примовляючи: «Тобі, Юхтимко, крильця, щоб легко в танці літала» і т. д.

Дівчина, яку приймали до дівочої громади, мала на першу вечорницю зварити кашу. Горщик з кашею вона приносила в хустині і ставила на стіл. Сходилися парубки. Починали «торгувати кашу». Хто з них пропонував більше грошей, той бив кашу, а гроші віддавали новенькій. Дівчина частувала всіх кашею, і її приймали до гурту.

Каша, як обрядова страва, посідала чільне місце у календарних молодіжних обрядах. З настанням весни дівчата варили горщик каші й закопували на вулиці, приспівуючи:

Закопали горщик каші,
Ще й кілком прибили,
Щоб на нашу вулицю
Парубки ходили.

У багатьох районах Київщини дівчина-наречена напередодні весілля йшла з дружками в хату, де розважалася на вечорницях і на знак прощання з дівуванням варила там кашу. Потім наречена брала горщик з кашею і розбивала, а дружки в цей час співали:

Ой, каша, каша,
Розлуко наша...

Очевидно, з давніх народних уявлень про магічне значення каші походить і звичай готувати її під час церемонії прийняття козака до коша.

У давнину парубків приймали до парубочої громади по тому, як вони навчаться добре косити. Косар — то вже парубок. Щоб вступити до парубочого товариства, хлопець мав поставити товаришам могорич, а для дівчат найняти музику. Згодом звичаї були обставлені здебільшого жартівливими елементами випробування парубка. Зокрема, його змушували видертися на високий стовп і кукурікати. Після жартів і змагань новачок частував товариство.

У поліських, центральних та східних районах України до 30-тих років XX століття зберігалися форми вечорниць, на яких дівчата і хлопці залишалися ночувати, дотримуючись, звичайно, цнотливості. Хлопцю, який уперше ночував на вечірках, влаштовували жартівливе «посвячення». Дочекавшись, поки він засне, насипали в його чоботи золу, наливали воду і «золили» там ганчірки. Вранці парубок взувався під загальний регіт... Траплялося, що новачкові вимазували обличчя сажею і, коли вдосвіта він повертався додому, люди на вулиці одразу здогадувалися, звідки він іде.

На Чорнобильщині юнакові, що вперше приходив на вечорниці з ночівлею, пришивали до одягу картоплину, а вранці, звісно, потішалися...

Цікавий обряд побутував на Поділлі. Тут юнака «коронували» на парубка. Садовили на стілець, застелений кожухом, або на подушку, давали в руки хлібину і пляшку, а потім тричі піднімали високо вгору, співаючи при цьому величальних пісень на його честь. За «коронування» хлопець ставив могорич і пригощав усю громаду.

Молодіжні товариства мали виборних старших, які дбали про культуру дозвілля і стежили за дотриманням уставу громади. У парубків старшого називали отаманом, а подекуди Березою. Дівочі громади були менш зорганізовані, але у центральних районах України і дівчата мали старшу, яку теж звали Березою.

Березу обирали щороку. Хіба що найбільш вправні верховодили кілька років поспіль. Проводили такі вибори здебільшого на Різдво. Мали за старих тих, хто знав найбільше колядок, щедрівок, вітань та умів повести ватагу колядників і щедрівників селом. Дівчата і хлопці гуртувались окремо. А вже на завершення зимових свят робили з наколядованих гостинців спільну складчину і гуляли на великих вечорницях.

Парубоча громада мала свій устав, і Береза зачитував його на вечорницях. Приблизний текст: «Будемо ж, браття, гуляти чесно, тихо та сумирно, як і слід чесному й поважному парубоцтву, так, як гуляли наші діди й батьки. Господиню на вечорницях поважать і шанувать, як матір, з дівчатами обходитися шанобливо, не забувать, браття, що чесна дівчина — то є краса і честь усього села».

Береза мав і знак влади — кийок чи палицю. Якщо хлопець був добрим отаманом, то громада на закінчення його повноважень вскладчину дарувала йому чоботи або шапку, пояс. І це була велика шана — за Березу «заробив».

Береза верховодив під час колядування. Після колядок і привітань господар, за звичаєм, обдаровував колядників грішми, ковбасою, пиріжками, горіхами тощо. Береза у відповідь промовляв: «Станьте, товариство, подякуйте за цей хліб чесний, червоне золото, щоб наш господар важний, поважний був перед панами, перед князями, перед усім миром хрещеним», «Дай Боже»,— відповідали всі разом.

Ще одним цікавим елементом парубочого та дівочого життя були ворожіння і замовляння, що їх проводили переважно під час свят Катерини, Андрія, Покрови, різдвяних та великодніх.

Молоді всі мріють бути щасливими. Це довічне прагнення спонукало й до різних форм ворожіння про долю. Серед численних замовлянь (приворотів і відворотів) особливий інтерес становлять прохання в небесних світил допомоги. Ось кілька прикладів дівочих замовлянь до Сонця: «Ти святе, ти ясне-прекрасне; ти чисте, величне і поважне; ти освічуєш гори й долини, і високії могили; освіти мене, рабу Божу, перед усім миром: перед панами, перед попами, перед царями, перед усім миром християнським,— добротою, красотою, любощами й милощами. Щоб не було ні любішої, ні милішої од раби Божої, народженої, хрещеної, молитвяної Наталки. Яке ти ясне, величне, прекрасне, щоб і я така була ясна, велична, прекрасна перед усім миром християнським, на віки віків амінь».

Ще одне замовляння до Сонця. «Сонечко ясне, сонечко красне, освічуєш ти гори, долини, освіти моє личко, щоб моє личко було ясне-красне, як сонечко».

Здавна існували й замовляння до Місяця. «Місяцю-владимиру, ти високо літаєш, ти все бачиш, ти все чуєш: як невільники і невільниці плачуть за батьком та за матір'ю, за дітьми маленькими; як корова за телям, як лошиця за лошам, як ослиця за ослям, як море за морем... Даруй же, Господи, щоб так за мною, народженою, хрещеною, молитвяною рабою божою Марусею,— Грицько плакав».

Відомі також парубочі замовляння, які дещо відрізняються від дівочих. На Великдень хлопці на Поліссі замовляли так: «Як люди багаті з паскою, щоб вона (ім'я) бігла до мене з доброю ласкою! Як зщеплена хата щепами, так вона щоб до мене чіплялася. Як Місяць на царські ворота, так щоб вона на мене вішалася усім своїм серцем, і своєю кров'ю, і усіма сорока суставами».

Парубочі й дівочі громади мали великий вплив на молодь, розвивали мистецтво гуртового співу, народної хореографії, шанували традиції предків і, врешті, були своєрідною школою морального виховання підлітків.

Валентина БОРИСЕНКО,

завідуюча сектором рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР.

НОВИЙ ЗАВІТ
ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРИСТА

Від Марка святе благовіствування

Глава 14

1 Через два дні мало бути свято Пасхи і опрісноків. І шукали первосвященики і книжники, як би взяти Його хитрощами і вбити;

2 але говорили: тільки не в свято, щоб не сталося заворушення в народі.

3 І коли Він був у Віфанії, в домі Симона прокаженого, і возлежав,— прийшла жінка з алавастровою посудиною мира з нарда чистого, дорогоцінного, і, розбивши посудину, злила Йому на голову.

4 Деякі обурились і між собою говорили: навіщо така трата мира?

5 Бо можна було б його продати більш як за триста динаріїв і роздати вбогим. І дорікали їй.

6 Ісус же сказав: облиште її, навіщо її бентежите? Вона добре діло зробила для Мене.

7 Бо вбогих завжди маєте з собою, і, коли захочете, можете їм благодіяти; а Мене не завжди маєте.

8 Вона зробила, що могла: заздалегідь помазала Моє тіло до погребіння.

9 Істинно кажу вам: по всьому світу, де буде проповідане це Євангеліє, буде сказано, на спомин про неї і про те, що вона зробила.

10 І пішов Іуда Іскаріот, один з дванадцяти, до первосвящеників, щоб видати Його їм.

11 Вони ж, почувши, зраділи, і пообіцяли дати йому срібників. І він шукав, як би в слушний час видати Його.

12 У перший день опрісноків, коли готували пасхальне ягня, ученики сказали Йому: де хочеш їсти паску? ми підемо і приготуємо.

13 І посилає двох з учеників Своїх, і каже їм: підіть до міста, і зустрінеться вам чоловік, який нестиме глек води, підіть за ним

14 і куди він увійде, скажіть господареві йому того: Учитель говорить: де кімната, в якій би Мені їсти паску з Моїми учнями?

15 І він покаже вам велику, прибрану і готову горницю; та приготуйте нам.

16 І пішли учні Його, і прийшли до міста, і знайшли, як сказав їм: і приготували паску.

17 Як настав вечір, Він прийшов з дванадцятьма.

18 І коли вони возлежали і їли, Ісус сказав: істинно кажу вам: один з вас, той, хто їсть зі Мною, зрадить Мене.

19 Вони засмутились і почали говорити Йому один за одним: чи не я? і інший: чи не я?

20 Він же сказав їм у відповідь: один з дванадцяти, який умочає зі Мною в блюдо.

21 Та Син Людський іде, як написано про Нього; але горе тій людині, через яку Син Людський буде зраджений: краще було б не родитися такій людині.

22 І коли вони їли, Ісус узяв хліб, благословив, переламав, дав їм і сказав: прийміть, споживайте, це є Тіло Моє.

23. І, взявши чашу та подякувавши, подав їм; і пили з неї всі.

24 І сказав їм: це є Кров Моя нового завіту, що за багатьох проливається.

25 Істинно кажу вам: Я вже не питиму від плоду виноградного до того дня, коли питиму нове вино в Царстві Божому.

26 І, проспівавши, пішли на гору Єлеонську.

І сказав їм Ісус: цієї ночі всі ви спокуситеся Мною, бо написано: уражу пастиря і розбіжаться вівці (Зах. 13, 7).

28 По воскресенні ж Моєму, буду раніш за вас у Галілеї.

29 Петро сказав Йому: хоч і всі спокусяться, але не я.

30 І говорить, йому Ісус: істинно кажу тобі, що сьогодні, цієї ночі, раніше, ніж двічі проспіває півень, ти тричі зречешся Мене.

31 Він же ще більше запевняв: хоч би мені належало і вмерти з тобою, не зречуся Тебе. Так само і всі говорили.

32 Прийшли до селища, що зветься Гефсиманія; і Він сказав учениках Своїм: посидьте тут, поки Я помолюся.

33 І взяв з собою Петра, Якова та Іоанна; і почав жахатися й сумувати.

34 І сказав їм: смертельно сумує душа Моя, побудьте тут і не спіть.

35 І, трохи відійшовши, упав на землю і молився, щоб, коли можливо, минув Його час цей;

36 і говорив: Авва Отче! все можливе Тобі; пронеси мимо Мене чашу цю; та не чого Я хочу, а чого Ти.

37 Повертається і знаходить їх сплячими, і каже Петрові: Симоне! ти спиш? не міг ти пильнувати одної години?

38 Пильнуйте і моліться, щоб не зазнати спокуси: дух бадьорий, плоть же немічна.

39 І знову відійшов і молився, сказавши те саме слово.

40 І, повернувшись, знову знайшов їх сплячими; бо очі в них обважніли, і вони не знали, що Йому відповідати.

41 І прийшов утретє і каже їм: ви все ще спите і спочиваєте? Годі, прийшов час: Син Людський видається в руки грішників.

42 Встаньте, підемо і ось, наблизився той, хто видає Мене.

43 І зараз же, як Він ще говорив, прийшов Іуда, один з дванадцяти, і з ним багато народу з мечами та кіями, від первосвящеників і книжників і старійшин.

44 Зрадник же Його подав їм знак,

В'їзд в Єрусалим.

середини двору первосвященика; і сидів зі слугами і грівся біля вогню.

55 Первосвященики ж і весь синедріон шукали свідчення на Ісуса, щоб віддати Його на смерть; і не знаходили.

56 Бо багато лжесвідчили на Нього, але ці свідчення не були достатні.

57 І деякі, вставши, неправдиво свідчили проти Нього і говорили:

58 Ми чули, як Він казав: Я зруйную храм цей рукотворний і через три дні зведу інший, нерукотворний.

59 Але й таке свідчення їхнє не було достатнім.

60 Тоді первосвященик став посередині і спитав Ісуса: що ж Ти нічого не відповідаєш? що вони проти Тебе свідчать?

61 Він же мовчав і нічого не відповідав. Знову первосвященик спитав Його і сказав Йому: чи Ти Христос, Син Благословенного?

62 Ісус сказав: Я; і ви побачите Сина Людського, сидячого праворуч сили і грядущого на хмарах небесних.

63 Тоді первосвященик, розірвавши одяг свій, сказав: навіщо ще нам свідки?

64 Ви чули богохульство? Як вам здається? Вони ж усі визнали Його винним смерті.

65 І деякі почали плювати на Нього і, закриваючи Йому лице, бити Його і говорити Йому: проречи. І слуги били Його по щоках.

66 Коли Петро був на дворі внизу, прийшла одна із служниць первосвященика.

67 і, побачивши петра, який Грівся, та придивившись до нього, сказала: і ти був з Ісусом Назарянином.

68 Але він відрікся, сказавши: не знаю і не розумію, що ти говориш. І вийшов геть на передній двір; і заспівав півень.

69 Служниця, побачивши його знову, почала говорити присутнім, що цей з них.

70 Він знову відрікся. Трохи згодом присутні знову стали говорити Петрові: та й справді ти з них, бо ти галілеянин, і мова твоя схожа.

71 Він же почав клястися і божитися: не знаю Чоловіка Цього, про Якого говорите.

72 Тоді вдруге заспівав півень. І згадав Петро слово, сказане йому Ісусом: перше ніж двічі проспіває півень, ти тричі відречешся від Мене; і почав плакати.

сказавши: Кого я поцілую, Той і є; беріть Його і ведіть обережно.

45 І, прийшовши, відразу підійшов до Нього і каже: Равві! Равві! і поцілував Його.

46 А вони наклали руки свої на Нього і взяли Його.

47 Один же з тих, що стояли тут, вихопив меча та вдарив раба первосвященика і відсік йому вухо.

48 Тоді Усус сказав їм: ніби на розбійника вийшли ви з мечами та киями, щоб Мене взяти.

49 Повсякдень Я бував з вами в храмі і вчив, і ви не брали Мене. Але нехай збудуться Писання.

50 Тоді, залишивши Його, всі повтікали.

51 Один юнак, загорнувшись покривалом по голому тілу, йшов слідом за Ним; і воїни схопили його.

52 Але він, покинувши покривало, голим утік від них.

53 І привели Ісуса до первосвященика; і зібрались до нього всі первосвященики і книжники та старійшини.

54 Петро віддалік ішов слідом за Ним аж до

Глава 15

1 Вранці первосвященики зі старійшинами та книжниками і весь синедріон негайно зібрали раду і, зв'язавши Ісуса, відвели і видали Пілатові.

2 Пілат спитав Його: Ти Цар Іудейський? Він же сказав йому у відповідь: ти говориш.

3 І первосвященики звинувачували Його багато в чому.

4 Пілат же знову спитав Його: Ти нічого не відповідаєш? бачиш, як багато звинувачень проти Тебе?

5 Але Ісус і на це нічого не відповідав, так що Пілат дивувався.

6 На всяке ж свято він відпускав їм одного в'язня, за якого вони просили.

7 Тоді був у темниці один на ім'я Варавва, зі своїми спільниками, які під час бунту вчинили вбивство.

8 І народ почав кричати і просити Пілата про те, що він завжди робив для них.

9 Він сказав їм у відповідь: чи хочете, відпущу вам Царя Іудейського?

10 Бо знав, що первосвященики через заздрість видали Його.

11 Та первосвященики підбурили народ просити, щоб краще відпустив їм Варавву.

12 Пілат же знову сказав їм у відповідь: що ж хочете, щоб я зробив з Тим, кого ви називаєте Царем Іудейським?

13 Вони знову закричали: розіпни Його.

14 Пілат сказав їм: яке ж зло зробив Він? Але вони ще дужче закричали: розіпни Його.

15 Тоді Пілат, бажаючи догодити народові, відпустив їм Варавву, а Ісуса, побивши, віддав на розп'яття.

16 Воїни відвели Його всередину двору, тобто в преторію, і зібрали весь полк,

17 і одягли Його в багряницю, та, сплівши терновий вінець, поклали на Нього;

18 і почали вітати Його: радуйся, Царю Іудейський!

19 І били Його тростиною по голові, і плювали на Нього та, ставши на коліна, кланялись Йому.

20 Коли ж наглумилися з Нього, зняли з Нього багряницю, одягли Його у власний одяг, і повели Його, щоб розіп'ясти.

21 І примусили одного перехожого, який ішов з поля, якогось киринеянина Симона, батька Олександра і Руфа, нести хрест Його.

22 І привели Його на місце Голгофу, що означає Лобне місце.

23 І давали Йому пити вино зі смирною, але Він не прийняв.

24 Ті, що розпинали Його, ділили одяг Його, кидаючи жереб, кому що взяти.

25 Була третя година, і розіп'яли Його.

26 І був напис провини Його: Цар Іудейський.

27 З Ним розіп'яли двох розбійників, одного праворуч, а другого ліворуч Нього.

28 І збулося слово Писання: і до злочинців приєднаний (Іс. 53, 12).

29 Ті, що проходили, лихословили Його, киваючи головами своїми і кажучи: ей, Ти, Котрий руйнуєш храм і за три дні будуєш!

30 Спаси Себе Самого і зійди з хреста.

31 Так само і первосвященики з книжниками, глузуючи, говорили один одному: інших спасав, а Себе не може спасти!

32 Христос, Цар Ізраїлів, нехай тепер зійде з хреста, щоб ми бачили, і увіруємо. І розіп'яті з Ним ганьбили Його.

33 О шостій годині настала темрява по всій землі і тривала до дев'ятої години.

34 О дев'ятій годині Ісус викрикнув гучним голосом і сказав: Елої! Елої! Ламма савахфані? — що значить: Боже Мій! Боже Мій! навіщо Ти Мене залишив?

35 Деякі з тих, що тут стояли, почувши те, говорили: Він кличе Ілію.

36 А один побіг, намочив губку оцтом і, настромивши на тростину, давав Йому пити, кажучи: стривайте, побачимо, чи прийде Ілля зняти Його.

37 Ісус же, скрикнувши гучним голосом, спустив дух.

38 І завіса в храмі роздерлася надвоє, згори донизу.

39 Сотник, який стояв навпроти Нього, побачивши, що Він, так скрикнувши, спустив дух, сказав: воістину Чоловік Цей був Син Божий.

40 Були тут і жінки, які дивилися здалеку; між ними була і Марія Магдалина, і Марія, мати Якова молодшого та Іосії, і Саломія,

41 які і тоді, коли Він був у Галілеї, ходили за Ним і служили Йому, і багато інших, які разом з Ним прийшли до Єрусалима.

42 І як настав уже вечір,— бо була п'ятниця, тобто день перед суботою,—

43 прийшов Йосиф із Аримафеї, славнозвісний радник, який і сам чекав Царства Божого, і насмілився прийти до Пілата просити тіла Ісусового.

44 Пілат здивувався, що Він уже помер, і, покликавши сотника, спитав його, чи давно помер?

45 І, довідавшись від сотника, віддав тіло Йосифові.

46 Він, купивши плащаницю і знявши Його, оповив плащаницею і поклав Його у гробі, витесаному в скелі, і привалив камінь до дверей гробу.

47 Марія ж Магдалина і Марія Іосієва дивились, де Його поклали.

Глава 16

1 Як минула субота, Марія Магдалина і Марія Яковлева і Саломія купили пахощі, щоб піти помазати Його.

2 І дуже рано, в перший день тижня, як сходило сонце, прийшли до гробу.

3 І говорять між собою: хто відвалить нам камінь від дверей гробу?

4 І, глянувши, побачили, що камінь відвалений; а він був дуже великий.

5 І, увійшовши у гроб, побачили юнака, який сидів праворуч і був одягнений у білу одежу; і вжахнулися.

6 А він каже їм: не жахайтеся; Ісуса шукаєте Назарянина, розіп'ятого; Він воскрес, Його нема тут. Ось місце, де Його поклали.

7 Але йдіть, скажіть учням Його і Петрові, що Він буде раніше за вас у Галілеї; там Його побачите, як Він сказав вам.

8 І, вийшовши, вони побігли від гробу, їх охопив трепет і жах, і нікому нічого не сказали, бо боялися.

9 Воскреснувши рано в перший день тижня, Ісус насамперед явився Марії Магдалині, з якої вигнав сім бісів.

10 Вона пішла і сповістила тих, які були з Ним, що плакали і ридали;

11 але вони, почувши, що Він живий і що вона бачила Його,— не повірили.

12 Після цього з'явився в іншому образі двом з них на дорозі, коли вони йшли до села.

13 І ті, повернувшись, сповістили іншим; але й їм не повірили.

14 Нарешті, Він з'явився самим одинадцятьом, коли вони возлежали на вечері, і дорікав їм за невір'я і жорстокосердість, що не повірили тим, які бачили Його воскреслим.

15 І сказав їм: ідіть по всьому світу і проповідуйте Євангеліє всьому творінню.

16 Хто увірує і охреститься, буде спасений; а хто не увірує, буде осуджений.

17 Віруючих супроводжуватимуть такі знамення: іменем Моїм виганятимуть бісів, розмовлятимуть новими мовами,

18 братимуть змій; і якщо отруйне вип'ють, не пошкодить їм; покладуть руки на недужих, і вони будуть здорові.

19 І так Господь, після розмови з ними, вознісся на небо і сів праворуч Бога.

20 Вони ж пішли і всюди проповідували, а Господь допомагав їм і стверджував слово супроводжуючими знаменнями. Амінь.

Від Іоанна святе благовіствування

Глава 1

1 Споконвіку було Слово, і Слово було у Бога, і Слово було Бог.

2 Воно було споконвіку у Бога.

3 Все через Нього сталося, і без Нього ніщо не сталось, що сталось.

4 У Ньому було життя, і життя було світлом людям.

5 І світло в темряві світить, і темрява не огорнула Його.

6 Був чоловік, посланий від Бога; ім'я йому Іоанн.

7 Він прийшов для свідчення, щоб свідчити про Світло, щоб усі увірували через нього.

8 Він не був світлом, але був посланий, щоб свідчити про Світло.

9 Було Світло істинне, що освічує кожну людину, яка приходить у світ.

10 У світі був, і світ через Нього стався, і світ Його не пізнав.

11 До своїх прийшов, і свої Його не прийняли.

12 А тим, котрі прийняли Його, віруючим в ім'я Його, дав силу дітьми Божими бути,

13 які не від крові, не від хотіння людського, а від Бога народилися.

14 І Слово стало плоттю, і вселилося між нас, повне благодаті й істини; і ми бачили славу Його, славу, як Єдинородного від Отця.

15 Іоанн свідчить про Нього і голосно каже: Це Той, про Кого я говорив: Той, Хто йде за мною, став попереду мене, бо раніш від мене був.

16 І від повноти Його ми всі прийняли і благодать на благодать.

17 бо закон даний через Мойсея; а благодать і істина сталися через Ісуса Христа.

18 Бога ніхто не бачив ніколи; Єдинородний Син, Котрий в лоні Отця, Він явив.

19 І ось свідчення Іоанна, коли Іудеї послали до Єрусалима священиків і левітів спитати Його: хто ти?

20 Він об'явив, і не відрікся, і об'явив, що я не Христос.

21 і спитали Його: то що ж? ти Ілля? Він сказав: ні. Ти пророк? Він відповів: ні.

22 Тоді сказали йому: хто ж ти? щоб нам відповідь дати тим, хто послав нас; що ти скажеш про самого себе?

23 Він сказав: я глас волаючого в пустелі, приготуйте путь Господеві, як сказав Ісаія пророк (Іс. 40, 3).

24 А посланці були з фарисеїв;

25 і вони запитали його: що ж ти хрестиш, якщо ти ні Христос, ні Ілля, ні пророк?

26 Іоанн сказав їм у відповідь: я хрещу водою; але серед вас стоїть Той, Котрого ви не знаєте.

27 Він-то Грядущий за мною, але Котрий став попереду мене. Я недостойний розв'язати ремінь взуття Його.

28 Це сталося у Віфаварі по той бік Йордана, де хрестив Іоанн.

29 Другого дня бачить Іоанн Ісуса, Котрий ішов до нього, і говорить: ось Агнець Божий, Котрий бере на Себе гріхи світу.

30 Це Той, про Котрого я сказав: за мною йде Муж, Який став попереду мене, бо Він був раніш від мене.

31 Я не знав Його; але прийшов хрестити водою для того, щоб Він з'явився Ізраїлеві.

32 І свідчив Іоанн, кажучи: я бачив Духа, Який сходив з неба, мов голуб, і перебував на Ньому.

33 Я не знав Його; але Той, Хто послав мене хрестити водою, сказав мені: на Кому побачиш Духа, Який сходить і перебуває на Ньому, Той хреститиме Духом Святим.

34 І я бачив і засвідчив, що Це є Син Божий.

35 Другого дня знову стояв Іоанн та двоє з його учнів.

36 І, побачивши Ісуса, Котрий ішов, сказав: ось Агнець Божий.

37 Почувши від нього ці слова, обидва учні пішли за Ісусом.

38 Ісус же, обернувшись і побачивши, що вони йдуть за Ним, говорить їм: що ви шукаєте? Вони сказали Йому: Равві! (що означає: учитель), де ти живеш?

39 Говорить їм: підіть і побачите. Вони пішли і побачили, де Він живе, і пробули у Нього той день. А було близько десятої години.

40 Один з тих двох, які чули від Іоанна про Ісуса і пішли за Ним, був Андрей, брат Симона Петра.

41 Він перший знаходить свого брата Симона і каже йому: ми знайшли Месію, що означає: Христос;

42 і привів його до Ісуса. Ісус же, поглянувши на нього, сказав: ти — Симон, син Іони; ти наречешся Кифа, що означає камінь (Петро).

43 На другий день Ісус захотів йти до Галілеї, і знаходить Филипа і каже йому: йди за Мною.

44 Филип же був з Віфсаїди, з одного міста з Андреєм і Петром.

45 Филип знаходить Нафанаїла і каже йому: ми знайшли Того, про Котрого писали Мойсей у законі і пророки, Ісуса, сина Йосифа, з Назарету.

46 Але Нафанаїл сказав йому: чи може щось добре бути з Назарету? Филип говорить йому: піди і подивись.

47 Ісус, побачивши Нафанаїла, який ішов до Нього, говорить про нього: ось воістину ізраїльтянин, у якому нема лукавства.

48 Нафанаїл говорить Йому: звідки Ти мене знаєш? Ісус відповів йому: перше ніж покликав тебе Филип, Я бачив тебе під смоковницею.

49 Нафанаїл відповів Йому: Равві! Ти — Син Божий, Ти — Цар Ізраїлів.

50 Ісус сказав йому у відповідь: ти віриш, тому що я тобі сказав: Я бачив тебе під смоковницею; побачиш більше цього.

51 І говорить йому: істинно, істинно кажу вам: віднині побачите небо відкрите і Ангелів Божих, які піднімаються і спускаються до Сина Людського.

Далі буде

На зоряній вахті

1. Сонячний пульс

Надворі буяє сліпучий осінній день. Стелиться у діброваx жовтогаряче кленове листя. А тут, у приміщенні, що аж ніяк не нагадує сріблясті, куполоподібні обітниці астрономів, панує густий підвальний морок. Його розганяє лише благенький світлячок електричного плафона. І, призвичаївшись трохи, бачиш — телевізійні екрани, циферблати, труби, кабелі, дроти... Тим часом це також телескоп. Причому унікальний. Як зауважив завідуючий відділом фізики Сонця Головної астрономічної обсерваторії АН УРСР, доктор фізико-математичних наук Р. І. Костик, таких інструментів у світі три. Од сили — чотири. У нас в СРСР, він єдиний.

Дуже хотілося б горизонтальний сонячний телескоп АЦУ-5 з монохроматором подвійної дифракції, який, можна сказати, не тільки створено, а й змонтовано руками співробітників відділу, зняти у натуральну величину. Проте це, на жаль, неможливо. Бо то десятки блоків хитромудрої апаратури, котра, як ми зазначили, оповита темрявою. Єдина ефектна деталь — «цілостатна пара», сорокасантиметрові дзеркала. Вони встановлені просто неба і рухаються на спеціальних рейках... Дзеркала — око телескопа. Відбившись від них, сонячний промінь потрапляє крізь діру на внутрішню апаратуру. Білим лезом він ріже лабораторну пітьму. Несе дослідникам майже все, що треба знати про наше життєдайне небесне світило.

Астрономи, звичайно, фотографують Сонце. Крізь спеціальні фільтри. Спеціальною апаратурою. Але найвичерпнішу інформацію про нього дає спектр.

Це — кардіограма нашого світила. І за подобою, і за суттю. На кольоровій вкладці добре видно жовті зубці на червоному тлі. То б'ється сонячний пульс. То тече із найбільшого з відомих людині термоядерних вогнищ інформація. Тече каналами АЦУ-5, що має найвищу серед вітчизняної техніки такого типу роздільну спектральну здатність.

Що ж там, власне, на Сонці? Вогнедишний океан. 6000 градусів за Цельсієм на поверхні, 22000000 — у глибині. Жоден фантаст не годен уявити це безмежне і вічне пекло. Пекло, де матерія власне вже й не матерія: у вировищі тисків, вибухів та температур вона втратила звичну для нас, землян, атомарну форму. Стала плазмою, нейтронами, магнітними полями, фотонним морем. Тим, що вже не помацаєш і не зважиш. А тільки — побачиш. Та й то лише на спектрограмі.

...Сонце — денна зоря. Не стара й не молода. Сказати б, середнього віку. Мільярди літ нуртує цей природний термоядерний котел, даруючи нам світло й тепло, а відтак життя. Протеденне світило, що постає перед людиною у вигляді сліпучого мирного диску, виявляється, приховує у собі безліч драматичних процесів. І навіть (як вважав, наприклад, астрофізик академік А. Б. Сєверний) періодично змінює свій розмір.

Те пульсування або сплющення мізерне. Сонячний радіус при цьому змінюється на якісь шість-вісім кілометрів. Кожні 160 хвилин. Є припущення й щодо механізму коливань — глибинні ядерні сили. Проте так думають не всі. Частина астрономів упевнена, що коливання — чистісінька ілюзія. Виникає вона внаслідок рухів земної атмосфери. Це можна порівняти з маревом. Крізь нього предмети також здаються дрижачими й розпливчастими.

Як же перевірити, хто має рацію? Вивести на орбіту телескоп. Там, над атмосферою, вже не завадить докопатися до істини ніщо. І ось у відділі фізики Сонця такий інструмент створили. Вірніш, виготовлено його макет. Телескоп штатний, тобто той, що встановлять на орбітальній платформі, зроблять давні співробітники астрономів ГАО, львів'яни, а наступного року виведуть його у космос.

Підтвердження чи заперечення гіпотези буде істотним кроком уперед. Якщо

коливання Сонця справді існують, крізь призму цього явища можна поглянути на багато які загадкові нині процеси. Ні — знімуть це питання з порядку денного. І, таким чином, творчі сили дослідників зосередяться на іншому.

2. По тій бік протуберанців

...Уявіть собі фонтан. Заввишки у 200 тисяч кілометрів! Але не водяний — з розжареної сонячної матерії. Часом він «б'є» на поверхні Сонця 10—15 хвилин, а іноді — години, дні, тижні. То протуберанець! Такі грандіозні гейзери теж досліджують на ГАО. Ними займався у свій час і Роман Іванович. І тепер у його кімнаті висять знімки, що нагадують порепані коржі. «Коржі» — Сонце. Чорні плями, схожі на тріщини,— протуберанці.

— Але ж вони мають бути світлими,— прохоплююсь я. — Он яким німбом палають навколо сонячного диска!

Роман Іванович терпляче хитає головою.

— Вірно. На тлі неба протуберанці, справді, як факели. Коли можна так назвати фонтан, що викидає масу матерії, еквівалентну масі Землі. Однак у проекції на поверхню світила вони скидаються на темні плями, волокна...

— Чому?

— Бо холодніші від сонячної поверхні. Розжарте до червоного цвях і примістіть на тлі яскравого електричного плафона. Цвях буде темніший.

Звісно, то загадка для простака. А ось і справжня, наукова. Яку колись розгадав мій співрозмовник. Довго не розуміли: чому по краях волокон-протуберанців яскріє білий пружок? Якийсь ядерний чи фотонний процес? Але чому тоді пружок лише з одного боку?

А все дуже просто. Загадковим пружком є область гарячішої, ніж поверхня Сонця, місцини. Вона виникла внаслідок дії проміння, відбитого самим протуберанцем. Залежно від кута зору ми ніби зазираємо під хмару темного викиду. Отож і бачимо з того чи того боку окраєць гарячішої за протуберанець хромосфери.

— Ось і все,— каже Роман Іванович, хоч заради того короткого «все» виконав сотні спостережень і, певно, стільки ж математичних викладок. А далі додає:— Взагалі ж, теорію світіння протуберанців ми розробили разом із Ніною Миколаївною Мороженко.

3. Ядерний вибух місцевого значення

Приблизно так можна назвати сонячний спалах. За зовнішнім ефектом цьому явищу важко змагатися з грандіозними протуберанцями. Воно охоплює всього-на-всього сотні кілометрів неозорої хромосфери. Сірник — в океані. Та проте вплив таких «сірників» на Землю вельми відчутний. Сонячні спалахи шкодять і техніці, і людям. Ми вже звикли до прогнозів «несприятливих днів». А зумовлені вони саме спалахами, магнітними бурями.

Земля, мов горіх шкаралупою, вкрита надійною атмосферною оболонкою. Злива підступних електричних частинок, які виникають під час спалахів, лише частково просочується до нас. Але навіть і при тому порушується радіозв'язок, дехто з нас хапається за серце, а на маківці Землі, над крижаними просторами, спалахують сяйва... До слова, якщо вже зайшло про земне відлуння сонячних бур, то не зайве додати: криві активності Сонця майже збігаються з кривими епідемії грипу, холери, чуми, тифу, стихійних лих на зразок нищівних циклонів, ураганів, повеней... Хоч бурхливі сонячні процеси справляють на живе й позитивний вплив. Скажімо, у цей час швидше ростуть дерева, деякі мікроорганізми. І саме тому по кільцях на пнях можна скласти своєрідний астрофізичний (та й метеорологічний) літопис. Та то вже практика, статистика, біологія, геологія... А йдеться про астрономію.

Головній астрономічній обсерваторії АН УРСР і, зокрема, відділові фізики Сонця, виявлена велика честь — тутешні дослідники беруть участь у складанні широких прогнозів сонячної активності. Москва, Париж, Вашінгтон... Не так вже й багато їх на Землі, наукових «опорних пунктів», завдяки яким, наприклад, вирішують, коли і на який період без ризику для здоров'я посилати на орбіту космонавтів. Але це знову ж таки лише окремий, хіба що зрозуміліший від інших, аспект роботи відділу Р. І. Костика. Головний вектор дослідницьких інтересів спрямований на пошуки фундаментальних закономірностей, віковічних механізмів знайомих нам «у обличчя» явищ. Спалахи. Їх вже навчилися передбачати. Обчислили фізичні параметри. Вивчили хімічний склад. Проте таїною оповите основне: звідки вони беруть енергію? Температура поверхні Сонця шість-сім тисяч градусів. А в центрі спалаху — мільйони! Майже як у сонячному ядрі. Чим спричинений такий стрибок? Доне-

давна вважали: спалахи живить корона. Хоч пояснити це дуже важко.

І ось — зовсім новий погляд. Енергія спалахів надходить все-таки з мільйонноградусних сонячних глибин. Так гадає кандидат фізико-математичних наук Карнія Віталіївна Алікаєва, яка встановила механізм явища, дослідивши спектри. До цього все частіше схиляються й інші вчені. Гіпотеза перестає бути гіпотезою. Стає науковою істиною.

Речовина у Сонці весь час вирує, або, як кажуть фахівці, перебуває у стані конвекції. При цьому утворюються величезні хвилі. Вони рухаються з глибини. Плин циклопічних мас сонячної речовини ущільнює й ущільнює перед собою все. І ось відбувається те, що ми чуємо, коли літак долає звуковий бар'єр. Вибух! Він, мабуть, вирізняється навіть на фоні вселенської какофонії сонячного океану. Відтак — динамічний удар, стрибок температури. А ось так нагрівається хромосфера, корона, що оточує диск золотим полум'ям.

4. Під кригою Каліcто

Якось на запитання, чи, бува, не зросла на суворому академічному грунті ГАО яка-небудь екзотична гіпотеза, директор обсерваторії, академік АН УРСР Я. С. Яцків сказав:

— Є дещо. Наприклад, про можливість виникнення органічного життя на супутниках Юпітера... Ви б звернулися у відділ фізики планет. Ним у нас керує Олександр Васильович Мороженко.

У самому серці телескопа АЦУ-5. За роботою спектрографа стежить кандидат фізико-математичних наук С. М. Осипов.

Та коли я виконав рекомендацію Ярослава Степановича, завідуючий відділом посміхнувся:

— Я, звісно, в курсі. Але краще вислухайте одного з авторів.

І ось переді мною молода особа, портрет якої цілком прикрасив би обкладинку журналу «Новини кіноекрана». Людмила Олегівна Колоколова — кандидат наук. Розповідає вона легко, яскраво, предметно.

Гіпотеза народилася так. Після польоту «Вояджера» вийшла праця двох американських вчених. В ній стверджувалося — супутники Юпітера Ганімед, Галілео, Європа і Каліcто закуті у крижаний панцир. Масу тих супутників астрономи, звичайно, знали. Отож, співвіднісши її з розмірами, обчислили щільність. І — о, несподіванка! Вона була... надзвичайно мала! Виходило, що лише всередині супутника — міцне кам'яне ядро. А між ядром і крижаним панцирем? Коли взяти до уваги, що із зростанням глибини зростає й температура (як то у нас, на Землі), лід міг унизу розтанути. Отже... Отже там вода! Щоправда, під великим тиском. Одне слово, складалися точнісінько такі умови, як у наших океанських

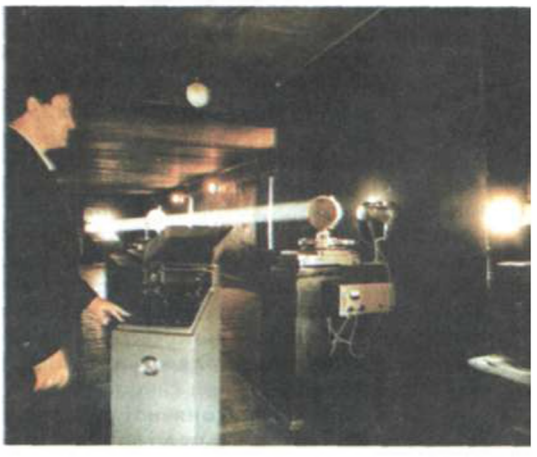

Всередині горизонтального сонячного телескопа. Промінь світла, відбитий потужними дзеркалами, потрапляє в апаратний комплекс. Фото Р. КОСТИКА.

глибинах. А там же живуть не тільки всюдисущі мікроби, а й риба. То чи не зажевріло часом життя і в глибинних водоймах того ж таки Каліcто? Спокусливо!

Поділилися думкою з біологами. І й кажуть: «За таких умов існувати

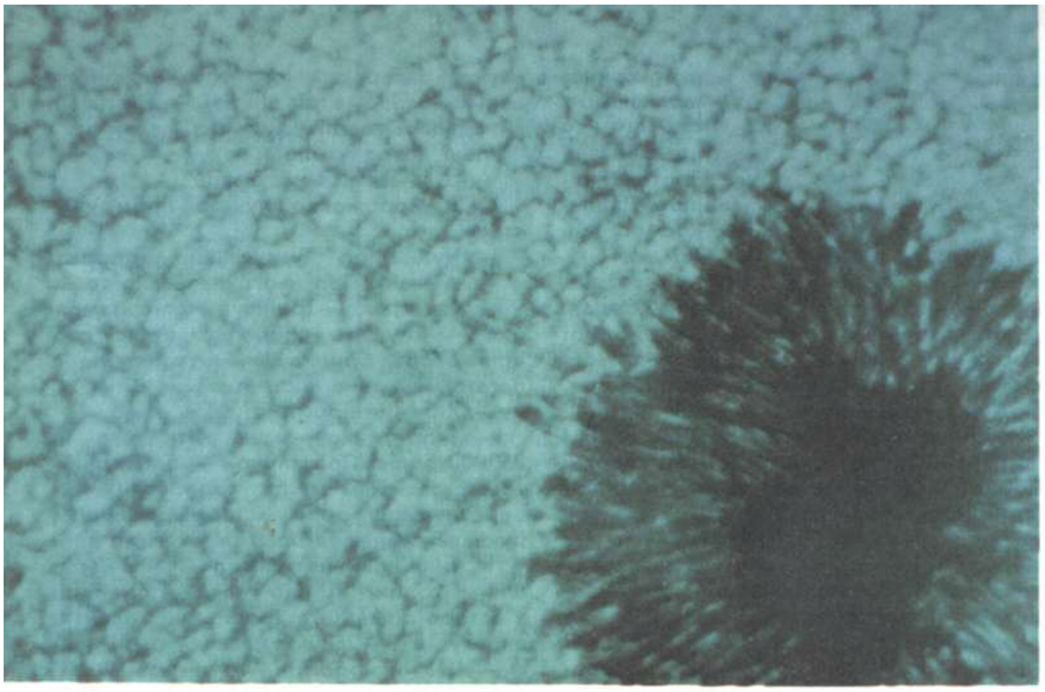

Пляма на Сонці. Знімок зроблено на спеціальному телескопі.

організми, звичайно, можуть. Та з чого вони зародяться?» Тоді астрономи самі поринули в біологію. І дізналися: спочатку, як мінімум, потрібні кисень, вуглець, сірка, азот... Їх на супутниках скільки завгодно. Далі. Згідно з постулатами виникнення органіки, ці елементи мусять між собою прореагувати, утворити прості сполуки — метан, вуглекислий газ, аміак... Є й це на супутниках. Навіть у товщі криги. Лишалося останнє — аби ті сполуки дали полімери — перші цеглинки органічної матерії. На цьому етапі до рук мрійників потрапляє стаття авторитетного московського вченого. В ній сказано: де існують (за наявності води) високі тиски й температура, обов'язково виникнуть органічні полімери. Чудово! Кінці з кінцями сходяться. Нарешті — останнє. Але чи не найскладніше — перетворення полімерів в органічні форми. Найтемніше питання в біології. Дослідники звертаються до мікробіологів. І чують таке. Мовляв, якщо на ваших супутниках життя й зародилося, то в нього немає перспективи еволюції. Чому? Бо потрібна ще й радіація. Так, як то було у нас, на Землі. На Калісто ж чи Європі їй не проникнути крізь кригу. Отож, вибачайте.

Тим усе й закінчилося — підсумовує Людмила Олегівна тоном людини, котра вже без болю згадує про якусь нереалізовану, але давню мрію.— Звичайно, можна було б припустити, що на супутник впаде метеорит і проб'є кригу. І внаслідок цього вода рине під життєдайну радіацію. Таких прикладів у земних умовах — безліч. Проте даних про це в астрономії немає...

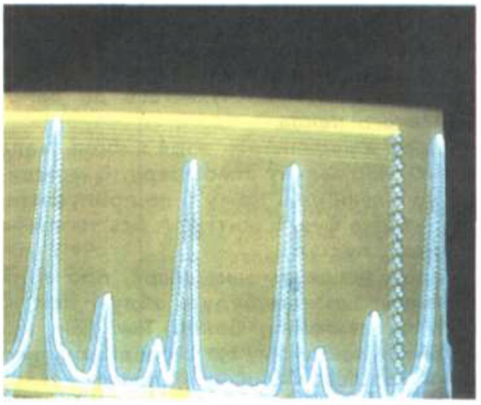

«Кардіограма» нашого світила.

Красива, стрункa гіпотеза. Її не спростували. Вона загальмована браком інформації. Можливо, колись наша наука і взнає про супутники щось нове. І сміливе передбачення А. Ф. Стєклова, Л. О. Колоколової, їхніх однодумців справдиться? Хотілося б!

5. У дзеркалі Марса й Венери

Доктор фізико-математичних наук О. В. Мороженко, міг би, звісно, розповісти чимало про фундаментальні дослідження планет: адже його відділ саме цим і займається. Та й сам учений багато зробив. Скажімо, розгадка аміачної природи хмар на Сатурні, Юпітері, визна-

чення властивостей пилу комет Беннета-2 і Когоутека, складу марсіанських пилових смерчів (виявилося, що то в основному силікати)... Усе це зв'язане з працею О. В. Мороженка. Проте Олександра Васильовича хвилює інше. Дивлячись на далекий і чужий космос, він думає про близьку і рідну Землю.

Венера. Здавалося б, тут є все для виникнення життя: азот, кисень, вода... Навіть окремі сполуки. Та ба! Жодної органічної билинки! Натомість — атмосферні океани CO_2, сірчанокислі хмари. Чому? Запона оцих самих хмар (п'ятнадцятипроцентний водний розчин H_2SO_4) порівняно легко пропускає до поверхні Сонце. Та проте не дає теплу й радіації піднятися назад, розсіятися у космосі. Наслідок — лазня у 500 градусів за Цельсієм. Або, як ми ще кажемо, парниковий ефект. Хіба може тут зародитися (а коли воно зародилося, то розвинутися) щось органічне, живе? Плавляться метали! Чим не попередження землянам? Мовляв, дивіться, люди добрі, і мотайте на вус. Будете насичувати атмосферу CO_2, вирубувати ліси, що поглинають вуглекислоту і дають кисень,— достукаєтесь до венеріанського пекла.

Адже й «вранішня» зоря либонь мала колись нормальну атмосферу. І, можливо, не тільки це... Чому б не припустити, що тут вже буяло життя? А ось тепер — цвинтар, пустка.

Тепер поглянемо на Марс, про який співають, що там будуть яблуні цвісти. Дай то, звичайно, Боже. Тим пак, що мільйони років тому тут справді можливо щось «цвіло». Принаймні планета мала воду, сприятливе тепло, майже земну атмосферу. Це доведено наукою. І раптом — зміна декорації. Повітря зникає. Тиск знижується до кількох тисячних мілібар. Над материками рудих Сахар лютують пилові бурі. А мороз — близько 100 градусів. Вічна, мертва зима. Знову постає сакраментальне: «Чому?» Точно невідомо. Але гадають, що життя на планеті знищив пиловий ковпак. Він заступив тепло, Сонце, радіацію... І знову — сумна паралель: а наш промисловий бруд, а пилюга біля Аралу? Трішки уяви — і матимемо таку саму марсіанську зиму.

А може, міркує О. В. Мороженко, життя на Марсі зникло після втрати озонового шару? Бо такі ознаки є. І тоді мозок ятрить болісна думка про поступове знищення цієї протирадіаційної плівки на Землі. За допомогою ракет, надзвукових літаків, хімії... Тяжко дивитися у марсіанське дзеркало. Бо замість нашої подоби там наша загибель.

— Так, неньку-Землю потрібно берегти,— веде далі схвильований астроном, наукові інтереси якого зосереджені за мільйони кілометрів від неї. — Навіть від випадкової аварії у космосі...

Мені незрозуміло.

— Що мається на увазі?

О. В. Мороженко лукаво примружується.

— Чули про Тунгуський метеорит?

— Авжеж. Про нього написано томи.

— Написано,— іронізує співрозмовник. — А уявіть собі, що отака собі кілометрова брилка візьме та й впаде на багатомільйонне місто...

— Хіба це вірогідно?

— Теоретично — одне зіткнення на 250000 років. Практично — може трапитися все. Пам'ятаєте торік? Хіба не перетнув нашу орбіту астероїд? Причому буквально «перед носом» у Землі: вона у тій точці повинна була опинитися через шість годин. А що таке — зіткнення з астероїдом? Катастрофа, еквівалентна вибуху 1000—2500 водневих бомб!

— Що ж робити? — запитую Олександра Васильовича про головне.

— А що? — милується він моїм розгубленням. — Захищатися! На Землі немає протиметеоритного патруля. А шкода! Звичайно, астрономи знають, орбіти яких небесних тіл перетинаються із земною. Та, на жаль, не все. Тут, по-моєму, потрібна спеціальна міжнародна служба. Ми повинні виявляти і знищувати підозрілі об'єкти ще на далеких підступах.

— Як?

— Сьогодні на Землі — тисячі ядерних боєголовок. А йдеться лише про одну. Тим паче, що ті ракети тепер «іржавіють». До речі, про наслідки можливого зіткнення. Гадають, саме після нього колись вимерли динозаври, а заодно 90 процентів усього живого.

Космічна екологія. Служба безпеки Землі. Не державна чи республіканська — спільна, глобальна. Як близько до вселенської катастрофи! А безпечне людство витісняє зелені ліси лісами заводських труб, прагне зиску, комфорту, воює, бореться за місцеві принципи, соціальні пріоритети... Є таке банальне запитання з опору матеріалів: «Чи можна зламати слонові хребет простою соломинкою?» Відповідь: «Можна. Якщо та соломинка буде для критичного навантаження останньою». Нашій голубій планеті вже недалеко до рокованої «соломинки». І усвідомлювати це моторошно.

Володимир ІВЧЕНКО.

Фото автора.

ЛІС ВИРУБУЮТЬ — ДИХАТИ ВАЖЧЕ

Могутній і тендітний, цей унікальний тропічний біом. Могутній — як витвір природи, як справжній храм флори і фауни, як високоефективна замкнута й саморегульована екосистема, яка не потребує ніяких «дотацій» іззовні: практично всі мінеральні і органічні речовини зосереджені в самій рослинності вологого тропічного лісу. Він сам себе годує, а от захистити себе не здатен. Він тендітний і вразливий, як зрештою будь-яка збалансована екосистема: втрачаючи бодай одну ланку, вона неодмінно опиняється перед загрозою загибелі.

Таким трагічним проломом для лісів тропічного пояса виявилося інтенсивне вирубування дерев-гігантів. Крізь чорні діри в тілі могутнього біома рине потік нещадних сонячних променів. Простромлюючи вологий морок нижніх поверхів лісу, вони одразу ж порушують довічний, маже первісний, мікроклімат. Температура повітря підстрибує з стабільних 25 до 46 градусів. Згубна для тропіків спека та ультрафіолет катастрофічно пришвидшують розкладання хімічних речовин у грунті, через що гинуть сапрофіти, мікроорганізми, гриби... Довершують справу тропічні зливи, які змивають тоненький шар родючого гумусу. Розривається харчовий ланцюг — і це одразу ж позначається на біогеоценозі в цілому. Вже сьогодні тропічні ліси втрачають назавжди три види рослин або тварин. А через кілька років швидкість вимирання дорівнюватиме одному виду на годину! Що ж чекає на нас наприкінці століття? Чи не такий, як на цьому фото, місячний краєвид, котрий з'явився там, де ще недавно буяли джунглі? У цій рукотворній пустелі вже ніколи ніщо не виросте.

ЧУДИСЬКА НА ПІДПОРАХ

І ще раз пересвідчитесь, що природа — геніальний зодчий. Витворивши такі ось скульптурні форми, найперше дбала про схоронність тропічних перевостків, що мають слабку кореневу систему. Для цього й знадобилися гігантські (75-метрові і вищі) дерева. Вони утворюють і водночас підпирають горішній ярус тропічного лісу, його своєрідний дах. Живі несучі конструкції не витримали б натиску тропічних злив, руйнівних циклонів і торнадо, якби не могутні контрфорси у вигляді плоских бічних виростів, що навсебіч розходяться від стовбура на висоті шість — дев'ять метрів від землі. Циклопічні чудиська на підпорах, здається, спустилися на Землю з інших планет, проте, як рослини суто земні, вони, сягнувши піднебесся, розкинули там свої неосяжні крони, скріплені для надійності міцними стеблами ліанових рослин. На жаль, усе це залишилося поза кадром, але, якщо подивитись в корінь...

ЕКСПОНАТИ ЖИВОГО МУЗЕЮ

Скидається, що більшість із них щезнуть з лиця Землі, так і не дочекавшись своїх першовідкривачів і дослідників, якщо не зупинити знищення тропічних лісів. Ось одне з див храму природи — червоноока деревна жабка. Вона, як і решта її родичок, віддає перевагу барвистому вбранню: можливо, так легше «загубитися» серед різнобарв'я тропічних квітів, метеликів, птахів і рептилій? Коли так, то запасатися товстою шкірою теж необов'язково. Подивіться, яка вона тоненька у нашої красуні — можна навіть роздивитися внутрішні органи. Ці дивовижні жабки ніколи не спускаються на землю: живуть і розмножуються на деревах, переховуючись у пазухах листя тропічних рослин, де завжди призбирується вдосталь води, в якій вистачає й поживи.

«У № 12 [1990 р.] у розділі «Соціоніка» не було надруковано перелік професій, у яких представники III квадри [«гамма»] досягають найбільших успіхів. Чи не змогли б ви дати цю інформацію в одному з найближчих номерів!»

О. САЙЧЕНКО.

м. Луганськ.

ЩЕ РАЗ ПРО СОЦІОНІКУ

На час підготовки матеріалу для № 12 ще не було уточнено і підтверджено окремі дослідження, але зараз ми можемо доповнити наші публікації. Отже, ваші здібності можете реалізувати:

«Джек Лондон». Директор школи або ПТУ, фізик-експериментатор, менеджер, підприємець, альпініст, турист, освоєння нових технологій і теорій, авіатор, полярник, корабельна справа, морська служба, служба знайомств, екологія, боротьба проти алкоголізму або куріння.

«Драйзер». Продавець, математик, домогосподарка, вихователь дітей молодшого віку, правоохоронні органи, доброчинність, релігія, національне питання, електроніка, комп'ютерна техніка, художня гімнастика.

«Наполеон» [«Цезар»]. Зовнішні зв'язки, розширення виробництва, виступи на сцені, менеджер, викладач, організатор виставок і симпозіумів, налагоджування контактів, торгівля, підприємство, постачання, посередництво, офіціант.

«Бальзак». Економіст, торговець, провідник, товарознавець, дипломат, критик, суддя, плановик, бухгалтер, педагог, релігія, філософія, експлуатація машин, конвейєрне виробництво, бібліотечна справа, автомобілізм.

Віктор ГУЛЕНКО.

Останні дні лейтенанта Шмідта

Про Петра Петровича Шмідта, одного з керівників Севастопольського збройного повстання 1905 року писано багато. Проте і досі є таємниці, які вимагають ретельного дослідження.

П. П. Шмідта та його товаришів за вироком військового суду розстріляно на острові Березань у березні 1906 році. Якими ж були останні дні його життя? Дізнаємось про це з виявленої в дореволюційному архіві розповіді солдата Очаківської фортечної артилерії Федора Миколайовича Продіденка, датованої 30 квітня 1917 року. Федір Миколайович пише, що був очевидцем страти Шмідта та його товаришів. Він служив тоді в Очакові, у 5-й роті фортечної артилерії. 20 листопада 1905 року солдатам було наказано негайно приготувати каземат на морській батареї № 41. Того ж дня, о 20-й годині прибув канонерський човен «Донець». Солдатам наказали стати біля гармат, звідки було чітко видно, як від «Донця» відчалив човен і пристав до пристані, де стояла батарея. Федір Миколайович підійшов до причалу і побачив, як вийшла озброєна команда з двома офіцерами. В середині цієї команди солдати несли на руках чоловіка, а за ним ішов хлопець років 15—16. На запитання Федора Миколайовича: хто це? — матроси відповіли, що несуть лейтенанта Шмідта, а йде — його син. Несуть лейтенанта на руках, бо у нього перебито ногу. Трохи пізніше Федору Миколайовичу вдалося самому запитати

про це у Шмідта, на що той відповів: «Коли я кинувся з крейсера «Очаков» у воду, мене наздогнав човен з офіцером і матросами, і офіцер ударив мене шаблею й розрубав ногу». Шмідта внесли до каземату № 41, де були наготовані ліжко та столик.

Лейтенанта Шмідта та його сина залишили в казематі й зачинили, а Федора Миколайовича першим поставили до них вартовим.

Лейтенант Шмідт просидів у камері на морській батареї з 20 листопада 1905 року до 5 лютого 1906 року, син його перебував з ним в ув'язненні не більше місяця, потім його звільнили. Про вихід сина П. П. Шмідта на свободу Федір Миколайович дізнався, коли вдруге його поставили охороняти Шмідта.

Того дня, о першій годині ночі, лейтенант Шмідт звернувся до нього:

— Товаришу, залишаю я вам свої слова, написані на підлозі свічкою. Хутчіш прочитайте, бо після мого виходу жандармерія зітре їх і не дадуть вам прочитати, але хай стирають, це тільки слова, але пам'ять про подвиг мій не зітруть ніколи!

Федір Миколайович прочитав на підлозі: «Настане час — і прокинеться весь народ».

5 лютого 1906 року на морську батарею прибув катер з жандармами і забрав Шмідта до Очакова, де його посадили в гарнізонну фортечну гауптвахту.

Тоді ж і Федір Миколайович виїхав до Очакова. Він бачив, як до Карантинної пристані причалив пароплав із Севастополя. З нього зійшли члени військово-морського суду, а за ними, під вартою — 39 матросів, яких засудили разом з лейтенантом Шмідтом. Із 39 матросів декого суд виправдав, декого заслали на довічну каторгу, а трьох матросів — Антоненка, Гладкова і Частника було засуджено разом з лейтенантом Шмідтом до розстрілу. По завершенні суду лейтенанта Шмідта з його товаришами відвезли на військове вантажне судно «Прут», що стояло біля морської батареї.

В ніч проти 7 березня 1906 року Федір Миколайович дістав наказ разом з барабанщиками відправитись на острів Березань. Прибувши туди, він побачив озброєний Брестський піхотний полк, а окремо — 40 озброєних матросів. На світанку, 7 березня, на острів привезли лейтенанта Шмідта та його товаришів. Попереду йшов священик. Коли їх привели до лобного місця, їм зачитали рішення суду, по закінченні священик підніс їм хрест, який вони поцілували. Після цього вони поскидали з себе верхній одяг і стали на лобному місці, де були вказані кожному стовпи.

Лейтенант Шмідт, скинувши з себе одяг, покликав одного солдата і віддав йому шапку, пальто, срібний годинник і став біля свого стовпа.

Піднявши руку на висоту своїх плечей, Шмідт сказав:

— Останній погляд мій на білий світ і моїх товаришів. Істинно вам кажу: не стріляв я з крейсера «Очаків» по місту Севастополю і не дозволяв стріляти.

Це ж саме повторили його товариші, стоячи біля своїх стовпів.

Антоненко і Гладков почали хвилюватися, але в цей час підбігли два матроси і прив'язали їх до стовпів.

Після цього пролунала команда, опустився прапорець і — залп... В кожного було випущено по 40 куль. Після залпу впали лейтенант Шмідт і Частник.

Але Антоненко ще залишався живим. Тоді до нього підійшов військовий лікар, вийняв револьвер і випустив йому в голову ще дві кулі.

Коли усіх було вбито, хутко підбігли матроси і повкладали розстріляних у труни, зроблені для кожного окремо. Яма була одна для всіх. Труни з тілами передавали Федору Миколайовичу, а він опускав їх у могилу, на яку зрештою і вказав 15 квітня 1917 року.

Євген БЕЗРОДНИЙ,
кандидат історичних наук.

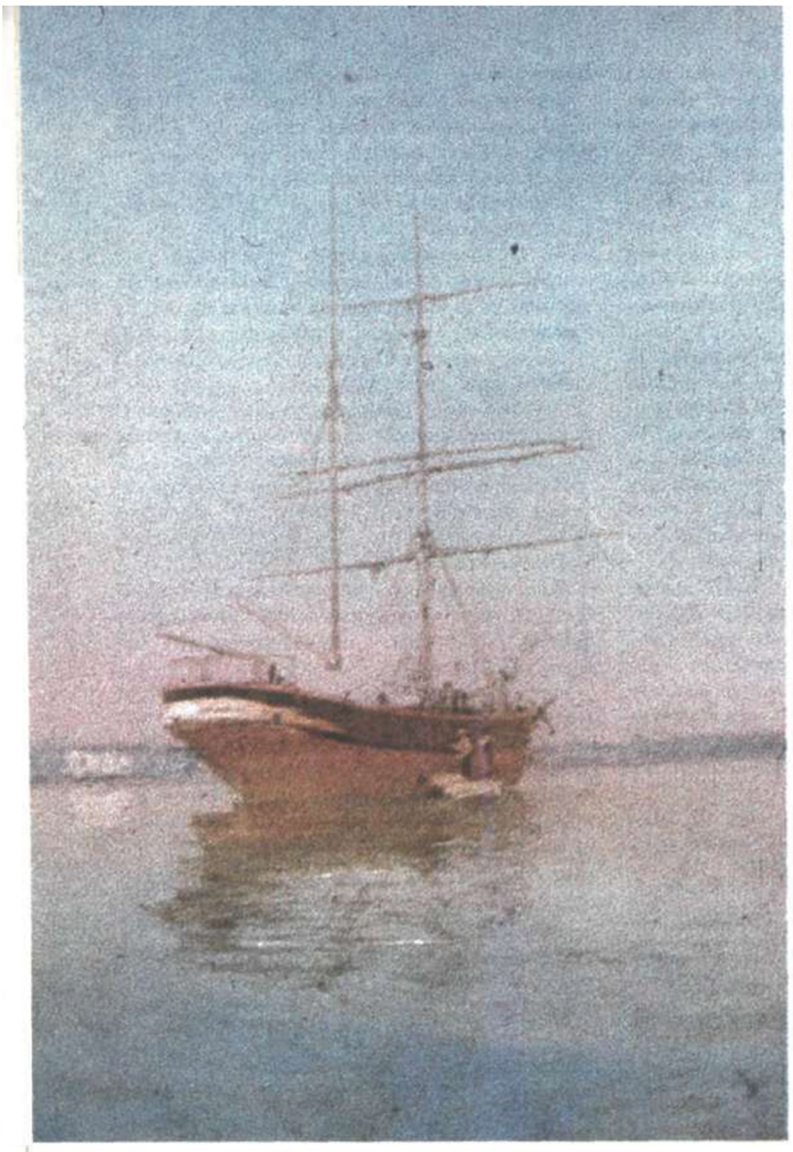

Мало хто знає, що «лейтенант революції» П. П. Шмідт служив колись на Далекому Сході. А таке було. З 1894 по 1898 рік. На канонерському човні «Бобер». Ось тоді й вийшла з-під його талановитої руки серія малюнків, які пахнуть тим екзотичним, всіяним сопками, краєм. І мені просто пощастило, коли розбалакавшись (то було кілька літ тому) із завідуючою музеєм П. П. Шмідта в Очакові Лідією Іванівною Іщенко, я натрапив на три десятки фотокопій тих малюнків. (Оригінали на той час зберігалися, та, певне, зберігаються й дотепер,— у Центральному Військово-Морському музеї в Ленінграді).

Звісно, що ті малюнки я негайно перефотографував. І ось два з них — перед вами. Що зображено рукою легендарної людини, невідомо. Зостається лише гадати — певно, то куточки якогось військового поселення (бачите затоку, сопки?).

Заразом було перезнято і кілька малюнків олією. Причому з «живих» оригіналів. На відміну від далекосхідних малюнків, виконаних тушшю, ці відоміші, хоч про них і не відає широкий загал. Живописом Петро Петрович займався тоді, коли його доля була пов'язана з Одесою, Бердянськом, Чорним морем, що власне неважко помітити.

Як відомо, П. П. Шмідта розстріляли 7 березня 1906 року, тобто 85 літ тому.

Мальовано його рукою

На ознаку цієї сумної дати, а також у зв'язку з публікацією Є. Безродного і пропонуємо дещо з живопису незабутнього «лейтенанта революції».

Володимир
ГОЛОВАНЕНКО.

Енергія

Це тренажери для всіх!

Консультанти «ЕНЕРГІЇ» — вчені-медики і викладачі Київського інституту фізкультури. Завдяки постійній копіткій роботі конструкторів і дизайнерів продукція фірми користується великим попитом. Всі тренажери відзначаються приємним дизайном, тихим ходом, чудовою ергономікою. Більше того, це повністю розбірні конструкції. Завдяки спеціальним з'єднанням, наприклад, машини комплексу «Спорт» можна компонувати на бажання замовника: в одну лінію, «квадратом», «зіркою», парами...

«ЕНЕРГІЯ» випускає спортивне обладнання на будь-який смак: від тренажерів з двохсоткілограмовими касетними навантажувачами (комплекс «Професіонал») до ажурних, але не менш надійних машин комплексу «Спорт». Для тих, хто віддає перевагу вільним обвантажувачам (гантелям, штангам), створено комплекс «Майстер», що складається з 21 станка.

При укладанні договору враховуються всі побажання клієнтів.

Фірма бере на себе зобов'язання по гарантійному ремонту обладнання.

Вправляння на тренажерах «ЕНЕРГІЇ» принесе вам радість і здоров'я.

«ЕНЕРГІЯ» чекає на вас.

Наша адреса: 252018, Київ, вул. Десятинна, 7.

Київська фірма «ЕНЕРГІЯ», яка виробляє спортивні тренажери, ще порівняно молода, але її торгову марку вже знають у багатьох куточках нашої країни. Серед клієнтів фірми — лікарні, реабілітаційні центри, дитячі заклади, школи, вузи і, звичайно, спортивні клуби. Тренажерні комплекси — універсальні, надійні в експлуатації. На них можуть вправлятися як діти, так і дорослі. Зручні вони і для початківців та атлетів зі стажем.

ЕНЕРГІЯ

Телефони: 229-31-41, 212-94-15.

Телекс: 131491 «Зубр».

Сон-трава

Народна фармацевтика

Хто з нас не милувався розмаїттям лісових квітів! Є серед них і сон-трава. Невибаглива до грунту рослина. Але віддає перевагу кислим грунтам, тому й зустрічається переважно у хвойних лісах Європейської частини СРСР, на Кавказі, у Сибіру, Туркестані.

Завдяки людині, яка проявляє великий інтерес до сон-трави як квіткової рослини, вона зникає з наших лісів. А такий чудовий вид, як сон Гіренка, з гарною великою квіткою, геть знищений. Побачиш його хіба що в ботанічних гербаріях АН УРСР.

Сон-траву у народній медицині вживають від лихоманки, безсоння. Але будьте обережні — її вважають отруйною! Тому обов'язково треба порадитися з лікарем.

Іван ГЕГЕЛЬСЬКИЙ,
кандидат біологічних наук.

Етика взаємин

Візит до хворого

Найкраще це робити, коли він одужує, тобто з дому ще не виходить, але відчуває потребу у спілкуванні з друзями, колегами по роботі. Якщо людина злягла серйозно, не поспішайте її відвідувати. Ліпше дізнайтеся про стан хворого у родичів, запитайте чи не могли б ви бути корисним. Зробіть це у ненав'язливій, коректній формі і не надокучайте їм телефонними дзвінками. Взагалі ж, відвідують тяжкохворого (вдома, у лікарні) лише близькі родичі. Знайомі, у тому числі колеги по роботі,— лише у тому разі, коли їх про це просять. Не забуваймо: є люди, які не люблять і навіть засмучуються, коли знайомі приходять до них у лікарню. Справді-бо, хвороба, обстановка в лікарні мало кому додають привабливості й бадьорості. Особливо вразливі у таких ситуаціях жінки — їм ніяково і за свій зовнішній вигляд, і за лікарняний одяг. Отже, перш ніж здійснити свій благородний намір, порадьтеся з родичами. І не ображайтеся, діставши негативну відповідь. Головне у таких ситуаціях — не зашкодити хворому.

Але інша річ, коли візит до хворого продиктований службовою необхідністю. Якщо родичі не заперечують, сходіть, звівши відвідини до мінімуму. Мабуть зайве нагадувати, що не слід доскіпуватися у хворого (надто жінки) про подробиці недуги, або твердити, що людина має цілком пристойний вигляд. Такі зауваження більш ніж недоречні.

Батьки і діти

Не погрожуйте!

Це — прямий шлях до тупикової ситуації і гарантія того, що заборонена дія неодмінно повториться. Тож якщо ми не хочемо визнати себе переможеними, викликати в дитини протилежну бажаній реакцію, не погрожуймо їй! Приміром, батько намагається припинити пустощі Катрусі: «Тільки-но зроби ще раз!» Будьте певні, що з усього сказаного дитина почує тільки «зроби»! І неодмінно повторить заборонене. У подібній ситуації попередження є ніби викликом дитячій самостійності, і вона таки доведе, що має почуття власної гідності. Катруся не тільки не відійде від калюжі, а тупоне по воді так, що заляпає не тільки платтячко, а й батьків костюм...

А ось інший приклад. П'ятирічний Сашко поцілив із лука кошеня. Батько сказав: «Не смій! Це тобі не мішень!» Та Сашко продовжує переслідувати кошеня. Батько відібрав лук і суворо попередив: «У тварин стріляти не можна. Спробуєш іще раз — позбудешся «зброї». Отже, дитині запропоновано альтернативу: цілити в мішень, або залишитися без лука. І це правильно. Замість погрози — розумно пояснили, чому слід робити так, а не інакше.

Пудинг з гарбуза з рисом та яблуками

Гарбуз і яблука очищують й натирають на тертці з великими отворами, кладуть у каструлю, додавши п'ять грамів вершкового масла, молоко. Тушкують п'ять-десять хвилин. Потім додають зварений рис і цукор, яєчні жовтки і збиті білки, обережно перемішують. Готову масу викладають у форму, скроплюють сметаною й випікають у духовці. На одну порцію візьміть: 150 г гарбуза, дві столові ложки молока, 50 г яблук, столову ложку рису, чайну — цукру, 10 г вершкового масла, півяйця та чайну ложечку сметани.

Тісто для солодкого (чи солоного) печива

Візьміть 250 г маргарину, 250 — борошна та 250 грамів домашнього сиру, протертого крізь сито, замісіть тісто і після коротенького його «відпочинку» розкачайте на дошці. Формочкою або чарочкою поробіть печиво і випікайте. Сіль або цукор — за смаком.

Відповідаємо на запитання

Як приготувати буряковий квас?

Вимиті, очищені буряки (цілі або порізані) укладають у скляні банки і заливають розчином: 400—500 г солі на 10 л води. Квасять як і білоголову капусту. Розсіл квашених буряків розводять рівною кількістю води, додавши п'ять-шість процентів від її кількості цукру. Для тривалого зберігання всипають один грам лимонної кислоти на один літр напою.

Чи має вино корисні властивості?

Насамперед їх мають виноградні вина. Вони поліпшують апетит, вбивають мікроби (особливо червоне вино). Вже доведено, що холерний вібріон та збудники тифу гинуть у розбавленому водою вині через годину. Ще за часів середньовіччя під час епідемії для профілактики пили воду, змішану з червоним вином. Пізніше сухі вина призначали при розладах шлунка.

Як подовжити життя зрізаних троянд?

Запитання слушне, особливо взимку, коли нам так бракує тепла і живих квітів. Якщо немає спеціальних добавок, візьміть звичайний цукор. У відстояну чисту воду, призначену для троянд, всипте 15 грамів цукру на літр води. Не забудьте перед цим підрізати стебла і зайве листя, аби не опинилося у воді. На ніч радимо ставити вазу з трояндами у більш прохолодне місце. Сподіваємось, що завдяки цим простеньким заходам ви довше милуватиметеся чарівними квітами.

Як зашпарувати щілини в дощаній підлозі?

Приготуйте замазку: на п'ять частин цементу візьміть п'ять частин тирси, 14 — води та дві частини столярного клею. Варіть клей, доки не розчиниться повністю. Потім додайте у нього цемент, тирсу та суху фарбу кольору підлоги. Шпаруйте гарячою замазкою, тримаючи посудину у гарячій воді.

Що робити зі змилками?

Крім нового мила, можете приготувати чудову м'яку пасту для миття посуду, раковин. Якщо у вас назбиралася половина літрової банки змилків, засипте їх трьома столовими ложками питної соди і залийте по вінця окропом.

Чужого навчаймося...

Коржики, смажені з сиру (болгарська кухня)

Із борошна, домашнього сиру і вершкового масла замісіть тісто. Поставте його на дві-три години у прохолодне місце, потім сформуйте з нього довгі палички або бублички і підсмажте їх на смальці. Готові коржики притрусіть розтертим цукром з корицею. Продукти: 300 г борошна, 300 г вершкового масла, 400 г домашнього сиру, 100 г цукру, 0,2 г кориці, 40 г смальцю.

...і свого не цураймося

Сочники з домашнім сиром (українська кухня)

З пшеничного борошна, розігрітого масла, цукру, яєць, солі, соди й води замішують тісто. Потім розкачують довгою смугою завтовшки в півсантиметра, а на неї кладуть сир, пропущений крізь м'ясорубку й заправлений сіллю, цукром та яйцем. Загортають край тіста і ріжуть шматками довжиною у п'ять і шириною два з половиною сантиметри, підсмажують з обох боків, щоб були рум'яними, а потім, поклавши в каструлю, ставлять у розігріту духовку на п'ять хвилин. Подають із сметаною.

Тісто: на дві склянки борошна беруть чайну ложку цукру, одне яйце, одну столову ложку вершкового масла, півчайної ложечки солі. Для начинки — 500 г сиру, 3 столові ложки цукру, одне яйце.

Радимо

Якщо згіркло топлене масло, розтопіть його у великій кількості води, дайте їй охолонути і вже після цього відокремлюйте загусле масло від рідини. Якщо й після цієї процедури залишається смак і запах згірклості, таке масло вживати не слід.

●

Розтопленим парафіном (або стеарином) можна зашпарувати віконні рами. Для цього нагрітий у гарячій воді шприц (при 170°С) без голки виповнюють парафіном і швидко заливають шпарини. Робити це треба спритно, інакше доведеться частенько розігрівати парафін.

Олійну фарбу змивають з рук пральним порошком. Є й інший спосіб: протерти шкіру олією, а потім вимити руки з милом у теплій воді.

●

Стіни, пофарбовані олійними фарбами, один-два рази на рік миють теплою водою, додавши в неї столову ложку нашатирного спирту на літр води.

Якщо в домі знайдеться старий плащ «болонья», зшийте з нього штанці для дошкільняти, які вдягатимете йому поверх звичайних. Крій довільний, на поясі і кісточках — резинки. Цим ви врятуєте дитину від вологи та мокрого снігу, а себе — від зайвих прикрощів.

Город на підвіконні

Вітаміни під рукою

Узимку, коли нестача вітамінів в організмі озивається кволістю, поганим настроєм, нездужанням абощо, саме час згадати про мінігород на добре освітленому підвіконні. Тут ви зможете вирощувати зелень — кріп, петрушку, салат, виганяти зелене пір'я цибулі, словом, мати корисний додаток до столу і заощаджувати час та кошти, бо не треба за цим іти на ринок. Вмістищем для землі може бути і дерев'яний ящичок, і горщик для квітів, і пластмасові коробочки, і, зрештою, стара каструля. Подбайте про освітленість, тепло і своєчасний полив. Залучайте до «городньої» справи дітей, доручивши їм, скажімо, поливати рослини. Доглядаючи міні-город, вони збагачуватимуть свій досвід і водночас привчатимуться до бережливого ставлення до природи.

Загадки

Народ скаже — як зав'яже

Веселе дерево весело співа — кінь на барана хвостом кива (скрипка).

Згорнеш — клинець, розгорнеш — млинець (парасолька).

Білий кінь по чорному полю залишає білий слід за собою. З кінця в кінець скаче, мовчки щось усім каже (крейда і дошка).

Бігли пси через ліси, позадирали носи (полозки на санях).

Біле поле, мудрий на ньому оре (писання).

Прогноз

З «КАЛЕНДАРЯ НА 100 ЛІТ НАПЕРЕД»

«Наша планета щосім літ буває в тому ж самому володінню, то і щосім літ повторюється та сама погода. Вишукавши собі на 100 літ наперед, яка планета панує в даному році, знаємо вже, яка буде погода на цей рік не лише загалом, але навіть на кожний місяць і день.

Під володінням Меркурія стоїть 1991 рік.

Весна з початку буде тепла. Квітень до 26-го (за старим стилем — Ред.) буде сухий, опісля зимний, травень спочатку теж холодний, вимерзне багато овочів.

Літо буде більш сухе і зимне, аніж тепле, тому менш врожайне.

Осінь на початку з дощами і вчасними морозами, але від половини жовтня буде суха погода до Різдвяного посту.

Зима гостра, до лютого, який з початку буде лагідним, а потім знову холодний.

Погода по місяцях прогнозується так:

Березень: від 22 — дощ, від 26 тепло і погода, потім знову холодно.

Квітень: зимний і сухий до 15, деякі квіти в городах замерзнуть. Від 25 до кінця — тепло. Дня 28 — громи.

Травень: до 6 — гарний, відтак кілька днів вітряно і холодно, від 8—18 посуха і тепло, від 25—29 — дощ.

Червень: до 8 — гарний, 9 і 10 — дощ, потім ранками будуть мряки до 13, опісля сльота до 23, при кінці місяця буде погода.

Липень: спочатку гарячий, від 15—21 — сльота, при кінці місяця — буде гарно.

Серпень: теж з початку гарячий, від 5 до 19 — сльота, біля 20 — погода, опісля до кінця змінно.

Вересень: до 4 — гарний і теплий, опісля будуть сильні дощі, громи, перед 20 — погода, при кінці — сльота.

Жовтень: з початку сльотливий, в середині жовтня — гарно, опісля до 24 — дощ, відтак ще трохи погоди, а при кінці — мряка і холод.

Листопад: спочатку погідний, 5 і 6 — вітри, опісля — дощ, протягом 2 днів, відтак — погода до 16, від 17 до 28 — хмарно, далі — знову дощ.

Грудень: першого гарно, а тоді — непривітно аж до 15, від 16—20 зимно, від 21 до 29 — хмарно, сніг, при кінці зимно.

Січень: пересічно зимний до 20, опісля лагідніша погода.

Лютий: хмарно, але спекотно до 3, опісля зимно, по 8 — дощ, від 13 до 26 сніг і дуже холодно.

Березень: лагідно і вогко до 9, опісля дощ,— від 13 до 16, а від 18 до 20 ожеледь.

Підготувала до друку Наталя КЛІД м. Рогатин Івано-Франківської області.

Володимир ВИННИЧЕНКО

Відродження нації

Доба Української Центральної Ради

Частина II

Розділ XVI

Кінець Центральної Ради (29 квітня 1918 року)

1. Світовий можновладець на службі в мужикуватих людей. — 2. Дві причіпки. — 3. Кінець Центральної Ради. — 4. Наука історії.

1. Світовий можновладець на службі в мужикуватих людей

Розуміється, єдине, чим держалася українська влада, це були оці самі німецькі імперіалісти. І розуміється, поводження з ними політиків à La Порш було чисто хлопчаче й безглузде. Самі покликали, самі шукали в них захисту проти того пролетаріату й революційного селянства, самі розстрілювали той пролетаріат, самі задушили соціальну революцію німецькою шворкою й тут же з наївним цинізмом і глупотою кокетували з тим самим пролетаріатом, сердились на своїх добросовісних співробітників німців і дратували їх своїм фальшивим, недокровним революціонізмом.

Особливо німецьких генералів дратувало те, що Центральна Рада й її Правительство пресерйозно уявили собі, що вони, німецькі генерали, були їхніми слугами, наймитами. Вони, німці, що трощили європейські трони, перевертали догори ногами величезні держави, тримали в страху й трепеті цілі народи й от-от мали стати панами й володарями майже всіх країв цілого світу, вони могли бути за наймитів у якоїсь купки мужикуватих людей, які навіть серед своїх мужиків прихильності не мали, які тільки німецькою ласкою й силою існували на світі й на своїх посадах, які повинні б руки й ноги цілувати їм, німецьким генералам.

Ні, їм, німецьким генералам, рішуче була незрозуміла психологія цих мужикуватих людей. Замість того, щоб, користуючись німецькою силою й допомогою, до кінця боротися з революцією, для чого її й покликано сюди, замість того, щоб наводити обіцяний «лад і порядок», ці люди займалися тим, що говорили цілими днями революційні промови, виносили якісь кумедні голосні резолюції, видавали дивні закони про соціалізації, ставали в революційні пози й задиракувато вимахували кулаками під носом їх, німецьких генералів, яких самі ж покликали.

Природна річ, німецьких генералів це й дивувало, й дратувало, й обурювало.

Вони, звичайно, вважали себе не тільки не наймитами, а навіть не гостями, як з ввічливості для годиться самі заявляли. Вони почували себе хазяйнами й думали, що це повинно бути й для мужикуватих людей цілком ясно. Хто має силу, той має й право, а все останнє тільки та чи інша форма ввічливості.

Мужикуваті ж люди, очевидно, ввічливості не розуміли й брали все за чисту монету. Коли, мовляв, самі кажете, що ви тільки гості, так і поводьтеся ж, як гості, а не як свині. Коли кажете, що прийшли тільки помагать і служить, так і будьте ж слугами, а не хазяйнами.

І на цій наївній підставі забороняли німцям забирати й вивозити з України військове майно, чіплялись до них, щоб вони платили за хліб, цукор, сало і т. п.

Мало того, коли такі конфлікти почастішали, німці стали помічати щось більш серйозне й небезпечне, як революційні резолюції. Їхня контррозвідка стала доносити їм, що в українському військовому міністерстві майже одверто ведуться розмови про те, що німців треба вигнати з України, що хай тільки сформується українська армія, тоді німці побачать і т. д. і т. д.

Звичайно, це було все те саме «революційне» вимахування кулаком і більше нічого. Але німцям це не могло дати спокійного настрою. Треба було якось себе забезпечити. Треба було поставити іншу владу, яка б не була такою чудною, пришелепуватою й точно знала, чого вона хоче.

І німці добросовісно почали шукати способів змінити владу. Бажаючи лишити її все

ж таки в українських руках, вони пропонували то одному, то другому з відомих українських діячів узяти в одні руки всю владу, розігнати Центральну Раду з її Урядом і робити діло контрреволюції послідовно й спокійно. За це обіцяли українську національну державність.

Але українські політичні діячі не одважувались на такий крок. Як тоді, коли українській демократії пропонувалось стати рішуче на шлях соціальної революції й окремі діячі з лівого крила, хоч того й хотіли, не одважувались виступити проти «єдиного фронту», так і тепер окремі діячі з правого крила теж не посміли зламати цей фронт, хоч також дуже того хотіли.

2. Дві причіпки

А конфлікти все повторювались та повторювались. І особливо два з них мали важне значення для дальшого розвитку подій. Один — з приводу «наказу Айхгорна», другий — з приводу «історії з Добрим». І в тому й у другому випадкові українська влада не була бездоганна. Інцидент з «наказом Айхгорна» має такий вигляд.

Селянство по приході німців, не довіряючи обіцянням української влади про передачу йому панської землі, ставилось дуже обережно і мляво до засіву панських земель. Наставала весна й лани могли лишитися незасіяними. Німці, будучи заінтересовані в тому, щоб якомога більше вивезти хліба з України, серйозно турбувались цею справою. Міністерство хліборобства робило всякі заходи, щоб посунути селянство до роботи на панських землях, посилало розпорядження земельним комітетам, накази, телеграми. Селянство все ж таки мляво бралось. Та й як йому охоче братись, коли з приходом німців і української влади в економії то тут, то там почали повертатися пани й господарювати як до революції? Адже могли й усі пани вернутись, а хто ж верне селянам їхні видатки й працю, вкладені в панську землю? Не німці ж і не українська влада, яка їх і привела до того, щоб вигнати народну-большевицьку владу й повернути панування «буржуїв».

Тоді головнокомандуючий німецькими військами на Україні ген. Айхгорн видав од себе наказ, в якому приписував і земельним комітетам і селянам неодмінно засіяти всі поля. І цікавий був один пункт у цьому наказі, який промовляв: «Там, де селяни не можуть засіяти цілої землі й де є поміщики, там ці останні повинні зайнятися засівом грунтів... Селяни в тих випадках не повинні перешкоджати поміщикам у засіванню грунтів».

Таким чином «там, де були поміщики», вони вже, спираючись на цей наказ, могли вступати в володіння землею.

Наказ цей викликав обурення в Центральній Раді, палкі дебати, одставку міністра хліборобства М. Ковалевського й... розуміється, революційну резолюцію такого змісту:

«Вислухавши пояснення міністра земельних справ та інтерпеляцію в справі наказу фельдмаршала Айхгорна про засів нив на Україні й заяву міністра про відставку, Українська Центральна Рада уважала потрібним заявити та вказати: 1) що німецькі війська покликав Український Уряд для допомоги в справі заведення порядку на Україні лише в тих межах і напрямі, які зазначить Уряд Української Народної Республіки; 2) що ніяке самовільне втручання германського й австро-угорського вищого командування в соціально-політичне й економічне життя України неприпустиме; 3) що такі втручання, як згадані накази фельдмаршала Айхгорна можуть тільки здезорганізувати наше господарське життя, ускладнити соціально-політичні відносини й між іншим зробити неможливим виконання тих економічних договорів між Українською Народною Республікою й центральними державами, котрі в сі дні виробляються й підписуються представниками згаданих держав. Разом з тим Українська Центральна Рада, відкинувши відставку міністра земельних справ, доручила: 1) міністрові земельних справ оповістити всю людність України, що наказ фельдмаршала Айхгорна не повинен виконуватися; 2) міністру закордонних справ скласти протест проти наказу фельдмаршала Айхгорна, як і проти всякого дотеперішнього самовільного втручання германо-австро-угорських військових властей у соціально-політичні відносини на Україні; 3) голові Ради Народних Міністрів зробити відповідну заяву-ноту берлінському урядові в справі сього наказу — й перейшла до чергових справ».

Німці також були обурені цією резолюцією. Адже вони робили майже в згоді з самим міністром хліборобства, він же той наказ Айхгорна читав перед виданням і ухвалив його. Як же це так?!

І довелось голові Ради Міністрів виясняти на Центральній Раді, що, дійсно, наказ ген. Айхгорна, власне нічим не відрізняється від тих наказів і телеграм, які розсилало міністерство хліборобства, ген. же Айхгорн хотів тільки своїм авторитетом підкріпити ті міністерські накази.

І вийшов з того конфуз та ще більше загострення відносин.

Другий же інцидент з промисловцем Добрим вийшов для української влади ще гірше.

Повернені українською владою до соціального панування буржуазні класи, як сказано, були невдоволені тим ненормальним станом речей, що фактично весь устрій і лад був по їхньому образу й подобію, а державно-урядова влада була в руках якихось невиразних з соціального погляду людей. Це заважало «ладу й порядкові». І буржуазія цілком натурально робила всі заходи перед німецькою силою, щоб усунути цю ненормальність, замінивши Правительство мужикуватих людей справжнім, чистим буржуазним Урядом.

Українська влада про ці заходи знала. Одним з енергійних діячів буржуазії був п. Добрий. І от його постановлено було усунути від політичної діяльності. Не маючи змоги арештувати одверто, міністр внутрішніх справ дав таємний наказ викрасти Доброго з його хати, завезти кудись подалі від Києва й там тримати до нового розпорядження. Агенти міністерства внутрішніх справ так і зробили. Піднявся серед буржуазних кіл гвалт. Кинулись до німців. Німці обурились, почали слідство, яке привело до міністерства внутрішніх справ.

3. Кінець Центральної Ради

Оце й послужило для німецьких генералів приводом покінчити з Центральною Радою.

28 квітня 1918 року, коли Центральна Рада обговорювала накази Айхгорна, коли «революціонери» типу М. Порша вимахували кулаками й кричали: «Пане Айхгорне, знайте своє місце!», в будинок українського Парламенту, Української Центральної Ради ввійшли солдати цього самого пана Айхгорна, влетіли в залу засідань, де говорились такі сміливі промови, звеліли всім депутатам підняти руки догори й наказали видати їм негайно міністра внутрішніх справ М. Ткаченка, міністра військових справ Жуковського, управляючого міністерством закордонних справ Любинського, міністра хліборобства Ковалевського й директора департаменту внутрішніх справ Гаєвського. З названих були тільки Любинський і Гаєвський. Їх тут же було арештовано. Усю ж Центральну Раду вилаяно, загрожено й переписано. Операцією керував якийсь миршавенький, дрібненький лейтенантик. І оперував так, як тільки може оперувати розлючений, брутальний, самовпевнений німецький офіцер. Кричав, лаявся, вимахував револьвером перед лицем членів Ц. Ради.

Це була прелюдія кінця.

Слідуючого дня Ц. Рада знов зібралась, нашвидку ухвалила конституцію Української Народної Республіки й (надзвичайно характерно для всієї політики Ц. Ради!) в останній момент прийняла зміну земельного закону, по якій «соціалізації» не підлягала власність до 30 десятин.

Але було вже пізно братись нести шлейф пані-реакції, його взяли інші, надійніші руки.

Того ж самого дня німецькі генерали поставили руського генерала П. Скоропадського за гетьмана, будинок Центральної Ради захопили руські офіцери, озброєні німцями, а українським невеличким частинам, що хотіли виступити на оборону Ц. Ради, категорично було заявлено, що їх буде розтрощено й люто покарано. І було їм тільки дозволено сховати до себе в казарми голову Ц. Ради М. Грушевського, на якого вже було зроблено руським офіцером замах. Ц. Рада ще робила спроби нелегально зібратись, але днем її кінця можна вважати 29 квітня 1918 року, день переходу влади з рук національно-укр. дрібнобуржуазної демократії в руки неукраїнської великої буржуазії.

5. Наука історії

Цим закінчується найбільша по протягу часу доба українського відродження часів революції.

З двох її періодів можна виразно бачити, яка то є помилка вважати національне питання поза сферою питань соціальних.

Історія ніби навмисно вивела спочатку на арену боротьби на Україні з одного боку руську дрібну буржуазію в особі руських есерів, кадетів, меншовиків і їхнього спільного Тимчасового Правительства; а з другого — українську демократію, властиво теж дрібну буржуазію. Вона в цій боротьбі немов навмисне показала українцям найвірніші способи перемоги: глядіть, мовляв, вас нікчемна купка національно-свідомих людей, ви не маєте ніяких сил, традицій, нічого; проти вас така величезна сила російської держави, руського громадянства; але з вами ваші працюючі маси, вони с о ц і а л ь н о й національно злиті з вами і — через ту злитість ви непереможні. Отже, ваше національне визволення неподільно зв'язане з визволенням соціальним. Сила вашої нації в силі ваших працюючих класів; ваша державність може бути тільки державністю працюючих; коли такої не схочете, не матимете ніякої, бо для інших ви в даний момент не маєте даних.

І от у другому періоді історія захотіла перевірити, чи зрозуміли її науку. На арену боротьби покликано руських большевиків. Вони були озброєні дужче, ніж їхні попередники: повної с о ц і а л ь н о ї волі. І виявилось, що українці не зрозуміли наглядної лекції історії: вони розщепили свою суцільну зброю на дві половини, на соціальну й національну, вибрали останню й почали нею боротися проти соціальної. Через це вони зразу ж одірвалися від своїх працюючих мас і були до щенту розбиті.

Але переможці-большевики зробили таку саму помилку: вони також розщепили єдину зброю на дві половини й вибрали тільки іншу — соціальну. Це на якийсь час дало їм перемогу, але зараз же й поразку. Знехтувана ними й роздратована національна половина викликала появу нової сили, ворожої обом половинам. І та сила на якийсь час задушила як соціальну, так і національну визвольну справу на Вкраїні.

Кінець Центральної Ради почався не тоді, як вона закликала німців, а як розірвала з своїми масами. Німці ж і гетьманщина були тільки послідовним і неминучим довершенням цього розриву.

Частина III

Доба Гетьманщини

Ще одна лекція

Доба Гетьманщини дає нам ще одну лекцію історії. На арену боротьби виводиться ще один противник національного українського відродження — велика буржуазія України. І вся ця доба є неперестанне, настійне нищення всякими способами національних здобутків українства.

Але знов-таки помилкою було би думати, що національна боротьба була поза сферою соціальною. Навпаки, з цієї доби так само виразно видно, що національний і соціальний

моменти — неподільні. Тут цілком виразно помітно, як національний утиск капіталістичних класів на Україні тісно йшов із соціальною й політичною реакцією, як в ім'я й ради соціальних інтересів паразитарних класів їм необхідно треба було нищити національні українські здобутки. Одне без другого було просто неможливе.

І так само наочно видно, як справа національного визволення неминуче в'язалася з справою соціальною, з інтересами українських працюючих мас.

Розділ І

Гетьманський переворот

1. Понура німецько-генеральська оперетка. — 2. Німецько-поміщицько-офіцерські літературні твори. — 3. Яка ж різниця? — 4. Zu spät. — 5. Урядовий пиріг.

1. Понура німецько-генеральська оперетка

Державний переворот, учинений німецькими генералами, не вважаючи на всю свою понуру серйозність по суті, формою виконання надзвичайно нагадував оперетку, в якій було тільки дві серйозні фігури: Центральна Рада й німецький генерал.

Перша дія: Захляле за революцію поміщицтво, пощипане большевизмом фабрикантство, зажурена за хабарями бюрократія й нахабно-льокайське руське офіцерство жадно підглядають, як сваряться генерал і хуторянка. Потирають руки й від нетерплячки переступають з ноги на ногу.

Друга дія: Генерал пропонує гетьманську корону субтильненькому, сентиментальному українському «поміркованому демократові». «Поміркований демократ» страшенно соромиться, зітхає, то простягне руку, то одсмикне назад. Генерал нетерпеливиться й сердито хмурить мілітарні німецькі брови.

Третя дія: Захляле поміщицтво, пощипане фабрикантство, зажурена за хабарями бюрократія й нахабно-льокайське офіцерство в присутності німецького генерала складають план державного перевороту. Тут же сидить намічений кандидат на гетьманський трон: руський генерал малоросійського походження, фігура сентиментального дегенерата, безвольного, але з романтичними мріями й величезними маєтками по всій Україні. Німецькому генералові для Берліна та й для України треба, щоб переворот був народний з усіма апарансами: барикадами, стрілянином, народом, голосуванням, виборами, все як слід при всяких справжніх переворотах. Кумпанія охоче киває головами, а кандидат на гетьманський трон широко розтягає посмішкою слинявого рота.

Дія четверта: На задньому плані зовсім непомітно стоїть німецький генерал з наведеними на українські війська тяжкими гарматами,— маленький рух опору з їхнього боку й вони будуть рознесені на порох. На вулицях,— як і було розпланово,— барикади, німецькі автомобілі з руськими офіцерами; вони їздять і стріляють у повітря. То вони роблять переворот. З ними ніхто не бореться, бо українське військо прикуто німецькими гарматами до одного місця. Публіка на улиці з цікавістю дивиться на офіцерську забаву. Німецький вартовий у залізній шапці з усмішкою покручує рудого вуса. Горобці на риндах регочуться.

Дія п'ята: Картина І: Цирк на Миколаївській улиці. «Народ» (перелякані соціалізацією сільські павуки й куркулі, полупанки, захляле поміщицтво, фабрикантство й очманіле від вікової темноти, від попівського нацьковування, дрібне малоземельне селянство) чекає. «Народ» хвилюється, гомонить, не хоче Центральної Ради. «Народ» вільними голосами, натхненно вибирає собі гетьмана. Виходить слинявий малоросійсько-руський генерал. «Народ» кричить «ура». «Народ» хапає на руки слинявого генерала й носить його по сцені. Гетьмана вибрано.

(Правда, в диригованій німецьким генералом оперетці вийшла одна невеличка зайва сценка, а саме: малоземельне селянство, розшолопавши, що його обманено й привезено не для вирішення питання про землю, а для виборів гетьмана, відділилось від «народу», зібралось у другому місці й запротестувало. Але німецький генерал розпорядився, щоб цього протесту не було чути в Берліні й на Україні).

Дія п'ята: Картина ІІ: Софійська площа — «Народ», «військо» (руська офіцерня), попи, дзвони, молебен,— усе так само, як і при Ц. Раді, немов С. Петлюрою улаштовано. Гетьман (не С. Петлюра) робить парад. «Народ» радіє й молиться богу. Німецький солдат у залізній касці охороняє «народ» і «військо» від небезпеки. Гетьман, немов уряд Ц. Ради, цілує попівського хреста й завіса падає.

2. Німецько-поміщицько-офіцерські літературні твори

В той же день на руській мові з'явилась зарані заготовлена «грамота» Гетьмана. Її написали слинявому генералові руські поміщики й офіцери під верховною редакцією німецького генерала. Ось цей німецько-поміщицько-офіцерський твір в українському перекладі:

«Грамота до всього Українського Народу
Громадяне України!

Всім вам, козаки та громадяне України, відомі події останнього часу, коли джерелом лилася кров кращих синів України й знову відроджена Українська Держава стояла на краю загибелі.

Врятувалася Вона завдяки могутньому підтриманню центральних держав, які, вірні своєму слову, продовжують і по сей час боротися за вільність і спокій України.

При такій піддержці в усіх зродилася надія,

що почнеться відбудовання порядку в Державі й економічне життя України увійде врешті в нормальне річище.

Але ці надії не справдилися.

Бувше Українське Правительство не здійснило державного будування України, бо було зовсім нездатне до сього.

Бешкети й анархія продовжуються на Україні, економічна руїна й безробіття збільшуються й розповсюджуються з кождим днем і врешті перед найбагатшою колись Україною стає грізна мара голоду.

При такім становищі, що загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнулись усі трудові маси населення. Вони виступили з категоричним домаганням негайно збудувати таку Державну Владу, яка здатна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці.

Яко вірний син України я постановив відгукнутися на сей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади.

Отсею грамотою я оголошую себе Гетьманом усієї України.

Управа Україною буде провадитися через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточнім обгрунтуванню приложених при сім законів про тимчасовий державний устрій України.

Центральна й Мала Рада, а також усі земельні комітети від нинішнього дня розпускаються. Всі міністри й товариші їх звільняються. Всі інші урядовці, що працюють у державних інституціях, зістаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов'язків.

У найближчий час буде видано закон, установлюючий порядок виборів до Українського Сойму.

До нього я буду твердо стояти на сторожі порядку й законності в Українській Державі, буду домагатися негайного виконання всіх державних розпорядків і буду підтримувати авторитет влади, не спиняючись ні перед якими найкрайнішими мірами.

Права приватної власності, як фундаменту культури й цивілізації, відбудовуються в повній мірі й усі розпорядки бувшого Українського Уряду, а так само тимчасового російського уряду відміняються й касуються. Відбудовується повна свобода по розробленню купчих по купівлі-продажу землі.

Поруч з сим буде вжито заходів по вивласненню земель по дійсній їх вартості, від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів.

Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничого класу. Особливу увагу звернеться на поліпшення правового становища й умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один мент не кидали своєї відповідальної праці.

На економічнім і фінансовім полі відбудовується повна свобода торгівлі й відкривається широкий простір приватного підприємства й ініціативи.

Передбачую всю трудність праці, що стоїть передо мною, і молю Бога дати мені силу, щоб достойно виконати те, що я вважаю своїм обов'язком перед рідною Україною в сучасний виключний і критичний для неї час.

Мені далекі й чужі, які б то не були, власні побудки й головною своєю метою я ставлю користь і добро народу всім дорогої нам України.

В сій свідомості кличу всіх вас, громадян і козаків України — без різниці національності й віросповідання — помогти мені й моїм працьовникам і співробітникам у нашім загальнім великовідповідальнім ділі.

Гетьман Усієї України
Павло Скоропадський.
29 квітня 1918 р. Київ.»

І слідом за цим твором, майже того ж дня, було випущено й другого, з якого подаю для цікавості кілька пікантних уступів.

«Закони про тимчасовий державний устрій України.

Тимчасово до вибрання Сойму й відкриття його діяльності державний устрій України й порядок керування основується на отсих законах:

Про гетьманську владу

1) Влада управи належить виключно Гетьманові України в межах усієї Української Держави.

2) Гетьман стверджує закони й без його санкції ніякий закон не може мати сили.

3) Гетьман призначає Отамана Ради Міністрів. Отаман Міністрів складає Кабінет і представляє його в повнім складі на затвердження Гетьмана. Гетьман затверджує й скасовує Кабінет у повнім його складі. Гетьман приймає й звільняє інших урядових осіб у раді, коли для останніх не обгрунтовано законом іншого порядку призначення й звільнення.

4) Гетьман є найвищий керовничий усіх зносин Української Держави з закордонними державами.

5) Гетьман є верховний воєвода Української Армії та Флоту.

6) Гетьман оголошує області на військовім, осаднім або виключнім стані.

7) Гетьманові належить помилування засуджених, полегшення кари й загальне прощення зроблених карних учинків з касуванням проти них переслідування й визволення їх від суду й кари, а також складання державних поборів і дарування милості в особистих випадках, коли сим не нарушуються нічиї охоронені законом інтереси та громадянські права.

8) Накази й розпорядки Гетьмана закріпляються Отаман-Міністром або відповідним йому Міністром.

Про віру

9) Передовою в Українській Державі вірою є християнська, православна.

10) Всі неприналежні до православної віри громадяни Української Держави, а також усі мешканці на території України користуються кождий на кождім місці свобідним відправленням їх віри й богослужінням по її обряду».

Далі Гетьманом даються всі свободи своїм вірнопідданим громадянам, цілковите забезпечення спокою, ладу, майна, життя, словом, чисто «як у людей».

І що впадає в очі при читанні сих «державних актів», так це те, що з них зовсім непомітно присутності німецького генерала.

Гетьман має верховну владу, Гетьман доручає «Отаманові» Міністрів скласти кабінет, Гетьман цей кабінет ухвалює або не ухвалює, словом, усе — Гетьман. Гетьмана ж покликав народ і Гетьман прийняв од нього всю повноту влади. Гетьман з народом визволив дорогу Україну від анархії й безладу, від Центральної Ради й її Правительства.

Словом, як Центральна Рада визволяла з С. Петлюрою й «народом» Україну від большевиків, так само визволяв її й Гетьман від Центральної Ради. Німці ж були собі десь ззаду, так собі, настільки незначне явище, що про нього й згадувать не варто було.

3. Яка ж різниця?

Яка ж по суті сталася зміна на Україні з цим переворотом?

Коли бути цілком об'єктивним, то треба признати, що в соціальному відношенню г р у н т о в н о ї зміни не сталось. Переворот тільки довершив, викреслив і надав точних, виразних форм тому, що вже було й при Центральній Раді.

Зрівняймо.

Центральна Рада в соціально-економічному відношенню виразно стояла на грунті недоторканності буржуазного, капіталістичного ладу. Вернувшись до влади, вона зразу ж відновила зруйноване большевиками право приватної власності на засоби продукції й маєтки.

Гетьманщина не внесла в це основне питання нічого нового. Вона тільки виразно, одверто сказала те, про що Центральна Рада уникала говорити. І тільки в цьому вся різниця.

Можна би сказати, що Центральна Рада законом про соціалізацію землі хотіла скасувати право власності на землю, отже, тим внести нові соціальні відносини на селі.

Це також по суті не вірно. Насамперед, ця «соціалізація» не була й н е м о г л а б у т и справжньою соціалізацією при загальній капіталістичній системі господарства в державі. Наївно було думати, що капітал допустить таку ненормальність у такій важній галузі свого панування й не зітре всякі закони.

По-друге, в тому законі ніякої соціалізації не було, коли розуміти під соціалізацією не тільки систему володіння, але й систему господарчих форм. Закон Ц. Ради тільки визначав характер, норми й способи володіння та розпорядження землею. Що ж до характеру господарювання, себто, до того, що й є по суті соціалізацією, себто щодо соціалістичних форм хазяйства (продукції й поділу), то про це в законі тому не було мови.

І, нарешті, останньою поправкою Центральної Ради про право власності на 30 десятин і ця навіть ідея закону порушувалась.

Отже, вся аграрна політика Центральної Ради визначала тільки те, що Ц. Рада виразно обстоювала інтереси дрібного власника селянина, дрібної сільської буржуазії.

Що нового принесла Гетьманщина?

В «грамоті» говорилося:

«Поруч з сим (з відновленням у повній мірі права приватної власності) буде зроблено заходи по вивласненню земель по дійсній їх вартості від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів».

Очевидно, Гетьман так само хотів спертися на клас дрібних власників. Єдина різниця була в тому, що він не хотів «покривдити» велику аграрну буржуазію. (Треба весь час пам'ятати про те, що, коли говориться «Гетьман», то треба розуміти «Німецький генерал». Гетьман був підставною, нікчемною фігурою, манекеном і декорацією, за якою стояв німецький генерал та його воля, бажання, й інтереси й розпорядження).

Гетьман під цей час ще не був у дуже тісних відносинах з великою аграрною буржуазією, як пізніше, ще побоювався заколотів серед селянства й, може, навіть до певної міри й щиро хотів забезпечити собі симпатії з боку класу дрібних, а не великих земельних власників.

Отже, спочатку й тут о с н о в н о ї різниці не було.

В робітничому питанню теж як з одного, так і з другого боку були ліберальні заяви. «Рівночасно твердо будуть забезпечені права робітничого класу», обіцяла «грамота». Але, розуміється, ні Ц. Рада, ні тим паче Гетьманщина на ділі забезпечити тих прав не могли, бо, вертаючи класові капіталістів «у повній мірі» право приватної власності, вони м у с и л и вернути й право експлуатації робітництва, без чого існування самих капіталістів неможливе.

Уся різниця знов була у тому, що Гетьманщина сказала це одверто, виразно й робила «в повній мірі», а Ц. Рада, примушена все те допускати й робити, не договорювала до кінця, соромилась, старалась різними «демократичними» заходами виправдатись перед робітництвом, а з другого боку й капіталістів не дуже сердити.

У сфері демократичних і політичних свобод також о с о б л и в о ї п о с у т і, по фактичному станові (а не п р и н ц и п і а л ь н и х позиціях одного й другого режиму) різниці не було. І Гетьманщина, так само, як і большевики, і Ц. Рада, старалась оберегти свою класову владу від своїх класових і політичних противників. Через те й вона, як і Ц. Рада, проголошуючи різні громадянські свободи (слова, зібрань, друку), в той же час обмежувала в цій свободі своїх противників. З єдиною знов-таки різницею, що це робилося більш виразно й одверто.

Що було розігнано Парламент, представницький орган і не допущено Українських Установчих Зборів?

Розуміється, тут німецький генерал, чи то пак Гетьман пішов проти демократичних засад. Але німецький генерал міркував, очевидно, так: закони й права в державі залежать від того, хто має силу; сила тут моя, отже, мої й закони й права; а чи не один біс, хто їх буде опубліковувати,— Установчі Збори чи один який-небудь чоловічок, якого я назву Гетьманом? А що з одним чоловічком справу вести легше й зручніше, ніж з великою групою людей, яка любить багато говорити, то в цьому німецький генерал переконався вже з досвіду Ц. Ради.

Різниці й не могло великої бути, бо «законодавча», рішаюча й направляюча сила не мінялася й лишалась усе тою самою — німецькою, мілітарною, імперіалістично-класовою силою.

4. Zu spät

Таким чином, у соціально-політичному від-

ношенню в початках перевороту настала тільки та різниця, що реакція приведена Ц. Радою з німецьким імперіалізмом на Україну, прибрала більш виразних, одвертих форм. На німецьке командування вже впливали реакційні, буржуазні класи, але основа «демократичної» української державності, дрібне селянство, все ж таки ще не було виразно загрожене.

Більшою небезпекою загрожувало з національного боку. Коли б до власті німецький Гетьман, чи то пак: генерал, покликав неукраїнський елемент, то тим самим, майже механічно, влада перейшла би в руки не тільки ворогів українства, але й ворогів дрібного селянства, себто в руки великої аграрної й промислової буржуазії. З національним характером влади тісно, неподільно в'язався й соціальний її характер.

Це зрозуміли українські політичні партії у перші ж дні по перевороті. Для врятування хоч тих клаптиків демократичного ладу, які ще не було розтоптано німецькою ногою, треба було за всяку ціну старатися, щоб влада була національно-українського характеру. Рятуючи національний бік справи, тим самим рятувалось її від лап реакційної великої буржуазії, яка обліпила німецького генерала.

І треба правду сказати, німецький Гетьман у перші дні по перевороті мав виразний намір надати владі національно-українского характеру. Призначений ним «отаман» міністрів Устимович перш усього звернувся до українських буржуазних партій у справі сформування нового Правительства, себто переважно до есефів. Але ж вони називалися «соціалісти-федералісти» й дуже різко одштовхнули «отамана». Правда, сама фігура цього прем'єр-отамана була настільки безглузда й навіть образлива для всякого політика, що психологічно есефів легко було зрозуміти.

Також з психологічного боку можна зрозуміти й їхню принципіальну позицію щодо зроблених їм пропозицій. Вони брали участь у Ц. Раді, в цьому Парламенті української держави, вони, правда, різко критикували його діяльність, але вони з самого початку його існування тримали разом «єдиний фронт» і разом ділили все добре й зле цього органу. І раптом брутальна рука німецького генерала задушує цей Парламент і передає всю владу якійсь нікчемній нікому невідомій постаті якогось руського генерала. І той генерал пренахабно звертається до них, щоб вони йшли разом з ним творити волю брутального насильника-німця.

Розуміється, психологічно зрозуміле те обурення, з яким було есефами одіпхнено приятельську руку «отамана» міністрів Устимовича.

Але тільки з психологічного погляду це зрозуміло. З національного ж та навіть з соціально-політичного поглядів вони, по суті кажучи, не мали великих підстав одкидати німецько-гетьманські пропозиції. Адже вони самі були й проти «соціалізації землі», й проти тої невиразної й безладної політики, яку провадила Ц. Рада в співробітництві з німецьким генералом. Вони самі хотіли зміни майже в тому самому напрямі, що й було зроблено німецьким штабом.

От тільки не мали на увазі Гетьмана. Але як же бути в буржуазному громадянстві без «верховної» влади? Коли Ц. Раду розігнати (проти чого, властиво, есефи дуже не протестували б), то хто ж мав бути на її місці? Очевидно, якась одна персона. Але не Айхгорн же? Він і так був увесь час найверховнішою владою. От і було вибрано руського генерала Скоропадського. Бо хто ж винен українцям, що вони не хотіли дати свого гетьмана, коли до них зверталося, навіть до самих есефів?

А що це «гетьман», а не президент, так це ж для українців повинно було бути ще приємнішим, бо це ж була стара українська традиція, це підкреслювало національний характер української держави.

Такі пояснення давав німецький генерал і через «отамана» Устимовича й потім через «отамана» М. Василенка, якому було доручено «за неспособностью» Устимовича складати кабінет міністрів.

Ні, есефи не могли одважитись. Вони дуже хвилювались, гарячкували й довго радились, дебатували. Не в змозі самі рішити, вони скликали на нараду представників інших українських партій, есдеків, самостійників і навіть есерів.

Представники партій рішуче порадили есефам рятувати, що можна, поки буржуазія не захопила всього.

Серед представників есдеків був і я. Я належав до тої групи, яка під час Ц. Ради домагалась виступу соціал-демократів з Правительства. Пробувши весь час «житомирського сидіння» Ц. Ради на території, зайнятій большевиками й вертаючись потім до Києва, я мав змогу знову проїхати через усю Україну й безпосередньо чути й бачити настрої широких мас. І тоді вже для мене було ясно, що з німцями приведено соціальну реакцію й що Ц. Рада упала в очах народу ще нижче.

Тепер же, коли логічний розвиток утворених самою Ц. Радою відносин у державі привів до її загибелі, мені й моїм товаришам здавалось, що обов'язком кожного українця є рятувати з пожежі все, що тільки ще можна врятувати, а не одходити на бік з революційною фразеологією на устах.

Було два способи активного рятування: іти в народ, піднімать серед нього повстання проти насильників і збройною силою виганяти їх, або йти до тих самих насильників і ціною власного пониження одпихнути набік руську буржуазію, що простягала руки за владою. Перший спосіб без усякого сумніву був і чистіший, і революційний, але в тих умовах зовсім не здійснимий.

Другий же спосіб був немов «практичніший». Прихильникам його здавалось, що повстання проти п'ятсоттисячної німецької армії не дасть ніяких позитивних результатів, бо німці повстання моментально задушать, а як воно буде провадитись українцями, то з помсти й страху до них усю владу буде передано чорній руській реакції.

Тим паче, здавалося, повстання не матиме успіху, що Ц. Рада загубила серед народу всяку симпатію й за неї широкі маси не рискнуть вступати в нерівну боротьбу з такою силою, як німці. Ці думки підтверджувались тим «спокоєм», з яким було майже скрізь по Україні прийнято звістку про переворот.

Отже, на думку «практичної» течії, коли способом одвертої, збройної боротьби явно не було надії хоч що-небудь урятувати, то

й спосіб складання рук на «революційних» грудях (як то робила ще третя течія) також нікому ніякої користі не дав би. Треба було відповідній українській соціальній течії іти до насильників німців і поки вони ще не підпали зовсім під вплив руської реакційної буржуазії, поки ще мали намір передати владу українцям («созвучным» собі), брати цю владу й рятувати принаймні національний характер держави. Цей характер сам собою не допустив би до панування чорної поміщицько-жандармської реакції.

Але есефи не мали тої рішучості. Вони жбо-були «теж соціалісти»,— якось воно ніяково так одразу.

І поки вони мнялись, чухались, вагались, руські кадети, представники руської аграрної й промислової буржуазії вже встигли присунутись ближче до німців і до влади. Коли, нарешті, партіям удалось переконати есефів, що вони хоч і «теж соціалісти», але такого сорту, що можуть працювати з німецькими генералами, коли повели їх за руку до цих генералів, то виявилось, що вже було... zu spat (занадто пізно). За ці дні есефівського чухання й зчищання в себе «теж-соціалістичності», руська буржуазія встигла захопити деякі портфелі. Вона дала німецькому генералові обіцяння бути слухняною, «покладистою», бути сліпою й німою, де то треба буде німцям, і німецький генерал, дбаючи про себе, рішив купити в руської буржуазії цю слухняність за міністерські портфелі. Це тим легше німцям було зробити, що їхні побоювання хвилювання народу з приводу розгрому Ц. Ради не підтвердилися, й особливих комплікацій у краю з новим ладом боятись не було чого.

Таким чином, коли партії привели есефів, було вже для чисто-українського кабінету zu spat.

Але все ж таки ще не все було захоплено, ще німецький генерал вагався. І він пропонував есефам зробити так: узяти портфелі голови ради міністрів та ще кілька важніших і почати працювати. Коли все буде гаразд, можна буде й усі останні посади замістити українцями. Другими словами, коли б есефи виявили себе слухняними, то генерал проти них нічого не мав би. Що ж до того, щоб усунути гетьмана, як домагалась українська делегація, то про це й мови не могло бути: гетьмана вже визнано в Берліні. А, крім того, народ зробив переворот, народ вибрав собі гетьмана й німецьке командування на Україні, вважаючи себе гостем, не мало ніякого права втручатись у внутрішні справи України.

Тоді українські делегати запропонували «роз'яснити» гетьмана, як тимчасового президента Української Республіки.

Ні, німецький генерал і в це не мав ніякого права втручатись, це була воля народу, він же не смів ламати чи хоч пальцем торкнути народну волю. І те, що він, німецький генерал вів переговори з делегатами, це з його боку було тільки посередництво між ними й верховною владою України, Гетьманом. Все ж рішення залежало тільки від верховної влади.

Але він усе ж таки, як цілком незаінтересована сторона, радив українцям узяти ці п'ятьшість важніших портфелів, не вдаватись у дебати, а братись до діла. А далі видніше буде, що і як. І радив робити то якнайшвидше.

Але швидкість і рішучість є огидні для щирої української вдачі. Есефи мусили ще порадитись і подумати.

Поки вони радились і думали, руські кадети рішуче й швидко згодились на всі умови німецького генерала, продали йому всі військові запаси, амуніцію, склади, що лишились од війни, продали хліб, жири, вовну, вугіль, продали все, що хотіли німці, на самих ганебних умовах і коли есефи, надумавшись, прийшли згодитись, було знову... zu spat: усе вже було захоплено руськими поміщиками, фабрикантами й генералами. Лишалось два-три паршивеньких портфелі, які німецький генерал з усмішечкою запропонував есефам.

5. Урядовий пиріг

Таким способом процес, початий ще в октябрі, коли Ц. Рада осудила захоплення влади пролетаріатом і селянством, розвинений боротьбою з цією робітничо-селянською владою прийшов до свого неминучого кінця: до переходу влади в руки виразних ворогів працюючих класів, до великої буржуазії й бюрократії.

І цікаво, як ця буржуазія дуже легко може розпрощатися з своїми «принципами», коли ходить о її класові інтереси. Ті самі кадети, які так люто гризли українцям руки, не допускаючи до автономії та федерації, які так гарчали, пінились і скажено стрибали на цепу революції, коли українці підходили й брали самостійність, тепер ці самі кадети хапали владу в самостійній українській державі, тепер вони в своїх заявах і різних виступах рекомендували себе як гарячих прихильників самостійної України.

Розуміється, це була прихильність Іуди: цілуючи й обнімаючи знесилену, напівзадушену німецькою генеральською лапою Україну, вони в цей же час обплутували її шворками, щоб у слушний час потягти в чорно-реакційну, реставровану, «єдіную, нєдєлімую» «тюрму народів».

Заходи українських партій не дали позитивних наслідків. Основною причиною було те, що українська нація не мала своєї буржуазії, того класу, з яким німецькому імперіалізмові було найзручніше й найприємніше «працювати» на Україні. А звідси вже випливала й нерішучість та кволість тої течії, яка тільки ідеологічно готова була заступати інтереси української буржуазії (есефи), якої ще не було в дійсності.

Німецький імперіалізм одкинув сентиментальність і побрався з цілком рідною собі по духу, по стану, по цілях руською буржуазією. І всю повноту влади було передано їй під верховним доглядом і керівництвом німецького штабу. І до того повно, що навіть не вистачало місця зародкові української поміщицької буржуазії, так званій «Партії хліборобів-демократів». А ця ж «партія» так щиро й активно брала участь у всіх гетьманських змовах, у підготовці перевороту, в озброєнню руської офіцерні, так лютувала на Ц. Раду й так плескала в долоні, коли «народ» вітав вибори Гетьмана. Ідучи за керівництвом поміщика С. Шемета й колишнього соціал-демократа Д. Донцова, ця група з таким ретельним, самовідданим хамством гострила

й подавала ножа, яким було перерізано горло українській владі, й за це ні одного портфеля, ні одної посадочки не дістала. Руська панібуржуазія однихнула непотрібного вже хама й сама припала всією жадною мордою до смашного пирога-влади. А з нього кадети дістали для себе найсмашніші й найбільші шматки.*

Розділ II

Соціально-політична реакція гетьманщини

1. Генеральний з'їзд грабіжників. — 2. Сласна лють аграрних паразитів. — 3. Діяльність «культурно-творчих сил» у місті. — 4. Лівіше навіть за Шейдеманів. — 5. Річ не в лизоблюдах і пройдисвітах.

1. Генеральний з'їзд грабіжників

Допавшись до влади, руська реакційна буржуазія заходилась з усією енергією коло мобілізації своїх сил. Почався цілий ряд з'їздів буржуазних і контрреволюційних течій. Всі вони з запалом виносили постанови за найактивніше заведення «ладу й порядку», всі вдячно вітали Гетьмана (читай: німців) за припинення анархії (Ц. Ради), всі з гарячою любов'ю говорили про «Рідний Край».

Але з усіх цих з'їздів найцікавішим є генеральний з'їзд усієї буржуазії, або, як він офіціально називався, «з'їзд представників промисловості, торгу, фінансів та сільського господарства».

Участь у ньому брали найвидатніші члени Правительства, з Ф. Лизогубом на чолі. Наймити-бюрократи вітали своїх панів, що повернулися до своїх маєтків. Голова міністрів Ф. Лизогуб, забравши першим слово, з радістю привітав «зібраних представників культури та творчих сил краю». (Див. протоколи з'їзду). Похваливши перед своїми панами, як його кумпанія за поміччю німецьких генералів легко розправилася «з анархією», старий царський бюрократ гаряче запевнив своїх панів, що тепер вони можуть спокійно «працювати», бо Уряд, мовляв, «доложить до цього всіх заходів, а всякі спроби викликати анархію й заколоти здавлюватиме сильною рукою».

Його похвалили оплесками й узялись «працювати в спокою та певності».

Насамперед, ще раз потішились, що таки допалися знов до влади. Міністр спекуляції й біржових грабежів Гутник у самозадоволенню з гордістю випнув своє спекулянтське черево й сказав: «Не треба лякатися слова «буржуазія», тільки вона в силі повести край до відродження... Щоб перейти від теперішньої анархії й грабежів до нових умов, треба виконати велику державну роботу. В тій цілі треба змобілізувати всі творчі сили, треба дати нормальні умови для приватної ініціативи».

І от було вироблено такі «нормальні умови для приватної ініціативи»:

«1. З'їзд вітає оголошене грамотою гетьмана відновлення приватної земельної власності... 3. Найкращим способом направити землю до найбільшої продуктивності є вільний продаж і купівля її... 4. Від Уряду вимагається широкої, шляхом кредиту й інших заходів допомоги у відбудові продуктивності сільських господарств...

«Тільки вказаними способами можна провести аграрну реформу, а всі насильства й несправедливість при розділі приватної власності ніколи не задовольнять сільського населення й приведуть знову до шкідливих наслідків».

Отже, в земельній справі всякі «насильства» усунено: вся земля лишається в поміщиків, а Уряд повинен ще «шляхом кредиту й іншими засобами» (які то були «інші засоби», побачимо далі) допомогти поміщикам.

Так само в промисловості.

«Регламентування прав підприємців на вільність коаліції для захисту економічних інтересів... Зменшення довгості обов'язкового робочого часу може проводитися тільки з відповідною поступовістю... Виданий Тимчасовим Правительством закон про волю страйків треба переглянути... Колективні договори, як і окремі угоди, треба негайно признати недійсними...»

Це найголовніші з «нормальних умов»,

---

* Урядовий пиріг було поділено так:

Голова ради міністрів і міністр внутрішніх справ Ф. Лизогуб (октябрист, представник аграрної буржуазії, «знавець» земських справ при Г. Секретаріаті, вимітений большевиками разом з другим бюрократичним сміттям з Росії й підібраний «соціалістичною» українською владою).

Міністр фінансів — А. Ржепецький (кадет, відомий українофер, директор банку).

Міністр торгу й промисловості — С. Гутник (кадет, феноменальний одеський спекулянт, голова одеського біржового комітету, відомий на всю одеську округу цинізмом і безсоромністю своїх біржових операцій).

Міністр хліборобства — Кіянінин (кадет, поміщик, українофер).

Міністр продовольчих справ — Ю. Соколовський (кадет, руський малорос).

Міністр праці — Ю. Вагнер (кадет, професор київської Політехніки, відомий з доби Ц. Ради ненависник українського відродження).

Міністр народного здоров'я — В. Любинський (безпартійна нікчемність, аптекар, одержав портфель за особисте знайомство з П. Скоропадським).

Міністр шляхів — В. Бутенко (кадет, в українському питанню «і нашим, і вашим», як державний діяч — нікчемність. Портфель одержав за підготовку «перевороту»).

Міністр юстиції — М. Чубинський (кадет чи безпартійний, малорос, а під час урядування ворог українства).

Державний контролер — Г. Афанасьєв (кадет чи октябрист, українофер).

Військовий міністр (тимчасовий) А. Сливинський (руський чи польський офіцер, підфарбований під українця при уряді Ц. Ради).

Державний секретар — М. Гижицький (особа безцвітна, з антипатіями до українства).

вироблених з'їздом грабіжників. Після прийняття статуту «Протофісу» (Союзу представників промислу, торгу, фінансів, сільського господарства) голова з'їзду фон-Дітмар прочитав листа від офіцерів російської армії, які прохали з'їзд допомогти їм у справі одержання посад. З'їзд з великою готовністю пообіцяв заплатити й цим своїм слугам за «переворот».

Після того фон-Дітмар, закриваючи з'їзд, виголосив «коротку, але сильну» промову, в якій закликав буржуазію «до немилосердної боротьби з соціалістами, що стоять під прапором Карла Маркса».

«Буржуазія — говорив він натхненно — повинна взяти участь у державнім устрою як шляхом економічної, так і політичної роботи. Треба змінити свої погляди в політиці. Буржуазія повинна не тільки займати пропоновані їй посади, але повинна йти до захоплення всієї влади». (Протоколи з'їзду).

Одвертіше, ясніше й цинічніше, здається, вже не можна було сказати.

На закінчення з'їзд вибрав і послав до Гетьмана делегацію, яку 16 травня ця опереточна фігура прийняла, висловила свою радість з приводу прийнятих з'їздом важних постанов «для зміцнення підвалин нового державного устрою дорогої всім Україні» й запевнила, що вона й її Уряд «у своїй роботі особливо підтримуватимуть ці громадські сили, що працюють над добробутом Рідного Краю».

2. Сласна лють аграрних паразитів

Отак намітивши «нормальні умови», «культурні й творчі» сили краю розпочали свою діяльність для «всім їм дорогої» України.

І що ж то за страшна, дика, безоглядно й цинічно-грабіжницька діяльність почалась! Це була просто вакханалія класової помсти, здирства, насильств і одвертого грабежу.

На села шугнуло, скрегочучи зубами від власної люті, поміщицтво. Озброєне німецьким генералом, воно скажено кинулось до помсти над селянством. Усі закони, всі здобутки в аграрній сфері було розтоптано ногами, з глумом, з прокляттями, з гарчанням пошматовано. Мало того: кожне село, кожна селянська хата були обкладені страшенними контрибуціями, розмір яких вирішався самими поміщиками. І тут лють паразитів розперезалася якнайширше. «Відшкодовували» себе так, як тільки може «відшкодовувати» дикий наїзник за часів татарщини в завойованій країні. Більшість поміщицьких кодл для здирання цих контрибуцій, не задовольняючись німецькою «допомогою», мали власні карні відділи, складені з бувших стражників, урядників, поліцаїв і різного продажного деморалізованого елементу. Ці банди тероризували село, знущались над ним, катували його. Не задовольняючись грошовими карами, «культурно-творчі сили краю» робили полювання на людей для забави з собаками, з загонами, як слід. Людей закопували по шию в землю й тримали так до смерті, а пані й панночки в елегантських убраннях з прутиками в руках забавлялись тим, що люто остервеніло били таких закопаних прутиками по голові, по лиці, по очах. Іншим вирізали на тілі непристойні лайки на адресу революції й так виставляли на сільських майданах. Жінок і дівчат насилували майже публічно й за найменший опір убивали тут же. Ті села, в яких знаходилась хоч невеличка група селян, що виявляли словом чи вчинком протест, часто громились німецькою артилерією й випалювались до останньої хати.

На поміч поміщикам виступив і Уряд. Він у кожному повіті сформував з руських офіцерів, жандармів і бувших поліцаїв так звані «карні сотні». От це були ті «інші заходи», яких з'їзд Протофісу вимагав од Правительства. Ці карні сотні мали своїм завданням наводити «лад і порядок». Коли власна поміщицька банда здавалась поміщикові не задовольняючою його в його заходах до «ладу й порядку», він викликав «карну сотню» й село вкривалось трупами, каліками й пожежами.

Я вже не кажу про те, що економічно грабіж ішов самий одвертий. Контрибуції самі собою, а економічна експлуатація сама собою. Всі оброблені й засіяні селянами панські поля було, розуміється, повернено поміщикам без усякої компенсації. Про це смішно було б і згадувати. Але, крім того, село повинно було далі робити на цих полях. Щоб не було вже зовсім похоже на часи невільництва, давалося платню робітникам. Але це була така мізерно мала, така нахабно й цинічно глузлива платня, що багато селян просто одмовлялось брати її, хоч на роботі були, примущені страхом смерті й катування. Старі селяне, які пам'ятали ще панщину, казали, що то був рай у порівнянню з цими часами.

Так «працювали» «культурно-творчі сили» на селі.

3. Діяльність «культурно-творчих сил» у місті

В місті йшла та сама оргія, тільки в не таких розперезано-диких, кривавих формах. Тут «творчі» промислово-фінансові сили просто вмочили всю свою жадну пику в державну скарбницю й жлуктали кредити, субсидії, концесії так, що аж за вухами лящало. Під керівництвом шефа спекулянтів «міністра» Гутника спекуляція дійшла до гомеричних розмірів. Промислові підприємства діставали колосальні «позики» й «допомоги» від держави, але число безробітних росло з кожним днем. Промисловість падала ще більше, не вважаючи на те, що восьмигодинний робочий день було знищено, що було повернено всю сваволю «приватної ініціативи» капіталістів. Маючи єдиний імпульс — набування капіталів, бачачи тільки в цьому ціль своїх підприємств, промисловці задовольнялись можливостю простого грабежу, як найлегшого способу набити свої кишені.

А поруч з цими своїми хижаками, «працювали» й «гості»-хижаки. Тепер над ними не було ніякого контролю, не було

навіть того слабенького голосу Ц. Ради, який все ж таки заважав німецьким генералам. Купивши собі в руської буржуазії мовчання, найнявши собі згодливих наймитів-міністрів, вони могли тепер грабувати «законно» й безконтрольно. І щастя тільки в тому, що залізниці України не могли справитись з німецьким апетитом, а то б її було б очищено всю як липку.

Що ж торкається політичних і демократичних свобод, то про них, розуміється, багато говорити не треба: їх було просто знищено для тих класів, які були ворожі до класів паразитарних. Свобода зібрань, союзів, коаліцій, слова й т. п. була тільки в буржуазії. Це був розцвіт з'їздів кадетів, промисловців, «руських союзів» і т. д. Всі інші заборонялись або ставились під такий контроль, що були цілком нешкодливі для буржуазії. Пресу взято було під цензуру самого нахабного безпардонного характеру. Демократичні думи, вибрані ще за часів Тимчасового Правительства (для панування буржуазного ладу, власне, не шкодливі), Уряд розігнав, а діячів їх позаарештовував. Замість цих дум було повернено старі, царські, чорносотенні думи. Замість комісарів Ц. Ради, введено інститут «старостів», губернських і повітових. Це були переважно старі царські губернатори, жандармські офіцери, справники, поліцмейстери. Все старі, відомі населенню, жахні прізвища. В Києві відновлено було стару «охранку» й склад її був чисто жандармський: називалась вона «Особим відділом при штабі ясновельможного пана Гетьмана всієї України». Старий царський жандармський охранник Буслов стояв на чолі сеї пахучої інституції.

4. Лівіше навіть за Шейдеманів

Але треба одзначити два цікавих моменти в цій чорносотеннобуржуазній вакханалії. Перший момент: це підкреслювання скрізь, у всіх урядових актах, заявах, інтерв'ю, промовах і т. п. самостійності української держави й національного українського її характеру.

Другий момент: виставляння всього режиму, як демократичного й навіть «лівого».

Особливо це виразно, настирливо на кожному кроці випиналось у початках нової влади.

Наприклад, у заяві, підписаній усією Радою Міністрів з 10 мая, між іншим, даються такі нахабно-брехливі, безсоромно лицемірні пояснення:

«Гетьман не змагає стати самодержцем. Назва гетьмана се втілення в історичній національно-українській формі ідеї незалежної й вільної України. Стоячи на чолі Українського Правительства, гетьман тим самим відновляє й закріплює в народній свідомості думку про невідбиральні народні й козацькі вольності. Грамота гетьмана положила початок нової епохи в історії державного життя України й свідчить про те, що не може бути мови про змагання нового Правительства до подавлення української національності, її мови, культури й державності».

Як поводилась ця «нова епоха» з цією самою українською мовою, культурою, побачимо далі.

«Головна задача Правительства, котре має тимчасовий переходовий характер,— зміцнити на Україні державний лад і в умовах повного спокою та справжньої волі довести країну до хвилі скликання народного представництва...»

Як саме, в якому напрямі й якими засобами зміцнявся той «державний лад», який був той «спокій» і «справжня воля», про це вже вище говорилось.

«Городська й земська самоуправа надто дорогі сьогоднішньому Правительству, в склад котрого увійшли особи з довгою минулою громадянською діяльністю на полі місцевого життя, й підозріння, немовби Правительство бажало зменшити права місцевої самоуправи й усунути з неї широкі верстви населення, повинні з тої причини зовсім відпасти. Одначе досвід останнього часу показав, що правильне поставлення місцевого господарства можливе тільки під умовою притягнення до сеї справи більше підготованих елементів, для чого потрібно буде,— зберігши загальний демократичний характер земських і міських управ,— внести у виборчий закон для сих інституцій такі зміни, котрі забезпечували б продуману та плодотворну роботу для добра місцевого населення».

І дійсно, в ці «дорогі» інституції було таки внесено гарненькі «зміни»!

«Правительство не думає нарушати якісь політичні свободи, але в тривожні часи, які переживає наш Рідний Край, по таких іспитах інтереси державного ладу повинні стояти на першім місці й, коли в поодиноких випадках в ім'я сих вищих інтересів Правительство буде примушене хопитися строгих мір, так се виключно на час до привернення спокою в краю й повороту умов нормальної творчої державної роботи, якої тепер є так багато».

Скільки ж то повинно було бути тих «поодиноких випадків», щоб Правительство було «примушене» завести такий терор!

«Так само несправедливі обвинувачення Правительства в службі інтересам великих земельних власників і в повнім забуттю насущних потреб селянства. Правительство не спиниться ні перед якими жертвами, щоб створити на Україні здорове, забезпечене землею селянство, котре було б здатне в найвищій мірі побільшити продукцію».

І таки воно й не спинялось ні перед розгромом цілих сіл, ні перед кривавими експедиціями, ні перед закопуванням селян живцем у землю.

«Так само справедливі домагання робітників, не звернені на те, щоб підірвати рідний промисел, усе стрінуть підтримку й поміч Правительства, а професійні союзи, наскільки вони займаються обороною професійних інтересів, користаються з боку Правительства повним признанням».

Просто-таки не Уряд, а чистий народолюбець.

А опереточний Гетьман навіть таке «коліно» устругнув у розмові з кореспондентом «Berliner Tageblatt»-у: «Здається, — сказав він,— що мене в Германії вважають за реакціонера й упевненого прихильника федерації з Великоросією. І те й друге — неправильне. Я смію запевнити, що моя програма й демократичні вимагання сеї про-

грами йдуть навіть далі, ніж у панів Шейдеманів та Давидів».

Словом, трохи-трохи не большевик. А що вже самостійник, що завзятий демократ, то тільки пошукати такого треба.

Чим же це все пояснюється?

5. Річ не в лизоблюдах і пройдисвітах

Розуміється, річ тут не в слинявому руському генералові Скоропадському, не в старому бюрократичному льокаєві Лизогубові, не в інших найнятих лизоблюдах, навіть не в «Протофісах» і всіх тих інших прохвостах, що смоктали й гризли Україну. Річ у німецькому імперіалізмі, в його генералах на Україні. Німецькому імперіалізмові в цілях війни незручно було виявити себе як перед Європою, так і перед своїм народом яко насильника над молодою державою, як оборонця реакції, як простого грабіжника. Йому треба було мати якісь виправдуючі документи. От він і давав розпорядження своїм апаратам на Україні — гетьману, міністрам — робити відповідні заяви, маніфести, накази, інтерв'ю й т. п. Ці заяви й маніфести друкувались у закордонних газетах, цитувались у німецькому Райхстагу й ними доводилось, що український народ під охороною німецьких друзів благоденствує: має свою самостійну державу, має свою національну культуру, мову, має лад і порядок, має всі демократичні свободи й такого «лівого» гетьмана, який навіть Шейдеманам не уступить.

Німецький імперіалізм під той час ще не мав виразної орієнтації на «єдіную, нєдєлімую». В Росії панувала совітська влада, там заводився страшний і огидний усякому імперіалізмові соціалістичний лад, отже, не могло бути ніякої мови про негайне утворення єдиної Росії. Крім того, було би зовсім уже непристойно через місяць-два по заключенню такого чудесного хлібного миру з «самостійною, незалежною, суверенною» державою, так урочисто визнаною самим німецьким імперіалізмом, узяти й розтоптати ту суверенність, як непотрібний уже недокурок.

І, нарешті, як не як за рік революції українська національна свідомість, не зважаючи на наші шкодливі для неї помилки, росла в широких масах. Німецьким генералам не було такої нагальної потреби зразу брутально взяти й знищити національні здобутки. Це був би цілком безглуздий, непотрібний і шкодливий для їхніх інтересів учинок.

І от це все було причиною таких патріотичних і демократичних з а я в і д е к л а р а ц і й німецько-гетьмансько-буржуазної влади.

Розділ III

Національна контрреволюція гетьманщини

1. Скакання руської буржуазії по-українськи. — 2. Підготовча любов протофісовців. — 3. «Бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте». — 4. Руcько-німецька змова. — 5. Неминучий наслідок підготовчої любові.

1. Скакання руської буржуазії по-українськи

Але ці офіціальні заяви ані трішки не заважали, як показано вище, ні соціальній, ні політичній реакції в найодвертіших, цинічніших і жорстокіших формах.

Так само не заважали вони й національній контрреволюції. Але з тою тільки різницею, що нищення національних здобутків революції робилось помалу, не раптово, по певному, мудро наміченому планові.

Як сказано, вся фактична влада належала німцям. Отже, від німецьких генералів залежала й національна справа на Україні. Руська буржуазія, розуміється, не могла помиритися з існуванням української держави, з національними її формами. Тож таки справді, був якийсь абсурд: увесь устрій держави — буржуазний; усі урядові й державні апарати передано буржуазії; сама буржуазія вся — руська; а держава через щось називається українською, мова в Уряді й у всіх буржуазно-урядових інституціях повинна бути українська. З усього кабінету міністрів один чи два міністри знали українську мову, останні ж чули її тільки в малоросійських спектаклях. Сама «верховна влада», емблема, так сказати, національно-українського характеру держави, гетьман, теж по-українськи говорити не вмів. Все оточення його, «двір», складалось з руської «забубенної» офіцерні, яка істинно-руськими словами лаяла й висміювала й українську державу, й українську мову, й усе українське.

По міністерствах вищі керівні посади було, цілком натурально, засаджено людьми, відповідними до нового ладу. А цими людьми були старі руські бюрократи, які здебільшого ніколи зовсім не чули української мови, бо тільки тепер опинились на Вкраїні. І вони раптом повинні були писати, говорити й робити доклади своїм міністрам, які теж не вміли по-українськи, на чужій і здавна не признаній ними мові.

Розуміється, це був абсурд.

Але скачи, враже, як пан каже. Пан-німець наказував скакати по-українськи, отож треба було хоч удавати, що скакаєш.

Але, удаючи скакання по-українськи, й буржуазія й бюрократія робили в той же час усі заходи, щоб переконати пана, що це — абсурд, безглуздя, що національна-українська держава така «як у людей» — абсолютно неможлива. І представляли йому наочні життєві докази: всі порядні, багаті, пристойні люди — не українці, а руські, або євреї, або поляки. Всі «культурно-творчі сили краю» —

не українці. Всі знавці державного, адміністративного управління — не українці. А з кого складається те товариство, в якому мають собі спочинок і розвагу німецькі офіцері по своїй тяжкій праці охорони ладу й порядку в краю? З не-українців. Чиї жінки дають змогу німецьким офіцерам легше терпіти розлуку з своїми власними жінками? Не-українців. Яка мова панує скрізь на вулицях, в приличних домах, магазинах, ресторанах? Не-українська.

Так хіба ж не абсурд українська державність? І хіба вона, руська буржуазія, потерпить, щоб ця ненормальність тяглася й тоді, як буде вичищено всю Росію від большевиків і влада в усій Росії перейде до неї, до буржуазії так само як на Україні? І хіба та майбутня велика Росія забуде німцям, що вони хотіли роздробити її, хотіли утворити якусь Україну? Хіба такий тверезий, такий мудрий і сильний народ, як німці, не розуміє того, що його інтереси йдуть разом з інтересами великої, єдиної, могутньої Росії? З ким же проводирі німецького народу хотять іти тут в «южній Росії»? З купкою нездатних до державної роботи людей, які ще так вороже ставляться до німецького народу, що так великодушно прийшов їм на поміч? Чи з тим темним, некультурним, большевицьким селянством, що так невдячно приймає визвольне німецьке військо в себе на селі? Бо де ж ті українські сили, з якими можна йти разом і творити буржуазну «справжню» державу?

Нема що: на німців усі ці аргументи робили відповідне враження, вони признавали їм рацію. Дійсно, все навкруги було неукраїнське, всі «приличні люди», з якими можна поговорити — не-українці. Навіть законні й незаконні проститутки по буржуазних салонах, по шантанах і просто на улицях, і ті говорять тільки по-руськи, признають себе руськими й сміються з українського.

Але що робити: Берлін признав українську державу, Берлін робив з нею мир, Берлін хотів, щоб вона була національна й демократична, Берлін, словом, хотів доказати, що він не ламає права самоозначення народів і не несе з собою реакції, як то говорили мілітарні вороги його.

Отже, хоч воно й самим німецьким представникам Берліна на Україні видно, що абсурд, але треба до якогось часу... удавати, що скакаєш так, як Берлін каже.

І удавали. Німецький генеральний штаб весь час рішуче й категорично заявляв, що Україна повинна бути самостійною, незалежною й безумовно-демократичною державою.

Німецько-гетьманський Уряд бив себе в груди й присягався, що він іменно й є отой щиро-національний і безумовно-демократичний Уряд самостійної, незалежної, суверенної, дорогої, великої української держави.

Гетьман розвісив у себе по покоях позичені з музею портрети гетьманів і, щоб ще більше показати українцям, який він щирий патріот, почав учити свого «наслідника престола» української мови. За вчителя було взято якогось руського офіцеришку Блаватного, що вмів по-українськи*, жулика й чорносотенця.

* Цей «воспитатель», ад'ютант і один з гофмейстерів гетьманського «двору» в осені 1919 р. був посаджений австрійською поліцією в тюрму по підозрінню в крадіжці мільйона корон у віденського банкіра.

Всі міністри, всі гутники, присягалися, що через три місяці вони всі заговорять по-українськи й навіть на засіданнях так розмовлятимуть. А щодо нижчих урядовців, то їм категорично було заявлено, щоб через три місяці всі заговорили по-українськи. Хто не заговорить, той буде позбавлений посади.

І це заявлялося з такою пресерйозною міною, що бідні руські чиновнички, що позасідали на посадах, поперелякувались і кинулись учити українську мову. Книгарні, українські й неукраїнські, найкраще торгували українськими словниками та граматиками за тих чудернацьких часів скакання руської реакції по-українськи.

2. Підготовча любов протофісовців

Чиновнички, розуміється, не могли знати тайних «предположеній» своєї верховної влади — руської буржуазії; але вони почували, що діється щось безглузде, що не може того бути, щоб гутники, лизогуби й усі інші істинно-руські лизоблюди, які засідали в правительстві, щоб вони зрадили руську справу на користь хохлам, мазепинцям. І хоч на всякий випадок вони й «зубрили» «собачу» граматику й мову (так не-офіціально називалась українська мова серед гутників), але в глибині своїх стривожених маленьких душ сподівались, що це якось минеться й безглуздя зникне.

А для тих сподіванок були й деякі серйозні, реальні підстави. Хоч воно й заявлялося, що всі урядовці повинні по-українськи провадити все діловодство по урядових інституціях, а тим часом Правительство помаленьку викидало з тих інституцій усіх українців, усіх тих, що могли по-українськи вести діловодство.

Хоч воно й декларувалося, що державною мовою на Україні є тільки українська мова, а тим часом вища судова інституція, Сенат, більшістю голосів постановила, що й руська мова повинна вважатися державною мовою.

Хоч воно ніби малося українську національну армію формувати, а тим часом усі українські частини, складені з національносвідомих полонених і інших елементів, енергічно розформовувались і розпускались. Замість них складались офіцерські руські кадри.

Хоч заявлялось, що на провінції також повинна скрізь українська мова бути урядовою, а тим часом українців урядовців скрізь було викинено, або арештовано, або навіть розстріляно, а замість них настановлено відомих істинно-руських людей.*

І що далі, то ці ознаки істинно-руської вірності Правительства ставали все виразнішими й сміливішими. З Росії вже хмарою сунула всяка чорна, сіра й жовта руська сотня; поїзди, набиті так званими «фаховцями» безперестанку звозили цю гидь на Україну.

* Наприклад, самі прізвища губернських і повітових старост були переважно такі: Малахов (чернігівський), Дементьєв (верхнєдніпровський), Комаров (павлоградський), Ключников (олександрійський), Кудрянов (слов'яносербський), Харатаєв (маріупольський), Терентьєв (херсонський), Верещагін (єлисаветський), Плєщєєв (харківський), Грігорьєв (ахтирський), Ящєв (ізюмський), Ігнатьєв (сумський), Кісєльов (кам'янецький), Соловйов (летичівський) і т. д. і т. д.

Я приведу тут виривок з одної своєї статті, поміщеної в «Робітничій Газеті», для виразнішої характеристики тодішнього моменту.

«З кождим днем росте до нас любов наших любих, милих братів — руських. Палка, непереможна, надзвичайна любов! Вони тисячами кидають свій край, свою батьківщину; міняють прізвища; з риском попастися в руки совітських властей перебираються через українсько-російський кордон; записуються навіть в українське підданство, підроблюють пашпорти, все те роблять тільки для того, щоб добратися до України.

«Іменно, «добратися», допастися, всмоктатись, вгризтись у тіло нашої молодої Держави. Цілі потоки братів-руських, братів-малоросів, братів підроблених, сфальшованих українців пливуть на нашу землю. Геморойдальні, випробовані, патентовані знавці поліцейсько-жандармського режиму; забраковані кандидати в царські міністри; недорозстріляні недобитки імператорського двору; зажурені, висхлі від туги з торбосхожими черевами колишні поліцмейстери, губернатори, сенатори; тощі публіцисти всяких рептилій; поети з моноклями, з гнилятинкою; одставні лідери різних воздихаючих за реакцією партій; жваві спекулянти з акулячими пащами.

«Як висхлі з голоду, люті, пекучі блощиці, сунуть і обсипають нас ці виборні, кваліфіковані екземпляри найчорнішої реакції. Одні, сласно плямкаючи голодними, слинявими, синіми губами, обсіли щедро розкладені перед ними казенні пироги й уминають їх з таким радісним гарчанням, що мороз іде по всій Україні. Другі, розставивши акулячі пащі, весело вирячивши нахабні очі, смачно глитають дурну українську рибку, велику й маленьку. Треті, набравшись сил, піджививши недокровні ноги, прожогом нишпорять по всіх закутках, винюхують революцію та українську свідомість, хапають їх, таскають, гризуть. Четверті, обснувавши по теплих, людних куточках чепурненькі редакційні павутиння, тихо поважно ловлять українських мушок. А лідери партій тим часом бігають по прийомних, через задні ходи зав'язують вузлики, протягують ниточки, мотузя, шворки, обплутують, забивають кілки — словом, жваво, заклопотано, з веселою надією в серці роблять підготовчу роботу.

«Правда, вони всі роблять підготовчу роботу. Вони всі так жагуче, так неподільно люблять Україну, що нізащо не хотять відділити її від нєдєлімої. І в відповідний час, коли інтернаціональна банда чехо-словаків протопче шлях через трупи Совітської Республіки для обережної галантно-джентльменської Антанти на Україну, вони всі, ці любі брати, всі оті акули, лідери, поліцмейстери, журналісти, міністри, всі разом, дружно, з співом «Боже, Царя храни!» і «Бей немцев!», ухопившись за підготовані лідерами мотузочки, потягнуть підготовану, обплутану, безсилу, безпомічну Україну в обійми антанто-монархічної, єдиної, недєлімої тюрми. О, як жагуче, як нетерпляче, приставивши до чола руку дашком вдивляються на північ і на схід, ждучи своєї Заступниці. Вони, правда, озираються й на захід (на німців), приємно, улесливо посміхаються, шепочуть на вушко, топчуться під ногами, вимахують хвостами й удають із себе цілком покірних, цілком відданих звірят. Але це так, на всякий випадок та для одводу очей.

«А вся надія їхня на Антанту. Ах, як міцно здушать вони тоді нас у своїх братніх обіймах! Як сласно вони гатитимуть підкованими Антантою закаблуками обплутане, пошматоване, біле тіло молодої Рабині, яка посміла вирватись на волю. Коли вони вже тепер наступають немов навмисне їй на груди, коли тепер показують їй язика й кулака, коли тепер часом любовно пальчиками натискають на горло,— то що ж буде тоді? Що тоді буде, коли за їхньою спиною стоятиме самовдоволений Джон-Буль, напрактикований з Ірландцями, Бурами, Індійцями по части «определения» націй?»

3. «Бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте»

Отака була підготовча любов «культурно-творчих сил» до «дорогої всім України».

І не даремно дрібні «фаховці», зубрячи «собачу» граматику, покладали надії на свою верховну протофісовську владу.

Як же реагував на це все український народ?

Реакція була різна, в залежності від класу й течії.

Селянство відповіло повстанням і терором на поміщиків і тих куркулів, що вибирали Гетьмана. Піднімались цілі села, викопували заїржавілі, принесені з фронтів рушниці й виступали проти поміщицьких і урядових сотень, палили економії, палили дворища гетьманців. Особливо повстанський рух мав значну силу на Звенигородщині, де ним керував лівий соціаліст-революціонер Шинкар.

Але, як і можна було ждати, повстання хутко було задушено залізною рукою німецького генерала. Але озброєні, недисципліновані, розрізнені групи повстанців не могли змагатися з таким ворогом, як німецьке регулярне військо. Це був вибух народного гніву й одчаю, але, на жаль, проти нього була непереможна сила. І вибух було притоптано, а в руки поміщицтву, німцям і карним чорноофіцерським сотням було дано тим немов оправдання для їхньої дальшої люті.

Робітництво по містах заціпило зуби й сховалось у підпілля, мріючи про той час, коли можна буде виступити на боротьбу з грабіжниками.

Політичні нерускі демократичні партії принишкли. А руські всі (за виїмком большевиків) вступили в «Русский Союз», який мав на меті боротьбу з українством. Чорносотенці, кадети, меншовики й есери всі, під захистом німців і лизоблюдів, дружно йшли походом на українське відродження.

Українство розбилось на дві головні течії: легальну й нелегальну. До легальної належали всі ті партії, які були й у Центральній Раді: есдеки, есери, есефи, самостійники й інші групи. По розгромі Ц. Ради для переговорів з німецьким штабом було утворено тимчасовий центр цих партій під назвою «ЦУП» (центр укр. партій). Він швидко розпався. Після того було знов приступлено до координації всіх українських сил і закладено так званий

«Національно-Державний Союз», куди навіть вступили ображені одмовою в посадах хлібороби-демократи, активні співучасники німецько-буржуазного перевороту. Але їх було швидко з Союзу викинено другими партіями й у «Національному Союзі», який вийшов з «Національно-Державного» цих брудних добродіїв уже не було.

Нелегальна течія складалась із лівих українських есдеків (незалежників) та лівих укр. есерів, що поодколювались од своїх легальних партій. Вони гостро виступали проти тих есерів і есдеків, які вступали в переговори з німцями, з гетьманщиною, з руською буржуазією. У незалежників тоді ще не було виразно поставлено питання про зміну програми. Група українських незалежних соціал-демократів, що сформувалась зараз же по перевороті, з партії не вийшла, значить усю її програму приймала, тільки розходилась у питанню тактики.

У есерів же дійшло до цілковитого розколу на дві партії: лівих есерів і так званої центральної течії.

Але, на жаль, ці ліві течії були заслабі, щоб повести за собою українську демократію. Головніші провідні сили українства лишились у легальних течіях, де, незважаючи на ворожість і гостру критику своїх лівих товаришів, старалися рятувати що й як тільки можна було.

Для цього й було знову створено «єдиний фронт» у формі «Національного Союзу». Національний Союз писав меморандуми до німецького народу, до німецького штабу, навіть до гетьмана, грозився, розводив дипломатію з німецьким послом Мумом, з німецьким генералом Гренером, з німецько-гетьманськими міністрами.

Справді, він пускався на різні ганебні, понижуючі, тяжкі штуки, щоб вирвати з зубів руської реакції владу й урятувати українську державність і демократію від остаточної загибелі.

Справді, українська демократія дорого платила за бажання створити свою державу «як у людей», за німецьку поміч і за зраду своїх трудових мас. Повним келихом тепер глитала бруд, образи, приниження й глум тих, яких сама закликала, яких так любо приймала з Росії, чий лад так криваво обстоювала на Україні проти соціалістичної революції.

«Бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте». І їли очі, й вилазили на лоба від сорому, від безсилого гніву й ненависті. Оббивали й німецькі, й гетьманські пороги, обнімались з шахраями, злодіями, посміхались гутникам і лизогубам, хитрували з хитрими пройдисвітами, обливались вогнем сорому й трусились від огиди, а мусили їсти.

Вже згодні були й на Гетьмана, вже й «роз'яснення» його не домагались, уже згодні були на самий поміркований Уряд, аби ж тільки він був український «національно-демократичний».

4. Руcько-німецька змова

А в цей час руська буржуазія все зміцняла й зміцняла свої позиції. Німецькі генерали, всі оті Гренери, Муми, Айхгорни, Беркенгейми й інша імперіалістична німецька банда на Україні, всі вони вже остаточно знюхались з руським «Протофісом», «переконались» у неможливості, в непотрібності й навіть у шкодливості для німецьких інтересів української державності й вели в цьому напрямі політику в Берліні.

Для цього туди послано було старого Лизоблюда, прем'єр-міністра Української Держави. Але від старості й дубовості своєї бюрократичної психіки він не зумів повести цієї справи тонко й гнучко й розпатякався цілком одверто в інтерв'ю з кореспондентом берлінської газети про наміри українського уряду вступити в федерацію з Росією. («Berliner Tageblatt» 19 серпня).

У Берліні скривились од нетактовності старого бюрократа, в Києві од цього затрусились і невдалий лизоблюд мусив старечими побілілими устами робити спростування, що він, мовляв, не про М а й б у т н ю федерацію говорив, а про м и н у л у(!).

Це все ж таки не завадило руcько-німецькій реакції провадити далі свій альянс і нищення української державності. Тепер вони вже сміливіше це робили, арештовуючи не тільки «анархістів» українців, не тільки маловідомих рядових українських діячів, але й більш відомих. Так, наприклад, було арештовано С. Петлюру, чим побільшено утворено йому вже большевиками популярність серед українських поміркованих і обивательських кіл. Автор сеї праці також мав нагоду познайомитись з гетьманською охранкою й гетьманськими жандармами. Але мене було випущено з-під арешту на другий же день і пояснено, що це було просто непорозуміння. Мені ж особисто начальник офіцерсько-жандармської банди, що приїхала до мене на село арештовувати мене, проговорився, що «Особому Відділові» немов було відомо про державну змову, яку ніби я робив разом з другими відомими українськими діячами, й через те мене арештовано.

Діло було, розуміється, не в нашій змові, бо тоді ще не наспів час для цього, а в тому, щоб «ліквідувати» тих українців, які могли перешкоджати руcько-німецькій змові. А ця змова вже майже й не ховалася ними й для дискредитації українського національного відродження робились усякі заходи.

Так, наприклад, для цієї мети було уряджено судовий процес у справі вкраденого банкіра Доброго. Банкір Добрий був собі звичайним фінансовим паразитом і не було чого робити таку помпу ради його звичайнісінької персони. Але німецьким генералам і руській буржуазії дуже на руку було роздмухати цю справу й показати й перед Європою, й перед Берліном, і навіть перед Україною, який то був український Уряд і чи варто дбати про українську державність.

Розуміється, вчинок з тим паразитом був непотрібний і недоцільний. Але в ньому нічого ні «злочинного», ні навіть жорстокого не було. Паразита тримали в добрих умовах, у прекрасній кімнаті, на добрих харчах. Коли других людей, революціонерів і соціалістів, большевиків, хапали й розстрілювали на місці без суду, слідства й оголошення й німецькі генерали не знаходили в тому нічого злочинного, а навпаки, й самі те робили, то чому ж та сама українська влада не могла так само без

суду, слідства й оголошення схопити другого чоловіка, якого вважала шкодливим для себе, й тільки трошки подержати його?

Але німецькі й руські паразити, розуміється, так не могли міркувати, коли йшло діло про члена їхнього класу. А крім того, ця справа давала їм у руки зброю й проти всього українства. І процес бучно й галасливо провадили кілька днів.

На жаль, не всі з обвинувачених українців поводили себе на суді з відповідною гідністю. Бувший голова Уряду В. Голубович, теж притягнений до цього процесу, наприклад, виявив таку слабкодухість, з таким пониженням прохав у німців «не правосудия, а снисхождения», що всякий українець скорчився від сорому, а руссько-німецький альянс аж затанцював од задоволення: от, мовляв, тепер ви бачите, які люди у них!

З тою ж самою метою дискредитації всього українства розпускались різні брудні чутки про бувших міністрів, над деякими навіть був намір учинити знов судовий бучний процес, але через відсутність доказів і яких-будь даних прийшлось одмовитися од суду.

Але що найшкодливіше було для українського відродження, то це та надзвичайно підла, мерзенна провокація, яку робили провінціальні власті, оті старости, карні офіцерські сотні й т. п. Роблячи всякі насильства й жорстокості над населенням, вони старалися посилено підкреслювати, що це робить українська влада. Порячи різками якенебудь село, офіцерня всякими способами маніфестувала, що це робить з селянами українська влада й робить в ім'я української держави.

Селяни й самі добре відчували, що їх катовано через оту українську державу, а ці провокаційні, умисні підкреслювання ще більш розворушували їхню ненависть. Не маючи змоги розібратись у тому, що вони іменно за офіцерсько-панську українську державність мусили так тяжко розплачуватись, селяни переносили свою ненависть взагалі на українську державність і навіть на саму ідею українсько-національного відродження. Слова «Україна», «Українська Держава» тепер асоціювались у них з словами «Німецьке військо», «Гетьман», «пани», «старости», «карні експедиції», «офіцерня», «різки» й усяке інше страхіття.

Лизогуби, гутники, старости, офіцерня це добре розуміли й спритно користувалися цим способом для успіху своєї руссько-німецької змови.

Книги

Соціальні ресурси і соціальна політика

Социальные ресурсы и социальная политика. С. С. Шаталин, Ю. А. Левада, Е. В. Устюжанина и др. — М., Наука, 1990.

Книга відрізняється грунтовним теоретичним і конкретно-економічним аналізом, містить конструктивні рекомендації для практиків народногосподарського планування. Вона стане у пригоді не лише фахівцям-економістам, а й широкому колу читачів, котрі цікавляться питаннями відтворення, економічного зростання, практичного втілення у життя соціальної політики на сучасному етапі перебудови і оновлення суспільства.

Віліор ПАЛАМАРЧУК,
кандидат економічних наук.

Енциклопедія деснянського Полісся

ЧЕРНІГІВЩИНА. Енциклопедичний довідник. К., 1990.

До написання довідника було залучено багато авторів, використано численні архівні документи, монографії, у тому числі 172 кольорові ілюстрації на вклейках, близько 300 текстових ілюстрацій, 60 історичних карт-документів, картосхем.

Історіографічне значення довідника полягає у тому, що він є однією з перших книг на Україні, де комплексно висвітлюється історія регіону у нерозривному зв'язку із сьогоденням.

У довіднику грунтовно висвітлено етнографічні проблеми, народну художню творчість з багатьма її відгалуженнями і особливостями.

Енциклопедичний довідник «Чернігівщина» — праця справді фундаментальна, бо висвітлює найважливіші події в багатовіковій історії краю. Звичайно, тут не враховані ті соціально-економічні й політичні зміни, котрі сталися протягом останніх півтора-двох років. Це, зрештою, неможливо. Укладання і видання такого довідника — тривалий процес. Сподіваємося, що видання займе чільне місце на книжковій полиці, збагачуватиме нас духовно.

Степан МАРЦЕНЮК,
професор Чернігівського педінституту;
Петро ПИРІГ,
аспірант.

Подолати байдужість у собі

Ще одна точка зору на актуальну проблему

Журнал «Наука і суспільство» активно працює над відродженням духовності українського народу, публікуючи спеціальні статті та «Новий завіт». Тому роздуми і спостереження, які я хочу запропонувати читачам, можуть видатися комусь неактуальними, такими, що не йдуть в руслі головної редакційної політики. Але, запевняю, це лише на перший погляд...

Явище світоглядної байдужості щодо релігії і атеїзму не лише надзвичайно складне. Воно за своєю специфікою і змістом нагадує монету з двома боками-символами. І жоден з боків цієї монети сам по собі нічого не вартий. Адже віддрукована лише з одного боку монета — фальшива. Так і духовний світ людини не буває однобічним. Проте проведені нещодавно соціологічні дослідження засвідчили, що молоді люди здебільшого байдуже ставляться до серйозного освоєння духовного «матеріалу» і реагують переважно на зовнішній ефект.

Але чи ж можна вважати себе атеїстом, не прочитавши Біблії? Та й віруючому, очевидно, не зашкодило б ознайомитися глибше з думкою протилежної сторони...

Сьогодні варто вести мову не просто про необхідність подолання байдужості до релігії, а й про виховання справжнього живого інтересу до неї, особливо з боку молоді. Адже релігія сприяла збереженню і передачі молодому поколінню багатих духовних традицій народу.

Що стосується світоглядної індиферентності до атеїзму, то вона певною мірою виправдана, бо свідчить про звільнення суспільної свідомості від стереотипів, породжених сталінізмом і закріплених десятиліттями застою. Але звідси — одне з досить несподіваних, на перший погляд, завдань: піднести авторитет атеїзму, особливо серед молоді. І ось чому.

Відомо, наприклад, що останніми роками в республіці підвищився інтерес юнацтва до атрибутів і навіть ідей фашизму, поглядів «саньясинів» з характерним для цього релігійно-містичного вчення фізичним виснаженням і моральним насильством, манією самогубства. Проблема нелегка, бо, з одного боку, перед молоддю стоїть як ніколи широкий вибір, а з іншого — специфічність молоді, як світоглядно незрілої групи людей, часто нездатність повною мірою оцінити різні релігії та атеїзм. До того ж атеїзм у багатьох публікаціях, усних виступах подано як стан свідомості, близький до бездуховності. У той же час сильними є намагання церкви представити духовність людини однозначно — як релігійність. Цікавим щодо цього є вислів віруючої — ігумені Свято-Троїцького монастиря Наталії: «Духовність — не скоїти підлості, коли, здавалося б, інакше й вижити не можна, коли, здавалося б, це єдина умова існування. Духовність — не принизитися перед сильними світу сього, маючи на увазі навіть не збереження життя... Духовність — це справа».

Тому можна лише додати, що подібно до того, як «віра без справ мертва єсть», безвір'я, як початкова стадія атеїзму, без справ також мертве.

Подолаймо ж байдужість у собі!..

Борис КУЗЬМІН,
кандидат філософських наук.

Спасибі за чесну рецензію!

Щиро вдячний журналові за те, що надрукували рецензію В. Заруби на горе-підручник В. Сарбея, Г. Сергієнка, В. Смолія. Прошу передати сердечну подяку самому авторові рецензії.

Дев'ятий номер «Науки і суспільства» переконав мене, що його слід передплатити і на наступний рік. Друкуйте більше матеріалів з історії України — це зараз потрібно людям. Сам я історик і дуже вболіваю за те, щоб до людей доходила правда.

А. ЗАЄЦЬ.

м. Львів.

Від редакції.

«З могили, на цвинтарі [мавзолей В. І. Леніна, поховання біля Кремлівської стіни та в стіні] керівники нашої держави приймають військові паради та вітають демонстрації трудящих.

Чи ж є ще де-небудь у світі, щоб так з могили і на цвинтарі приймали паради та демонстрації?»

А. ПУСТОВОЙТЕНКО.

м. Одеса.

Мабуть є ще десь такі місця — світ великий, але редакція про це не знає. Якщо хтось із наших читачів має таку інформацію — просимо надіслати. Тоді й опублікуємо відповідь на цей лист.

На перехресті думок

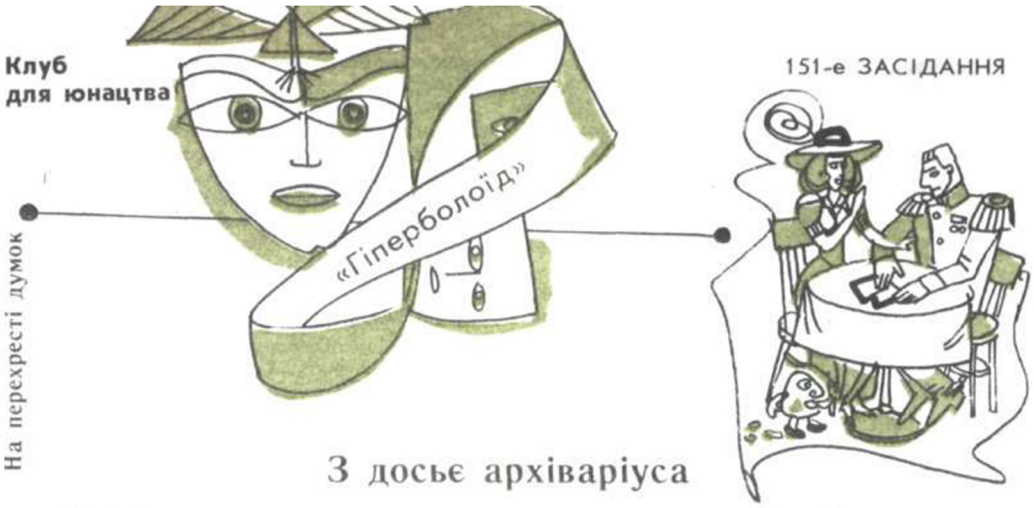

З досьє архіваріуса

«Щоб пізнати суть вселенську, належить спочатку пізнати власну Суть. Для того ж, щоб пізнати власну суть, належить відректися від Суті заради того, що Не Є Суть, І тоді знайдеш спокій між криламн великого птаха, а він існує у віках!..»

Це — уривок з твору «Голос мовчання» О. П. Блаватської. Читачеві необізнаному важко збагнути, про що йдеться і що вона прагнула повідомити своїм нащадкам. Для цього бажано не лише познайомитися з науковою спадщиною Блаватської, а пильніше придивитися до деяких фактів її життя.

Олена Петрівна Блаватська здійснила три навколосвітніх подорожі, побувавши майже в усіх країнах Сходу. Разом із збройними загонами проникла у самісіньке серце Африки і познайомилася з таємничими обрядами аборигенів, старанно вивчала залишки древніх культур і спізнала суть індуїстської філософії. Крім того, побувала біля підніжжя єгипетських пірамід і вдавалася до спроб розгадати таємниці фараонів. Заради чого? Вона переслідувала велику мету — створити вчення, ім'я якому — теософія. Основні ідеї запозичені з азіатських релігій, саме ж учення — релігійна система, щось середнє між популярним спіритизмом і наближеним до науки окультизмом. З останнім теософію споріднювало те, що вона не визнавала існування духів, а явища, викликані медіумами, тлумачила існуванням прихованих природних сил.

Завдяки цим силам Блаватській пощастило, як вона сама твердила, зробити безліч «відкриттів». Зокрема, відкрила велетенський тунель, який нібито був прокладений стародавніми землянами попід усією Південною Америкою; винайшла спосіб спілкування з «елементалами»; навіть навчилася переміщуватися з однієї точки простору в іншу. Завдяки цим надзвичайним здібностям і «відкриттям» ім'я Олени Блаватської обростало дивовижними оповідями, плітками, легендами. Слава її стрімко поширювалася. Не вмерла вона і після того, як Олена Петрівна полишила цей світ. Блаватської давно вже немає серед живих, але лишається запитання: хто ж вона, ця жінка?

Талановита провидиця чи геніальна шахрайка?

Талановита провидиця. Поза всяким сумнівом! Вона засновниця Теософського товариства, до слова, дуже популярного. До нього входили відомі вчені, письменники, адвокати. Зацікавити цих людей якимись дурницями було б надзвичайно

Аргументи

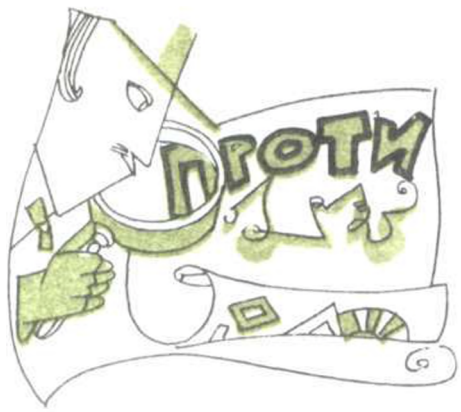

І все ж таки, це геніальне шахрайство! Докази? Будь ласка! Оскільки священна шафа — «ковчег» — згадувалася, як найпереконливіший доказ телепатичних здібностей Блаватської, звернемося в пошуках

важко. А Блаватська спромоглася відкрити їм очі на таємниці життя.

Ось приклад. Одного разу у гості до неї завітав полковник Олькотт. Блаватська поводила себе так, ніби під столом сиділа якась істота. Час від часу господиня брикала ногою, відпускала дивні жарти і час від часу наче когось голубила. Полковникові урвався терпець: «Ми не самі?» І дістав відповідь: «Не звертайте уваги на цього противного елементала (у теософському вченні — нижча ефірна істота) — смикає мене за спідницю, просить розважити його якоюсь роботою». Тоді полковник Олькотт порадив доручити «елементалу» підрубити рушники, які намірявся віднести до майстерні. Олена Петрівна поклала їх у книжкову шафу і зачинила скляні дверцята. Півгодини гість розмовляв на окультні теми, а коли з-під столу почув мишаче попискування, Блаватська відчинила шафу і вийняла підшиті рушники. Щоправда, доволі поганенько.

Блаватська таки вміла спілкуватися з таємничими істотами, адже дверцята шафи ніхто не відчиняв, і все коїлося, так би мовити, у полковника на очах. Тепер уже разом з Олькоттом Блаватська починає шукати нові докази на користь істинності свого вчення, демонструє досліди, які дивують публіку: зі стелі в її квартирі падають квіти, а речі, покладені в шафу, друзі знаходять в інших помешканнях дому. Втім, і сама Олена Петрівна здатна подорожувати, переміщуючись майже миттєво з однієї точки простору в іншу. В її книгах є чимало описів таких подій, причому деякі з них відбуваються за присутності свідків.

До речі, пояснюючи свою фантастично плідну творчість, вона відповіла, що книжки надиктовує їй «таємничий голос». Малося на думці, що завершивши навчання в Індії, Блаватська не втратила телепатичного зв'язку з колишніми вчителями. У це, до речі, можна повірити. Адже у кімнаті Олени Петрівни стояла священна шафа — «ковчег» — куди клали записки із запитаннями до махматів. По деякім часі у шафі знаходили відповіді.

істини до архівів Лондонського товариства психічних досліджень. Річ у тім, що вплив ідей Блаватської був настільки небезпечним для індійців, що в метрополії забили на сполох, і Лондонське товариство психічних досліджень доручило своєму членові містеру Ходгсону службове розслідування. Прибувши до Індії, він провів кілька перехресних допитів і видобув з «ковчега» листи, написані нібито махматами. Графологічна експертиза, проведена кращими криміналістами Лондона, підтвердила: листи написані рукою... пані Блаватської. На засіданні товариства Ходгсон доповів, що задню стінку «священної шафи» можна було відкрити із спальні.

Доповідь містера Ходгсона подав у дев'ятому номері журнал «Протоколи» за 1885 рік. Резюмуючи свої спостереження, Ходгсон назвав Блаватську «найбільш освіченою, дотепною і цікавою обманщицею, яку тільки знала історія». Це підтверджують і інші спроби повторити чи перевірити «феномен». Пригадуєте заяву Олени Петрівни про те, що вона здатна переміщуватися у просторі? У Блаватської знайшлося чимало послідовниць. Про одну з них розповів у праці «Природознавство у світі духів» Ф. Енгельс: пані Гаппі теж свого часу нібито була перенесена у непритомному стані повітрям з своєї квартири в інший будинок. Двері кімнати були зачинені, і хоча пані Гаппі була однією із найогрядніших дам Лондона, її раптова поява не супроводилася ані найменшою щілиною у дверях. «Як після цього не вірити у достовірність фотографій духів?..» — запитує Ф. Енгельс. Це питання, як на нашу думку, актуальне і понині. Міняються часи, змінюються і форми марновірств: вчора «елементали», сьогодні — «барабашки», вчора «спілкування подумки» з махматами, сьогодні — «телепатія» та «телекінез». Змінюється форма, але не зміст.

Довідка експерта з питань наукової фантастики

З точки зору наукової фантастики у розповідях Блаватської немає нічого неймовірного. Невидимі ефірні істоти, що стають справжніми друзями астронавтів, згадуються в оповіданні О. Ромари «День Землі». «Таємничий голос», що підказує герою вкрай потрібну формулу, описаний в оповіданні М. Логвина «Видноколо». А спілкування з мудрецями, які відповідають на листи зоряних мандрівників — у центрі сюжету оповіді С. Лозового «Молитва».

А втім, чи такими вже фантастичними є ці події? Під кутом сьогоднішніх наших уявлень, «елементали» надзвичайно нагадують невидимих істот, які інколи з'являються в оселях наших

співвітчизників, завдаючи зайвого клопоту: стукають у стіни, кидають посуд, запалюють ганчір'я. Таємничий голос, який нібито підказує майбутню програму дій...

Щодо переміщення у просторі, то описання цього феномена теж не назвеш унікальним. У повісті Р. Конвея «Підкажи мені шлях» йдеться про створення машини, яка дає змогу відтворювати копію людини в будь-якій точці простору.

Ви запитаєте, чи була у Блаватської подібна машина? Певно, що не було...

Коментар «Гіперболоїда»

Узагальнивши розповіді всіх учасників дискусії, доходимо висновку: Блаватська, як кажуть сьогодні, була контактером. Чому б не уявити, що ця дивовижна жінка мала контакт із зірками? Її розповіді мало чим відрізняються від розповідей тих, хто нині спілкується з Космосом, повідомляючи нам прогнози на майбутнє, передрікаючи небезпеку, наступні події. Пригадуєте заяву Всесоюзного інституту душі «Атма» про вибух сірководню в Чорному морі? За свідченням директора інституту, цей своєрідний прогноз науковцям допомогли здобути люди, які «спілкуються з Космосом». Тобто контактери. Щоправда, вибуху не сталося. Але ж і не всі прогнози Блаватської справдилися. Якщо ж узяти за основу цю версію, багато що стає зрозумілим. Принаймні сьогодні Блаватська була б не менш популярною, ніж відома Мзія Лєвашова, яку ви, певне, бачили у програмі «Время»: за її свідченням вона не лише вміє прогнозувати майбутнє, а й час від часу літає у Космос.

Коли ж поставитись до всього серйозно, то навіть найфантастичніші ідеї, за певних обставин, можуть здійснитися у реальному житті. Французький вчений Жак Бенвеніст, який відкрив ефект «пам'яті води», пише: «А що коли звернутися до уяви? Оскільки з молекул можна одержувати немолекулярну субстанцію, то цілком реальним є й зворотний процес. А це означає, що людина коли-небудь синтезуватиме молекули на основі їх фізико-хімічних характеристик, що мають у розчинах надмалу концентрацію. Можливо, колись за допомогою цього способу ми переноситимемо своє електромагнітне «я» в інший кінець Всесвіту або на іншу планету!..»

Отже, те що було вчора фантастикою, завтра може стати реальністю!

Перш, ніж оголосити про новий винахід, його перевіряють на так звану патентну чистоту, з'ясовують чи не винайшли вдруге цей пристрій, агрегат або прилад.

Цікаво, що коли оцінити деякі сучасні винаходи та відкриття з точки зору патентної чистоти, виявиться, що в конструкторів і вчених були талановиті попередники. Першовідкривачами і генераторами ідей ставали, як правило, письменники-фантасти.

Пригадуєте роман Жюля Верна «20 тисяч льє під водою»? «Наутілус», створений уявою письменника, мав довжину 70 метрів, подвійний корпус і двигун на натрієвих батареях, який давав змогу мандрувати практично нескінченно.

Розповідають, що перший видавець роману довго вмовляв автора дещо змінити в рукописі, бо, на його думку, підводний човен мав викликати недовіру в читачів: конструкція виходила за межі тогочасної фантастики. Та Жюль Верн не відступив. І коли у 1954 році зі стапелів зійшов перший атомний підводний човен, створений американцями, теж, до речі, «Наутілус», журналісти були вражені: він схожий на корабель Жюля Верна — такий само подвійний корпус, довжина 98 метрів, чисельність екіпажу — 100 чоловік. Без підзарядки атомним пальним він долав майже 20 000 миль. Човен Немо проник під Південний Полюс. Атомний «Наутілус» у серпні 1958 року пройшов під льодами Північного.

Недавно група фахівців взялася оцінити конструкторські здобутки човна капітана Немо, відзначивши, що подвійний корпус та інші винаходи зародилися в уяві Жюля Верна ще тоді, коли конструктори про них і гадки не мали.

Віддаючи належне творчій фантазії письменника, вчені звернули увагу на деякі конструкційні хиби «Наутілуса». Так, наприклад, гвинт човна у романі має діаметр шість метрів і обертається зі швидкістю 7200 обертів на хвилину. За таких умов жоден сучасний матеріал не витримав би навантажень.

А втім, коли б Жюль Верн побував на сучасних підводних атомоходах, таких, як американський «Огайо» або радянський «Тайфун», він побачив би чимало такого, що перевершило його фантазію.

Огюст Пікар зізнався якось: саме Жюль Верн наштовхнув його на ідею створити батискаф. Минув час. Батискаф «Трієст» під час занурення досяг глибини 10 920 метрів в одній з найглибших точок Тихого океану — Маріанській западині. Письменник-фантаст став взірцем і для свого співвітчизника Жака Іва Кусто, котрий, до певної міри, повторив пригоди Немо, провівши у підводному домі майже 3000 годин.

Очевидне — неймовірне

Вам, певне, відомо, що середовище не завжди безперешкодно пропускає радіохвилі. На це звернув увагу ще О. С. Попов. Випробовуючи радіозв'язок між двома кораблями, винахідник помітив, що коли між ними випадково проходить третє судно, гучність передачі неабияк послаблюється.

«Металевий корпус, мабуть, відбиває частину сигналів, котрі посилає передавач,— міркував Олександр Степанович. — Якщо це справді так, то радіо допоможе виявляти невидимі об'єкти...»

Здогад Попова був пророчим: він допоміг згодом створити радіолокатор, де використано властивість радіохвиль відбиватися од перешкод. Отож, зафіксувавши час подорожі сигналів локатора туди й назад, неважко обчислити відстань до перешкоди (адже швидкість поширення радіохвиль відома!). А знаючи їх напрямок, легко визначити й місце, де знаходиться об'єкт.

Така принципова схема радіолокації. А тепер — про деякі важливі подробиці. Щоб сконцентрувати радіохвилі в певному напрямку й перетворити їх на вузький пучок, потрібна антена, набагато більша за довжину хвилі. Уявляєте, якими велетами були б антени, якби локатори працювали на довгих, середніх, ба навіть коротких хвилях!

Але творці радіолокації вдалися до послуг ультракоротких хвиль. При цьому врахували: що коротша радіохвиля порівняно з розмірами об'єкта, то краще вона відбивається од його поверхні.

Передавач радіолокатора надсилає у простір короткі імпульси тривалістю в кілька мікросекунд (мікросекунда — мільйонна частка секунди). Вистрілить він у простір немовби кулеметною чергою і на мить замовкає. Під час паузи антена перетворюється на приймач, котрий ловить відбиті сигнали.

Запитання: від чого залежить тривалість імпульсів? Пояснимо на прикладі: сигнал триває 20 мікросекунд. За цей час радіохвилі пролетять шість тисяч метрів. Отже, найменша відстань до об'єкта буде удвоє менша (не забувайте, що сигнал має встигнути повернутись), тобто три тисячі метрів.

Від тривалості паузи між імпульсами залежить дальність дії радіолокатора. Ви знаєте, що приймач ловить відбиті сигнали тільки тоді, коли сам локатор мовчить. Нехай кожна пауза триває 100 мікросекунд. За цей період радіохвилі пробігають 30 тисяч метрів. Отож найбільша відстань до об'єкта, від якого луна встигне повернутися до наступного «пострілу» локатора, дорівнюватиме 15 кілометрам. Відбиті сигнали від дальших об'єктів не будуть прийняті, бо повернуться, коли локатор розпочне черговий залп. Звідси висновок: що триваліша пауза між імпульсами, то «далекозоріший» радіолокатор.

1. З якою середньою швидкістю рухається Земля у Космосі?
   29,76 км/сек; 32,72 км/сек; 109,31 км/сек.
2. Яка країна є батьківщиною огірка?
   Китай, Індія, Бразілія.
3. Хто з радянських космонавтів вирушив у космічний політ 12.08.1962 р.?
   Титов, Попович, Терешкова.

4. Чому дорівнює дистанція марафону?
   40 км 295 м; 42 км 195 м; 45 км 96 м.
5. Скільки часових поясів є у межах СРСР?
   9, 11, 12.
6. Назвіть ученого, котрий за допомогою маятника наочно довів факт обертання Землі?
   Лаплас, Гук, Фуко.
7. З якої речовини утворений твердий панцир деяких комах?
   З хітину, з каротину, з хлорвінілу.
8. Скільки річок впадає в озеро Байкал?
   28, 101, 330.
9. Назвіть грошову одиницю Індії
   Ієна, драхма, динар.
10. Хто автор роману «Час бика»?
    Бєляєв, Єфремов, Бредбері.

Логічний практикум

!! Подумайте!

Візьміть два мідяки — двокопієчний та п'ятак. Окресліть по колу двокопієчну монету і виріжте відповідний отвір в аркуші паперу.

Спробуйте відповісти: чи пройде в цей отвір п'ятак? А двокопієчна монета? А може ви знаєте, як передбачити результат, удавшись до обчислень?

Відповіді на запитання «Гіперболоїда» див. на стор. 87.

Останнім часом до редакції дедалі частіше звертаються люди, які розповідають про негативний вплив на їхнє здоров'я телевеж, радіолокаційних станцій, ліній електропередач тощо. Що ж тут правда, а що вигадка? Що справді є небезпечним для здоров'я, а що йде від елементарного нерозуміння суті процесів, які відбуваються у технічних пристроях? Адже жахалися колись люди сонячного затемнення. А нині плутають радіоактивність і радіовипромінювання.

Тож давайте спокійно, без паніки в цьому розберемося. Отже, редакція започинає для вас своєрідний технічний лікбез, надаючи слово фізикам та спеціалістам технічного фаху, біологам і медикам.

Перші розповідатимуть про фізичні явища, на яких грунтується та чи інша установка чи система. Другі — про вплив її на людину. Від вас, шановні читачі, ми чекаємо листів: про що б ви хотіли прочитати у цьому розділі? Яке надбання науково-технічного прогресу викликає у вас недовіру і чому?

А починаємо з листа, який одержала редакція. Лист друкується без змін, лиш з деякими скороченнями за браком місця.

В. Римар: *причина моєї хвороби — радіолокаційна станція, розташована на відстані 30 км від мого села.*

С. Бунін, доктор технічних наук: *електромагнітне випромінювання РЛС мало розсіюється у просторі і на відстані багатьох десятків, а то й сотень кілометрів промінь залишається майже таким же потужним, як і поблизу антени.*

М. Шандала, академік АМН СРСР: *вважати радіовипромінювання такою собі безневинною річчю, як запах конвалій, не можна. Якщо ж норми і регламент роботи РЛС не порушуються, то ніякої небезпеки для здоров'я немає.*

Чому я захворів?

У лютому минулого року я захворів. Довго і марно лікувався, доки не зрозумів: причина хвороби — радіолокаційна станція, розташована на відстані 30 км від мого села. Спеціаліст, прочитавши ці рядки, скаже, що це — нісенітниця. Згідно з науковими розробками і рекомендаціями медиків, РЛС, якщо й справляє якийсь вплив на людей, так тільки в межах зони навколо станції, радіус якої не перевищує двох-трьох кілометрів. Та все ж, шановні спеціалісти, не поспішайте з висновками. Ось деякі думки, яких я дійшов прагнучи зрозуміти механізм подібного впливу.

Антена локатора станції, постійно обертаючись, надсилає в навколишній простір досить потужний і цілеспрямований потік електромагнітних хвиль. Це хвилі міліметрового діапазону. Саме в його межах перебуває частина електромагнітних випромінювань, які разом з випромінюванням іншої природи утворюють біоенергетичне поле людини. Можливо, РЛС, щосекунди і багаторазово вторгаючись у біополе людини, розміри якого досить великі, стає причиною його дисбалансу і, як наслідок,— причиною багатьох хворобливих станів і захворювань.

Аби довести це, пропоную експеримент. Перебуваючи на відстані 100 км від РЛС середньої потужності, я можу визначити період обертання антени цієї станції, момент початку обертання та зупинки.

Навряд чи хтось візьметься пояснити це з позицій сучасної науки. Так, що раніше за з'ясування причин візьмуться вчені, то швидше люди позбудуться хвороб і страждань.

Згідно з моїми спостереженнями,

найбільшої шкоди завдають людині РЛС с періодом обертання антени у кілька секунд. Іншими словами, що більше обертів робить антена, то згубніший вплив РЛС. І якщо станція середньої потужності з періодом обертання антени локатора 15 секунд не спричиняє масових захворювань на території радіусом 20—30 км, то станція такої ж потужності, але з періодом чотири секунди, викликає захворювання.

Виходячи з власного гіркого досвіду, припускаю, що РЛС провокують такі серйозні захворювання, як гіпотонія та гіпертонія, інсульт, інфаркт, аритмія і пороки серця, ураження судин мозку, багато нервових та психічних захворювань. Не виключаю, що цей список можна подовжити.

Тим, хто гадає, що я перебільшую, маю сказати: коли б я своєчасно не зрозумів причини своєї недавньої хвороби, то навряд чи був би здатний сьогодні будь-що написати. Бо дорослі і діти, котрі перебувають і нині там, де жив я, вживають щодня цілу упаковку анальгіну, потерпаючи від сильного головного болю.

Абсолютно очевидний і той факт, що не всі люди однаково реагують на РЛС. Згідно з моїми спостереженнями, дуже хворобливо реагують на роботу станції близько десяти процентів людей, які живуть у радіусі 30 км навколо неї. Чому так? Можливо, тут відіграє роль довжина хвилі біоенергетичних випромінювань людини? Можливо, більша чутливість чи більші розміри біополів? Останнє слово — за спеціалістами.

Якщо у вас протягом багатьох років болить голова, то не шукайте причин цього у неправильному способі життя. Скоріше за все причина криється у найближчому аеропорту. Якщо вам вдасться точно визначити той момент, коли голова починає боліти і коли біль тамується, то, зафіксувавши ці моменти, ви визначите режим роботи РЛС, якій ви завдячуєте своїм головним болем.

Звичайно, кожна розсудлива людина розуміє, що РЛС необхідні для безпеки польотів. Але негативні наслідки їх роботи треба звести до мінімуму. Я закликаю фізиків, спеціалістів-радіоелектронників, біологів, медиків зважити все, викладене тут. Зробити крок до розуміння проблеми допоможе, на мою думку, відмова сучасної медицини від примітивного, як на мою думку, погляду на людину як на біологічну систему, обмежену оболонкою власного тіла.

Віктор РИМАР.

с. Матейків Барського району Вінницької області.

Екологія електромагнітного середовища

Людина завжди жила в електромагнітних полях. Розряд блискавки під час грози народжує сильне світлове, ультрафіолетове та радіовипромінювання. Але постійним і потужним джерелом електромагнітних хвиль є наше Сонце. Воно випромінює увесь спектр — від низькочастотних до надзвичайно високих радіочастот, а також інфрачервоний, видимий та ультрафіолетовий спектри. Частково вони затримуються атмосферою Землі, зокрема добре всім відомим озоновим шаром. Скажімо, він поглинає переважну частину енергії ультрафіолету, оберігаючи нас від згубного впливу його потужного потоку.

Але взагалі, електромагнітне випромінювання потрібне для життя людини. Так, без Сонця ми взагалі б нічого не побачили і очі виявилися б просто зайвими. Інфрачервоне випромінювання зігріває нас, ультрафіолетове допомагає організму виробляти вітамін Д і т. д. Але дози опромінювання мають бути такими, до яких звик людський організм. Коли ж вони перевищують природні, то стають небезпечними: скажімо, довге сидіння на пляжі спричиняється до лейкемії, раку шкіри, теплового удару і т. д.

Ще більше це стосується електромагнітних полів, які утворюються пристроями, винайденими людиною. Всі знають, що не можна спостерігати процес дугового зварювання. Те ж саме стосується й випромінювання радіоустановок, яке буває шкідливим для людини. Тут існує закономірність: за однакової потужності шкідливішим є випромінювання більшої частоти. Тобто небезпеку людині несуть сантиметрові, дециметрові та міліметрові радіохвилі. Потрапляючи на тіло людини, вони частково або ж повністю поглинаються його тканинами, викликаючи так звані неспецифічні та специфічні ефекти.

Неспецифічними звичайно називають теплові впливи. Скажімо, постійне потужне радіовипромінювання може викликати перегрів організму. Хвилі сантиметрового чи міліметрового діапазону, потрапивши в око людини, призводять до перегріву кришталика, що викликає катаракту.

Специфічний ефект пов'язаний з вибірковим впливом радіохвиль на різні органи людини — статеві (пригнічують їх функції), елементи крові, на психіку.

Причому, прояви такого впливу суто індивідуальні: те, чого не помічають одні люди, порушує працездатність інших. Скажімо, дослідники констатують сильний головний біль у деяких людей, що працюють на радіоустановках, тоді як інші не помічають ніяких змін у своєму організмі. Деякі жителі великих міст, мабуть, не залишаються байдужими до постійного опромінювання потужними передавачами телецентрів, що працюють у дециметровому діапазоні.

Але з усіх радіоустановок-передавачів найнебезпечнішими є радіолокатори.

Що ж таке РЛС? Це установки, в яких антени спрямованої дії випромінюють вузьким пучком короткі електромагнітні хвилі метрового, сантиметрового чи міліметрового діапазону. Станції бувають імпульсної та безперервної дії. Останні правлять для вимірювання швидкості руху об'єкта. Імпульсні виявляють об'єкти у просторі, приміром, літаки в аеропорту. Це потрібно диспетчерам, для безпеки польоту, для планування посадки і зльоту літака тощо. Космічні РЛС стежать за штучними супутниками Землі.

Чому небезпечні саме локатори? Бо випромінюють гостроспрямовані пучки хвиль. Іншими словами, електромагнітне випромінювання мало розсіюється у просторі і на відстані багатьох десятків, а то й сотень кілометрів промінь залишається майже таким же потужним, як і поблизу антени. І що швидше обертається локатор, то більшу дозу опромінювання може дістати людина. Дози тут свої: ватт на квадратний сантиметр за секунду.

Радіолокатори прагнуть ставити подалі від населених пунктів, а їх антени орієнтують так, щоб вони не випромінювали у напрямку жилих будинків. Там, де до питань безпеки людей ставляться серйозно, застосовують ще й додаткові екрануючі сітки, відбивачі, що запобігають постійному опромінюванню дозами, які перевищують припустимі санітарні норми.

Однак з великим ступенем достовірності можна сказати, що у нас цьому питанню не завжди приділяють належну увагу. Це пов'язано із зневажливим ставленням до проблем екології у нашій країні. А надто у такій, на перший погляд, безпечній її галузі, якою є електромагнітна обстановка.

Нині, коли увага до екологічного стану навколишнього середовища зросла, треба в кожному конкретному випадку перевіряти величину потоку потужності електромагнітного випромінювання від найближчих об'єктів.

Сергій БУНІН,
доктор технічних наук.

Потрібні наукові факти

Михайло ШАНДАЛА,
академік
Академії медичних наук СРСР

У нас різко зросла громадська активність населення. І це добре. Але зросла вона і в сфері спеціальних галузей, які потребують певних знань, компетентності. Особливе занепокоєння нині викликає все, що містить слово «радіація». У перекладі на українську мову це означає «випромінювання». Дехто вважає, що воно обов'язково пов'язано з радіоактивністю. Але радіоактивності властиві промені певної природи, які, проникаючи в речовину, іонізують її. Коли ж мова йде про радіолокатори, радіомовні станції, лінії електропередач, то тут діє принципово інше випромінювання — неіонізуюче. Воно має інші властивості і не здатне викликати в організмі такі зміни, як радіоактивність.

До неіонізуючого випромінювання належить широкий діапазон так званих радіочастот, які використовуються у радіозв'язку, радіомовленні, телебаченні, радіолокації. Крім того, в окрему групу виділяються екстремальні низькочастотні електромагнітні поля, їх утворює і звичайний струм, яким ми широко користуємося у побуті. Коли проводами, що підходять до нашого будинку, вмурованими у наші стіни, струменить електрика, навколо них утворюється електромагнітне поле. Воно нам непотрібне, ми без нього вільно б обійшлися, але воно існує.

Коли взяти радіомовні станції чи радіолокатори, то тут ми спеціально випромінюємо у простір електромагнітну енергію оскільки вона нам потрібна як носій інформації. І якщо потужність променя велика, можливі всілякі неприємності. Але це трапляється за аварійних ситуацій або в результаті нещасних випадків. Що ж до цивільного населення, яке проживає на певній відстані, то тут мова може йти хіба що про малопотужне випромінювання, яке теплової дії на організм не справляє.

Я тільки-но повернувся з робочої наради Всесвітньої організації охорони здоров'я, на якій обговорювали критерій-документ по радіочастотах. Це міжнародний документ, який рекомендує певні нормативи. І в ньому знову залишився величезний розрив між нашими і закордонними нормами. Наші — жорсткіші у тисячу разів.

Чому ж ми їх не переглядаємо? Тому, що не все в цій галузі з'ясовано. Наприклад, деякі американські вчені у дослідах на тваринах натрапили на так звані «вікна». Йдеться про те, що до деяких ділянок електромагнітного спектру спостерігається аномальна чутливість живих істот.

Взагалі не існує такого питання в науці, де б усе було сказано, все відомо. Тому часто буває дуже важко, коли вимагають чіткої відповіді. Біле чи чорне? Так чи ні! І так, і ні. І не біле, і не чорне. Природа складається не тільки з альтернатив, а являє собою широкий спектр. Як біле світло — не один колір, а щонайменше сім...

Тим часом навіть там, де за нашими жорсткими нормами немає небезпеки, подекуди виникає незрозуміла підозра. Люди кричать: «Геть! Ганьба!» Чому ганьба? Існує ціла мережа РЛС, які підлягають постійному контролю. Коли десь виникають якісь проблеми, Міністерство охорони здоров'я доручає фахівцям розібратися. У нас в науково-дослідному Інституті загальної та комунальної гігієни МОЗ УРСР є лабораторія неіонізуючої радіації, або електромагнітних факторів, яку очолює професор Ю. М. Думанський. Її працівники перевіряють усе на місці. Причому не лише на території України, оскільки така лабораторія, що стоїть на сторожі інтересів населення, є тільки в нашому інституті. Наприклад, наші працівники недавно повернулися з Монголії, бували вони і на Діксоні, і в Середній Азії, в Архангельську, Прибалтиці і т. д.

Отже, щоб відповісти на запитання, чи існує десь якась несприятлива ситуація, потрібне наукове дослідження. Це складна і тривала робота. Потрібні спеціалісти і багато часу. Щоб виміряти випромінювання локатора, його треба зупинити, спрямувати певним чином, виміряти щільність потоку енергії на певній відстані тощо. Але перед тим, як будувати локатор, визначають усі небезпечні зони і виділяють такі, куди взагалі нікого не пускають. Причому, роблять це за найнесприятливіших режимів роботи.

Та, в принципі, не виключено, що РЛС будують з порушенням норм. Або, скажімо, під час реконструкції змінили кут нахилу антени. Чи побудували висотний будинок не там, де треба. Тоді люди зазнаватимуть дії радіовипромінювання. Але все це дуже конкретні речі. Скажімо, нинішня ситуація в Пестрялово Закарпатської області, куди ми виїздили вже не один раз. Там будується локатор метрового діапазону, що нагадує телевізійний. Він у біологічному плані насторожує. Враховуючи те, що ця галузь потребує додаткового вивчення, а головне — настрій населення, ми не рекомендували експлуатувати цей локатор.

Здоров'я — це повне фізичне, психічне і соціальне благополуччя людини. У даному випадку — наявний стан хронічного стресу населення, що призводитиме до всіляких хвороб. Почалося все, як розповідають, з того, що на території будівництва хтось знайшов ящики з написом «реактор». І все... Тим часом то міг бути хімічний реактор, тобто звичайнісінька колба.

Взагалі ж, вважати радіовипромінювання такою собі безневинною річчю, як запах конвалій, не можна. Бо це біологічний фактор, і за певних умов він завдаватиме шкоди. Якщо ж норми і регламент роботи не порушуються, то ніякої небезпеки для здоров'я немає.

Тепер конкретно про лист, щойно вами отриманий. На відстані 30 кілометрів РЛС не справляє дії на людину. Інакше хворіли б усі. І як автор зафіксував частоту обертання локатора? Хіба хтось вмикав і вимикав РЛС за його командою? Ні! Тоді звідки така впевненість? Що ж до локаторів в аеропортах, то вони працюють цілодобово, без перерви. Отже, і голова має боліти весь час. Але такого не буває. Причини головного болю різні. У мене, наприклад, теж болить голова, коли має змінитися погода.

І вже зовсім незрозуміло, до чого тут біополе і космічне поле. Біополе — це інфрачервоне випромінювання, тобто зовсім інша область електромагнітного спектра. Всі ми випромінюємо теплові хвилі, але не можна все звалювати докупи. Звичайно, говорити, що ми тут усе знаємо, все розуміємо,— безглуздо. Та перш, ніж щось стверджувати, треба вивчити явище, мати факти, чисті наукові докази.

Не можна видавати все, що тобі спало на думку, за теорію, за механізм явища. Безумовно, існують сили і космогонічного, і планетарного характеру. І я завжди вважав, що гороскопи — то узагальнення тисячолітніх спостережень людства, за ними — об'єктивна, матеріальна основа. Земля робить оберт навколо Сонця і щомісяця перебуває у новій ділянці орбіти. Ці ділянки всі по-різному «омиваються» космічними потоками, отже і вплив їх на нашу планету неоднаковий. До того ж Сонце разом з планетами обертається навколо центра Галактики і т. д. Але все це мої фантазії. А для того, щоб щось твердити, треба мати наукові докази.

Є ще багато такого, про що ми гадки не маємо. Але в межах наших знань не можна стверджувати, що радіохвилі діють поза променем локатора...

Нова дисципліна — клінічна лімфологія

Відомо, що кровоносна система для організму — річ важлива. Проте менше відомо про важливу роль особливої транспортної системи — лімфатичної, яка ніби дренує багато органів, виносячи з них шлаки і постачаючи поживні речовини. Вона підтримує організм у стані рівноваги, забезпечує повноцінну його життєдіяльність. А втім, і досі в науці, яка вивчає морфологію, фізіологію та патологію судин людини — ангіології — найменш вивченою залишається саме ця система, котра складається з капілярів, судин, більш розгалужених магістралей та лімфатичних вузлів. Як свідчать дослідження радянських учених останніми десятиліттями, лімфатична система значною мірою підтримує нормальну діяльність багатьох органів, а надто — під час захворювань.

Досить довго лімфатична система була загадковою не лише для практиків, а й для науковців, бо методики її вивчення були надто складними, недосконалими й не давали вичерпної інформації про її будову та функції. Цьому сприяє і сама структура лімфатичних судин та їх вміст — вони безбарвні і майже непомітні на тлі оточуючих тканин. Лише розробка спеціальних способів дослідження дала змогу одержати належні відомості про функціонування цієї своєрідної судинної системи.

Складна й багатофункціональна система не лише транспортує лімфу — прозору рідину, яка містить різноманітні метаболіти, а й лімфу кишечника, що несе поживні речовини. Цій системі притаманні резорбтивна (всмоктувальна), бар'єрна та кровотворна функції.

Група дослідників з Новосибірська, Москви, Львова, Обнінська, Києва провела фундаментальні дослідження, які дали багатющу інформацію про стан лімфатичної системи. Зробивши видимими лімфатичні судини за допомогою ін'єкцій контрастних мас, виявили нові феномени, які з'являлися за прогресуючої недостатності відтоку лімфи: адаптована трансформація лімфатичних шляхів, різке розширення судин у вигляді варикозу, нагромадження лімфи в анатомічних порожнинах — черевній, грудній, виникнення патологічних зв'язків між лімфатичними та венозними судинами. Встановлено, що відбуваються перетворення у лімфатичній системі та її головному колекторі (грудній протоці) при захворюванні на рак, порок серця, так звану слоновість. Новітні методи дослідження допомогли розробити методики для діагностики тяжких уражень лімфатичної системи, очищення лімфи від токсичних речовин. Хірурги тепер під час операцій відводять лімфу з токсинами назовні і очищають її поза організмом, а потім повертають назад.

Анатомічні та патологоанатомічні дослідження засвідчили, що при хірургічних втручаннях слід відновлювати великі лімфатичні шляхи, особливо це важливо при пересадці органів, адже запобігає «заболочуванню» лімфою органа.

Лімфатичну систему почали використовувати для введення багатьох лікарських препаратів, і особливо антибіотиків,— так звана ендолімфатична терапія. Дуже важливо, що антибіотики та інші ліки накопичуються у лімфатичних вузлах і поступово надходять у загальне кровоносне русло. Розширилися можливості для більш інтенсивної терапії при гострих і хронічних захворюваннях.

Зокрема дослідження українських медиків дали можливість застосовувати високоефективні діагностичні та лікувальні процедури при таких тяжких захворюваннях, як перитоніт, панкреатит, гепатит. Уперше були розроблені і запроваджені у клінічну практику методики квантової лімфотерапії, опромінювання ультрафіолетовими променями і лазером. Таким чином, протягом останніх двадцяти років створено новий напрям у лімфології — клінічну лімфологію.

Юрій СПІЖЕНКО,
кандидат медичних наук.

Неврастенія у дітей

Нічні страхи, підвищена збудливість, головні болі, неглибокий сон, періодичні або постійні ниючі болі в животі, нічне нетримання сечі, плаксивість вважаються ознаками дитячої неврастенії. У 90 процентах випадків причиною є розлад центральної та периферійної нервової системи. У дітей це пов'язане з травмами під час пологів, запальними процесами мозку та мозкових оболонок, епілепсією, пухлинами мозкової тканини тощо. Крім того, є й інші причини: аскаридоз, алергія, захворювання стравоходу, носоглотки та вух.

Симптомами неврастенії у багатьох малих дітей є раптові здригання, короткочасні епілептоформні напади, спазми гортані аж до тривалого загикування. У старших дітей, особливо у підлітків, спостерігаються емоційна збудливість, схильність до депресії, ниючі болі в серці, запаморочення, безсоння.

Для того, щоб неврастенія не позначилася на психіці дитини, її інтелектуальному розвитку, потрібен увесь комплекс лікувальних заходів, зокрема й лікування травами. Пропонуємо такі рецепти:

1. Листя меліси, квітки ромашки лікарської. Трави змішати в рівних кількостях. Одну ложку суміші залити 200 мл окропу, напарювати протягом 30 хвилин. Малих дітей можна поїти із соски. Напар тамує біль у шлунку та кишечнику, що виникає на фоні приступів неврастенії. Напар додають також до молока і вживають двічі на день (доза залежить від віку дитини).

Напари з лікарських рослин, у наведених зборах №№ 2, 3, 4 і 5, готують так: дві столові ложки трав, взятих у рівній кількості, заливають двома склянками окропу й напарюють протягом 30 хвилин.

2. Листя меліси, трава звіробою, квітки глоду, квітки липи, листя м'яти перцевої. Суміш цих рослин дають дітям віком до трьох років у період сильного нервового струсу двічі на день по 25 мл напару перед їдою. Одночасно бажано давати двічі на день по чайній ложці меду або по 50 мл фруктового сиропу.

3. Кореневища валеріани, трава кропиви собачої (пустирник), шишки хмелю, квітки вересу, листя меліси. Суміш досить ефективна при дитячому безсонні (вік від одного до трьох років). Вживають по 25—30 мл двічі-тричі на день (остання порція за півгодини перед сном).

4. Квітки глоду, трава пустирника, корінь валеріани, корінь дягелю лікарського, листя меліси, квітки лаванди, шишки хмелю. Цей збір допомагає при прискореному серцебитті та ниючих болях серця, швидкій стомлюваності, підвищеній збудливості та безсонні в дітей старшого віку. Напар вживають двічі-тричі на день по 25—30 мл перед їдою.

5. Кора верби, трава деревію, листя омели, квітки лаванди, трава рути. Застосовують при неврастенії підлітків, в яких трапляються епілептичні припадки. Напар вживати три рази на день по 50 мл перед їдою. За тяжких нападів необхідно застосовувати як додаткове лікування купелі з настоями лікарських трав двічі на тиждень.

6. Трава деревію, листя меліси, трава гірчака перцевого, трава звіробою, трава споришу, трава душиці. Напар з цієї суміші застосовують для дітей старшого віку при нічному нетриманні сечі. Вживають двічі на день по 100 мл.

Для всіх видів неврастенії фітотерапевтичне лікування підкріплюється купелями з таких лікарських рослин: квітки ромашки, кореневища лепехи (аїру), трава чебрецю, кора верби, корінь валеріани.

Шість столових ложок суміші залити 1 л води, кип'ятити протягом двох-трьох хвилин і настоювати протягом години. Процідити й вилити у купіль. Купання триває від 10 до 20 хвилин — залежно від віку дитини (температура до 35°С). Після купелі тіло не витирають, лише вкутують дитину простирадлом, вкладають у ліжко й укривають ще теплою ковдрою.

За деяких типів неврастенії, особливо безсонні та підвищеній дратівливості, можна застосувати такий засіб. Узяти 0,5 л холодної води, одну ложку кухонної солі, одну ложку оцту та дві ложки настойки валеріани. У суміші намочити рушник і енергійно протерти все тіло дитини двічі на день вранці та перед сном. Після ранкового протирання дитину на годину залишають у ліжку.

Хочу звернути увагу ось на що: навіть найстаранніше лікування неврастенії в дітей не дає бажаного ефекту, якщо в дитинстві дитина була позбавлена опіки і догляду батьків. Тільки постійне материнське піклування сприятиме нормальному фізичному а надто психічному розвиткові. Істотне значення має душевний контакт дитини з родичами, які розуміють її потреби і переживання, запобігають виникненню конфліктів і стресових ситуацій, а значить, оберігають нервову систему дитини. Дитина повинна постійно відчувати любов, батьківське піклування і захищеність.

Федір МАМЧУР,
професор.

м. Івано-Франківськ.

Гігієна статевого життя

«Пропоную висвітлювати тему інтимних стосунків. Сексологія у нас десь у затінку, а людям не завадило б позбутися безкультур'я у цій справі. Волошин Л. Ф., Ялта».

«Хотілося б, щоб на сторінках журналу відбувалися зустрічі з сексологами, психологами. Я. В. Матерева, Київ».

У відповідь на ці та інші листи читачів відкриваємо рубрику «Інтим», під якою розпочинаємо друкувати уривки з книги відомого німецького вченого З. Шнабля «Чоловік і жінка».

Як би не здійснювалися статеві зносини, вони вимагають додержання правил статевої гігієни як в інтересах власного фізичного і психічного здоров'я, так і в інтересах партнера, за якого завжди несеш відповідальність.

Охайність невід'ємна від моральної гідності. Гігієна тіла невід'ємна від здорового статевого життя, зрештою, як і спеціальна гігієна статевих органів. Доглянута людина справляє сильніше еротичне та сексуальне враження. Це стосується також білизни й одягу. Свіжий запах тіла посилює еротичний вплив. Утім, і гаряча вода нерідко збуджує.

Однак закохані дарують одне одному чудові хвилини й без попередньої ванни, бо якщо вже виникло непереборне бажання близькості, то піднесений настрій може зникнути раніше, ніж котрийсь із них повернеться з ванної кімнати.

Приємне тепло тіла, скажімо, вранці, після сну, теж стає своєрідним стимулятором, тоді як холодний душ — дає протилежний ефект. Тут і в інших життєвих ситуаціях надмірною старанністю можна домогтися протилежного результату.

Дотримання особистої гігієни — аксіома. За недостатньої охайності у жінки на вульві нижче клітора, за малими статевими губами, а в чоловіка — на головці статевого органа, насамперед у вінцевій борозні під крайньою плоттю, призбирується так звана смегма, а також залишки сечі, піт, лусочки шкіри. Ці постійні виділення, нагромаджуючись, стають поживним середовищем для бактерій — призвідників запальних процесів. При зносинах вони передаються партнерові. Неприємний запах виділень здатен загасити сильний потяг чоловіка чи жінки, тим більше, що під час невимушеної пристрасної гри партнери вступають у тісну близькість. З цих причин для кожної дорослої людини щоденне миття статевих органів і граничних з ними частин тіла має бути само собою зрозумілим. Мило не годиться для ніжних слизових, користуватися ним слід обережно і не завжди. Внутрішня частина піхви очищається сама, тому спринцювання непотрібні, більше того, ми взагалі їх не рекомендуємо. Бактерії молочнокислого бродіння, що локалізуються у піхві, дезинфікуючи її, запобігають проникненню збудників хвороб.

Подружжю бажано вдаватись до цих гігієнічних заходів перед сном. Тоді й зустріч їхня стає набагато впевненішою і розкутішою, бо немає підстав вважати будь-яку форму доказу кохання неприємною чи неестетичною.

Однак навіть чистим статевим органам усе ж властивий слабкий запах, вульві — трохи кислуватий, його легко відрізнити від неприємного запаху смегми, і він заважає небагатьом. Такий запах та інші випари тіла іноді навіть посилюють збудження. Коли ж ці запахи справляють на партнера неприємне враження їх легко усунути дезодорантом. Еротична дія деяких парфумів на партнера-чоловіка відома, але ще мало вивчена. Аромат, що імпонує партнерові, не повинен заглушати природний запах жінки. Бажано, щоб усе разом становило абсолютно індивідуальні пахощі. Слід обмежитися такими частинами тіла, як лоб, шия, пахви.

Секрет, що виділяється статевими органами під час статевого збудження і робить їх слизькими, не має ні кольору, ні запаху. Він сприяє обопільному повабу та любострасній течії зносин. Тому його не слід позбуватися. Від нього необхідно відрізняти білі, від яких терпить багато жінок. За їх наявності рекомендуємо звернутися до гінеколога, який призначить відповідне лікування.

Після статевого акту треба додержуватись обопільного бажання побути ще трохи одне в одному або принаймні одне біля одного, щоб поступово втамувалося хвилювання від пережитого. Відпочинок рекомендуємо також з огляду на зміни у серцевій діяльності та кровообігу. Сперма, що потрапляє на тіло жінки, стерильна, її видаляють серветкою, а більш ретельне миття відкладають, поки завершиться година кохання.

Часто запитують, яка частота статевих зносин є найдоцільнішою для здоров'я? Зазначимо, що певних норм немає, орієнтуватися слід на індивідуальні потреби кожного. Статевий акт, здійснений без стимулу, виключно як подружній обов'язок або задля кількості, яку вважають обов'язковою, напевно завершиться розчаруванням. Не слід також збадьорювати ні себе, ні свого партнера різними засобами проти стомленості. Силуваний статевий акт замість розрядки залишає нервозність. Щоправда, постійній брак бажання має послужити приводом для роздумів, розмови одне з одним або візиту до лікаря. Питання про частоту статевих актів стає, як правило, проблемою там, де один з партнерів (найчастіше чоловік) відчуває потяг часто, можливо й щоденно, нестримно, тоді як жінка — набагато рідше і слабкіше (як правило, це жінки з слабким статевим потягом).

Коли кохають одне одного, то любощі і бажання одного збуджують бажання другого. Якщо інтервали між потребами партнерів усе ж надто тривалі і вони не доходять згоди, потрібен компроміс, хоча це далеко не ідеальний вихід. Отже, один мусить трохи стримувати себе, другий — іноді поступатися,

навіть якщо й не має справжнього бажання. Він (чи вона) повинен принаймні знати, що нездійсненні сексуальні бажання партнера бувають болісними.

Часто твердять, що сексуальні навантаження завдають шкоди здоров'ю, але медициною це ще не доведено. Тимчасовою відсутністю статевого потягу організм захищає себе від перевантажень. Між двома рівноправними партнерами статевий потяг виникає щораз немовби наново. Якщо вони не конфліктують з приводу повсякденних справ, своїх зіткнень з дійсністю, а навпаки, щонайменший свій успіх на роботі вважають спільним здобутком, то і їхнє спільне життя буде щасливим незалежно від того, часто чи рідко у них бувають зносини. Якщо в одного з партнерів виникають труднощі, повага змусить другого на деякий час утриматися від сексуальної активності. Тут кохання виявляє себе у взаємній допомозі,— а часто — і в духовно-моральній підтримці. Після спільного подолання криз і конфліктів знову знайдене статеве єднання принесе обом більш глибоке й тривале почуття.

Якщо хтось із подружжя заслаб і не схильний до інтиму, жодна розумна людина не наполягатиме на коїтусі. Щодо вагітності, то це не є хворобою, отже, для відмови від статевих зносин після зачаття, рекомендованої раніше деякими лікарями, немає ні медичних, ні психологічних причин. Думка про те, що вагітні жінки не відчувають потреби у близькості, більшістю самих жінок не підтвердилася. Навпаки, у другій третині вагітності в багатьох помітно посилюється статевий потяг. Але жінок, схильних до викидів, у ці місяці не бажано збуджувати надто часто і сильно, позаяк це призводить до нещастя. За чотири-шість тижнів до і після пологів статеві зносини теж не рекомендовані через небезпеку інфікування пологових шляхів.

Час доби, найбільш сприятливий для статевих зносин, не має значення, з гігієнічної точки зору не є істотним. Найкращим моментом є той, коли виникає обопільний потяг, є час і можливості. Усе це, певна річ, не завжди збігається. Діти, різні обов'язки нерідко вимагають приглушування бажання і збудження його у більш сприятливий момент. Узагалі ж, час відходу до сну в багатьох відношеннях найслушніший. Тиша, роздягання і можливість наступного спільного перебування неабияк посилюють збудження. Однак деякі подружжя віддають перевагу зносинам у ранкові години, після нічного відпочинку. Якщо чоловіка і жінку влаштовує різний час, вони мають дійти згоди. Ні в якому разі не рекомендуємо призначати певні дні, адже запрограмувати настрій неможливо.

Важливим є й питання про частоту зносин у різному віці. Частота, з якою виникають сексуальні бажання в чоловіка і жінки, залежить від характеру їхнього союзу. Статеве життя сприяє тіснішому єднанню, а кохання і згода, у свою чергу, в усьому сприяють відчуттю сексуального задоволення.

Нині можна спостерігати, що перших років подружнього життя у чоловіка частіше виникає бажання, ніж у жінки, статевий потяг якої пробуджується повільно, і лише пізніше дається взнаки. Це не є результатом біологічних факторів. Роль жінки в сучасному суспільстві і шлюбі змінилася, розумне виховання і обізнаність із сексуальною сферою сприяють тому, що нині жінки у більш молодому віці здатні до повноцінних переживань. Але тільки через кілька років шлюбу партнери вже по-справжньому сходяться одне з одним. Багато жінок віддає перевагу чоловікам старшим за них на кілька років. Це бажання продиктоване не вихідними сексуальними мотивами, а потребою швидкої сексуальної адаптації поруч з досвідченим партнером.

Останнім часом до редакції надходять листи з проханням розповісти про лікарські рослини, фрукти, які сприяють виведенню радіонуклідів з організму. Поради дає завідуюча лабораторією нетрадиційних методів діагностики і терапії Інституту проблем онкології АН УРСР, кандидат медичних наук Валерія Всеволодівна КРИВЕНКО:

Проти радіонуклідів

— Насамперед, дуже ефективними щодо виведення є пектини, які зв'язують радіоізотопи стронцію та кобальту. Найчудовіший постачальник пектинів — яблука, які до того ж підвищують стійкість до ГРЗ, що особливо корисно при послабленні захисних сил організму, який постійно зазнає дії радіовипромінювання. Багаті на пектини сливи, кавуни, дині. Слід лише пам'ятати, що найбільша користь, коли їх їдять в інтервалах між сніданком, обідом та вечерею, і ні в якому разі — після. Багатий на пектини фруктовий мармелад, фруктове желе, зварене з груш, яблук, цитрусових.

Відомо, що опромінений організм більш уразливий, позаяк у ньому з'являються перекиси. Тому назвемо рослини з яскраво вираженою антиокислювальною дією: меліса, розмарин, естрагон, перець, пижмо, коріандр, тмин, фенхель, аніс. Вони містять багатий набір біофлавоноїдів, які підвищують стійкість біомембран до шкідливої дії випромінювання, сприяють виведенню важких металів, що нейтралізує схильність до раку та склерозу судин і тканин. Багаті на флавоноїди ягоди обліпихи та шипшини.

Звичайна качанна капуста містить алкалоїд гоітрин, який затримує поглинання радіоактивного йоду. Також бажано включати в раціон салати з червоних сортів капусти. Таку ж властивість має й ріпа жовта, яка містить велику кількість мікроелементів та вітамінів (за кількістю останніх вона випереджає лимон та апельсин). Червоний буряк здатний створювати нерозчинний комплекс із солями важких металів та радіонуклідів, у першу чергу, з кобальтом.

«Заряджаюсь енергією від Місяця»

Зараз я втамую біль!

Що б сказали ви, якби саме такі слова почули в трубці вашого домашнього телефону, мовлені до того ж мелодійним жіночим голосом? І якраз тоді, коли ви знемагаєте від болю? А якщо після такого вступу той же голос назве ваші болячки, до того ж настільки точно, мовби спеціаліст, котрий вас давно лікує?

Поступово ваше тіло огортає тепло, приємне розслаблення, біль зникає, відходять кудись неприємні відчуття. Раптом ви усвідомлюєте, що зміни у вашому організмі саме ті, на які націлює голос незнайомки.

Такі дивовижні дзвінки минулого року лунали упродовж вересня у київських квартирах. І мало хто знав, що йшов експеримент по випробуванню можливостей одного з приїжджих екстрасенсів. Зізнаюся чесно, не менший подив був і там, біля жінки-сенсетива, яка демонструвала свої можливості телефонного діагностування й цілительства. Приміром, організатори незвичайного випробування запропонували зняти приступ болю в хлопчика в одній з віддалених квартир і по змозі встановити діагноз. Екстрасенс вирішила ускладнити експеримент: запропонувала матері дитини однією рукою тримати телефонну трубку, аби чути й виконувати установки, а другу прикладати до тих частин тіла, на які вона вказуватиме. Кілька хвилин по тому зону негативної ситуації було знайдено, з'ясовано діагноз, а ще за кілька — знято біль. Мати не йняла віри, адже

зробила все це нібито власною рукою.

У другому випадку екстрасенса з'єднали по міжміській з хворою на гіпертонію у Запоріжжі. Кілька хвилин розмови — і тиск впав, стих біль у голові, поліпшилося самопочуття.

Певна іронічність ситуації полягала у тому, що цілителька, про яку йдеться, приїхала до Києва на навчання. Та вже перші експерименти засвідчили, що вона багато в чому перевершує тих, хто збирався вручати їй диплом «екстрасенса міжнародної категорії». Я не раз писав про початківців у сфері екстрасенсорики, зокрема й про тих, хто пізніше зажив популярності і в нашій країні, й за рубежем. Але такої безпосередньості, легкості, органічності, з якою виконувалися найскладніші експерименти, не пригадую. Саме ця обставина змусила взятися за перо й тепер. Приваблювало те, що цілителька охоче працювала з малюками та їхніми мамами, багатьох позбавивши страждань і недуг.

Отже, знайомтеся — Людмила Петрівна Жукова, екстрасенс із Донецька. До речі, саме така професія записана і в її службовому посвідченні, виданому в міському центрі здоров'я, що теж рідкість, бо найвищу атестацію у таких випадках дають не в канцеляріях, де виписують документи, а в кабінетах, де ведеться прийом хворих. У послужному списку Л. П. Жукової — точне діагностування й ефективне лікування бронхіальної астми, бронхітів, стенокардії, цукрового діабету, гіпертонії, різних видів пухлин, холециститів, гастритів. Під її руками загоюються рани, навіть гнійні, післяопераційні, рубцюються виразки. У діточок під впливом Жукової зникала зизоокість, заїкання, ангіни, гайморити, повертається до норми слух і зір.

Приваблює фахівців насамперед ефективність методики Жукової. Приміром, під час експериментальної перевірки її здатностей у Києві Людмилі Петрівні запропонували продіагностувати кількох важко-хворих у лікарні швидкої допомоги. Фахівці відділення нейрохірургії були заворожені тим, як швидко й безпомилково знаходила екстрасенс місця локалізації болю, пухлин у головах пацієнтів. Допомогла встановити і деякі особливості перебігу захворювань, які поки що важко або й зовсім не вдається контролювати за допомогою сучасної апаратури.

Жукова досі дивує навіть колег із Донецького центру здоров'я, які, здавалося б, звикли до всього. Зокрема — й директора. Скажімо, той запросив недавно для діагностування пацієнтку: треба було уточнити локалізацію фіброматозних вузлів. А Жукова за короткий час прийому ...взагалі прибрала пухлину. Оперувати було нічого.

А виявилися такі обдарування у Людмили Петрівни за вельми драматичних обставин. У доньки визнали сколіоз. Для лікування потрібні були постійні сеанси масажу. Вибігати стільки в поліклініку жінці, яка працює, а до того ще й утримує сім'ю, вкрай важко. Отож вона вирішила навчитися цій маніпуляції сама. Масажистка дала уроки не лише контактного, а й безконтактного масажу. І коли перевірила дію рук Жукової на собі, була вражена виняткової силою енергії, що струмувала з долонь учениці.

— Бути тобі цілителькою... — напророчила вона.

А потім Жукова почула про метод Джуни Давіташвілі, прочитала її книжку, навчалася на курсах за її методикою. Вилікувала доньку. Почала допомагати близьким, знайомим. Ну, а потім кількість людей, які прагнули підлікуватися в Жукової, зростала, мов сніжна лавина. Довелося роботу інженера в НДІ поєднувати з лікувальною практикою у центрі здоров'я.

Втім, грань між «роботою» і «неробо-тою» в житті Жукової провести дуже важко. Характер не дозволяє! Той, хто хоч раз бачив очі Людмили Петрівни під час сеансу, не забуде їх повік — стільки доброти в них, співчуття. Враження таке, ніби цілителька щоразу буквально вимолює у вищих сил Космосу полегшення страждань людини. Над деякими важкими хворими (даруйте, видаю таємницю) вона тихцем плаче, усамітнившись. І прагне, прагне допомогти всією душею, всіма глибинами власної суті. Коли ж вдається подолати недугу, то щасливішої людини, ніж вона, немає.

— У ці хвилини я, здається, заряджаюсь енергією надовго. Так, що можу переносити наступні невдачі й утому,— зізналася мені.

Це питання недругорядне, коли йдеться про екстрасенса. Я б сказав навіть — принципове. Адже по тому, звідки бере сенсетив енергію, можна сказати: служитиме він добру чи злу, зцілюватиме чи губитиме, подолає певну недугу чи ні. Звісно, радість від того, що допомогла людині, дає швидше моральне вдоволення й відповідний приплив настрою, енергії з ним пов'язаної. Але у справжнього екстрасенса є свої професійні джерела «підзарядки». Запитав про це Людмилу Петрівну. Трохи повагавшись, розкрила свої секрети.

— Заряджаюсь енергією від повного Місяця. Не на асфальті — на сирій землі. Виходжу в сад, здіймаю до неба руки — і прошу Космос, Вищий розум послати мені сили й снагу, аби боротися з недугами. Діалог з Небом незабутній. Коли відчуваєш, як у відповідь у тебе починає

вливатися свіжість, дужість, блаженство, відчуваєш справжній екстаз. У такі хвилини не можу стримати сльози. Так і народжується потім гарне самопочуття — посмішка з солоним присмаком сліз... До Космосу звертаюся з благанням і щоразу, коли стикаюся з важким захворюванням пацієнта. І знову винятково зворушлива мить — могутня відповідь тобі, маленькій грудочці життя, від цього бездонного зоряного величчя. Не знаю, чим я завоювала увагу Космосу. В родині у мене всі професійні медики — так би мовити — традиційні лікарі. Правда, бабуся була сільською знахаркою, цілителькою. Може, дісталося у спадок?

Здатність Жукової щедро ділитися енергією, не терпіти поруч з собою біди, породжують часом анекдотичні ситуації. Скажімо, у тролейбусі вона не може витримати, коли в когось поруч болить голова чи зуб. Уявіть реакцію пасажира, коли жінка, що стоїть поруч, раптом повертається до нього й каже: «Та не мучтеся, ради Бога, давайте я вам зараз допоможу...»

Навіть приїхавши до Києва, попросила мене: «А не могли б знайти діточок, у яких опіки чи трофічні виразки? Я можу загоїти їх за сеанс. Це ж так полегшить самопочуття, особливо — маленьким... Не забудьте й про те, що мені по силах і розсмоктування рубців, тамування гострих запалень...»

Мабуть, саме ця одержима, майже релігійна радість, яку дає змога допомогти ближньому, і викликає іншу жагу — професійного самовдосконалення. Жукова побувала вже і в Чумака, і в Кашпіровського, і в Стеценка, знайома з учнями Джуни й Ігнатенка. Перебуваючи в Києві, шукала зустрічі з Решетніковою, а зустрівшись з відомою дослідницею феноменів біоенергетики, була на сьомому небі.

Зупинюсь ще ось на чому. Екстрасенси, котрі цінують рекомендації давніх цілителів, «брудну» енергію, зчищену з хворого, неодмінно «спалюють» або заганяють вглиб землі. Це своєрідні правила гігієни в біоенергетиці, бо ж, вважається, що кинутий напризволяще «бруд» з хворого, потрапивши на іншого, спричинить саме захворювання. Не знаю, наскільки то правда, цю гіпотезу ще належить ретельно перевірити науковцям (а, може, й лікарям-практикам?). Одначе, сам знаю випадки, коли сенсетиви-початківці, які ще не вміли виставляти захист для власної біооболонки під час цілительського сеансу, хворіли тією болячкою, якої позбавили пацієнта.

Хоч і не знаю достеменно, чи правдиве таке застереження, все ж з симпатією ставлюся до цілителів, які дбають про безпеку не лише своїх хворих. Жукова, довідавшись про назване щойно правило древніх, одразу ж почала виконувати його з усією ретельністю. В її біоенергетичній маніпуляційній — стерильна чистота на всіх рівнях. Можливо, саме тому й ефективність лікування висока.

І робочий кабінет Жукової, і квартира потопають у квітах. Найбільше — улюблених троянд. Пацієнти не знати як дізнаються про її любов до цих квітів, і намагаються віддячити за радість одужання радістю краси.

Одначе Жукова не була б Жуковою, якби й тут не спробувала продемонструвати диво. Лукаво зиркнувши в мій бік, запропонувала:

— Ану гляньте он на ті троянди. Тільки уважніше... Ось зараз... Так... От-так... Помітили?

Я помітив, але не повірив власним очам: троянди... почали похитуватися.

Олександр РАКІН.

Мозаїка планети

ІНДУСТРІЯ ПІД ВОДОЮ

Проект підводного промислового міста розробили японські спеціалісти концерну «Обаясі». Опускаючи промислові підприємства під воду, автори виходили з того, що в Японії обмаль землі і вона дорога.

Згідно із задумами фахівців концерну «Обаясі», квартали першого промислового центру розташуються під водою на континентальному шельфі у районі найрозвинутішої промислової зони на узбережжі Тихого океану, між Токіо та Осакою. Підводний гігант розміститься у прокладених на морському дні 505 тунелях довжиною 15 кілометрів кожний. Висота тунелю сягатиме 30 метрів, ширина — 20. Загальна площа підводної конструкції становитиме 150 квадратних кілометрів. Приблизно стільки ж обіймають усі індустріальні зони японської столиці та префектур Канагава і Тіба, що до неї прилягають.

В багатоярусних тунелях планується розмістити заводи-автомати, роботизовані виробничі лінії, склади, гаражі. ■

Шахова олімпіада

Наш шаховий клуб

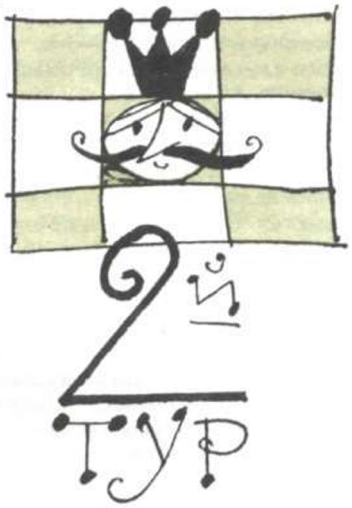

II етап — конкурс розв'язань

Як ми повідомили раніше, конкурс розв'язань проводиться у три тури. Буде запропоновано дванадцять завдань: задачі, етюди і композиції на кооперативний мат.

Умови змагання: за правильне й повне розв'язання кожного завдання учасникам нараховуватиметься певна кількість очок. Правильне, але неповне розв'язання оцінюватиметься штрафними балами. Відповіді на завдання публікуватимуться у журналі.

Радимо залишати в себе копії відповідей, щоб згодом перевірити правильність розв'язань. Вказуйте повністю прізвище, ім'я та по батькові, сповіщайте адресу з поштовим індексом, де і ким працюєте або вчитесь, розряд з шахів (якщо є). Переможців конкурсу визначить найбільша кількість набраних ними очок. Ті, хто виконає норму спортивного розряду з шахів, одержать посвідчення (якщо є потреба в такому посвідченні, повідомте редакцію листом з відповідями на заключний тур).

Перший тур

У першому турі — чотири задачі-двоходівки (білі починають і дають мат за два ходи). Для розв'язання вкажіть перший хід.

Правильне розв'язання кожної задачі дає по два очка. За помічені хиби (неможливість позиції, дуаль, побічне рішення або її нерозв'язуваність) нараховуються додаткові очки.

Останній термін надсилання відповідей — 10 березня 1991 року (за поштовим штемпелем). Розв'язання кожної задачі надсилайте окремою листівкою у двох примірниках з обов'язковою позначкою «Шахи. 1-й тур».

Журі конкурсу.

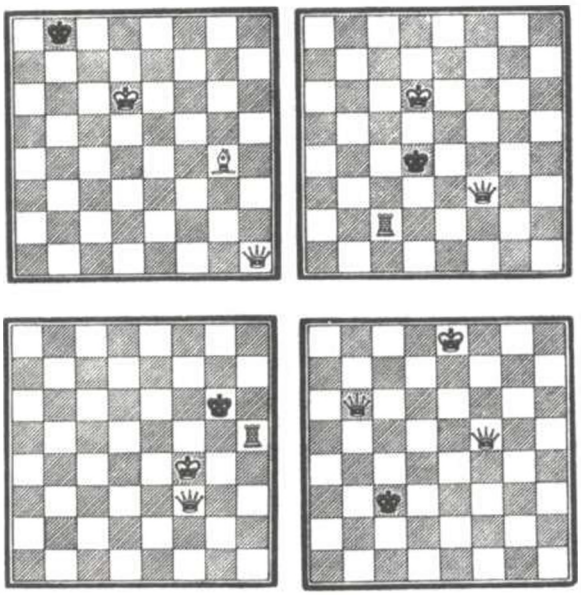

ДУМАЙ, ОМЕЛЬКУ!

«О! Вже йдуть. Аж двоє. Один, як і завше, головний інженер, а другий хто? В капелюсі... Не бачив його тут раніше. Мабуть, новенький. Ну та нічого. Мені все'дно, кого слухати. Наперед знаю, що вони казатимуть...

Як у воду дивився. Знову за рибу гроші: очисні споруди заводу не працюють, за це нас (не мене — вас!) по голівці не погладять.

Звісно, що так. Оштрафують, премії не дадуть. А якже. І правильно зроблять. Я б вам, голуби сизокриленькі, за забруднення навколишнього середовища припаяв би тільки так!

Ну, досить уже все це слухати. Треба його перебити, а то ще розплачеться».

— Я, канєшно, вибачаюсь. Людина я проста, слюсар-сантехнік, всяких там академій не кінчав. Отож скажу так. І не будуть вони працювати. Як це чому? Насос — раз, трубопроводи з нержавійки — два і бак для нейтралізації — три. Без всього цього нема про що й розмовляти. Згоден — комплектували. Тоді де воно? Не знаєте? Ви, начальство, не знаєте... Звідки ж я повинен знати? Вештаються тут всякі, може й поцупили. Хто? Не знаю, не знаю. Дивіться — вам видніше. Ви для цього зверху поставлені. А я людина маленька. Привезете — поставлю.

«Ти диви. І цей, в капелюсі, туди ж гне: «Куди все поділося?» Сам невисокий, а басидло, бач, тільки таке. Стривай! А до ж я його раніше бачив? Невже? Так і є, точно. В обехеесі. Чого ж це він тут? Думай, Омельку, думай! Бо інакше загудеш з усім гамузом. Куй залізо, поки не вкрали».

— Вибачте, що переб'ю. Ясно, треба щось робити і — негайно, бо ось ми з вами балакаємо, а діло стоїть. А оці неочищені стічні води прямісінько у той он вибалок збігають. А там же до річки рукою подати. Не дай боже малесенького дощу!

Якщо дозволите, я прямо зараз мотнуся своїми «Жигулями» на дачу. Є там у мене такий насосик. Випадково в одного незнайомого на руках купив. І труби нержавіючі теж знайдуться. Якийсь водій завіз. Я його після того ніколи не бачив. І де він їх узяв — сам дивуюся. Розкурочу і літній душ: у ньому якраз такий бак, як тут потрібен, стоїть. Якось у металобрухті його знайшов. Сьогодні ж і поставлю все.

«Ич, які у головного очі круглі стали. А той бас з обехеесу і не кліпне. Тренований. До всього, видно, звичний.»

— То я пішов. Який інструктаж? З техніки безпеки? Проходив, аякже. Новий інженер з техніки безпеки цікавиться? Не знаю такого, не бачив. Так це ви?.. Що-о? Води! Дайте склянку, хоч і неочищеної!..

Григорій ШЕВЕЛА.

м. Велика Олександрівка Херсонської області.

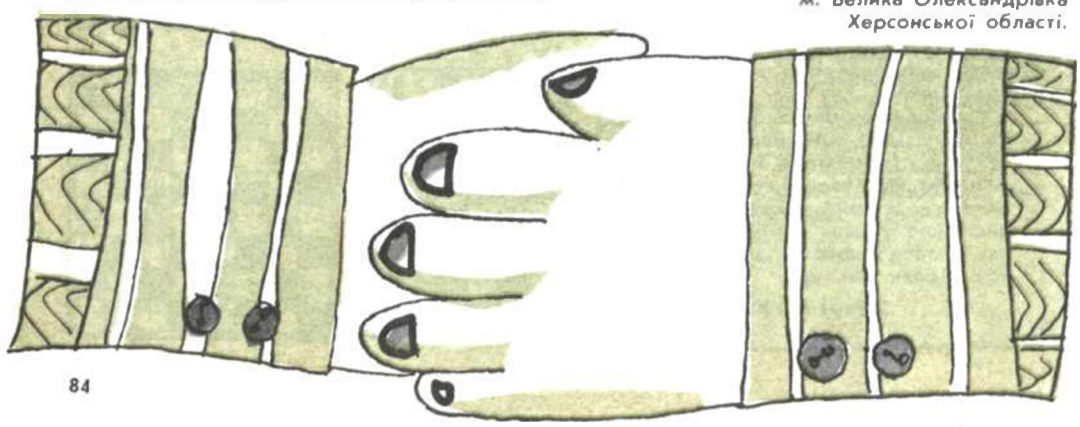

ТРОЄ В КВАРТИРІ І ТЕЛЕФОН

Сергій ГРІНЬ

Я працював над рукописом, донька готувалась до екзаменів, а супутниця мого життя телефонувала до каси попереднього продажу залізничних квитків. Нескінченне обертання диска й не зовсім лагідні репліки дружини, ясна річ, не сприяли моїй скромній творчості.

Хіть-не-хіть, а мушу взяти участь у мужніх спробах дружини пробитися до каси. В мене проявився спортивний інтерес: чи вдасться їй додзвонитись? І я загадав. А чи не скористатися телефонними складностями як рулеткою? І подаю ідею.

— Ліно,— кажу дружині,— за яким разом тобі хоч хтось відповість, стільки років проживеш.

Спершу вона не зрозуміла, а потім ідея досягла потрібної клітини мозку, з'явилась осмисленість, дружина почала лічити вголос.

170 років. Це її цілком влаштовувало. Потім вирішила з'ясувати, скільки проживу я. Вийшло 150. Отже 20 років від мене відпочине. А дочку влаштувало і 100. Навіщо більше?

Потім уточнили строки капітального ремонту нашого будинку, і нас заспокоїло, що навіть правнуки не потраплять у фонд для переселенців. Спитали ми у телефона дані про можливу суму наших виграшів. Лічили сотнями, щоб техніку не перевтомити. Вийшло — будемо мільйонерами.

І тут дочка зажадала дізнатися про оцінку на першому екзамені. Телефон образив її: трійка!

Квитки врешті-решт замовлено, настрій поліпшився, але до гри втратили інтерес.

А ворожіння, як завжди, не справдилося. Донька здала на четвірку. Добре, що телефон своїм прогнозом занизив оцінку. А якби навпаки?

ФІЛОСОФЕМИ

Кулінарний рецепт Колумба: відкрийте Америку, візьміть звідти картоплі, помідорів, перцю... і завариться така каша!..

Ми так прудко бігли вперед, що залишили добробут далеко позаду.

Зняли вершки, тож можна дозволити перехід на кринкову економіку.

Анатолій ПАСТЕРНАК.

м. Боярка.

Спало на думку...

Кому все дається безкоштовно, на того чекає розплата.

Раніше всі мріяли про хороше життя, а сьогодні — про інше.

Краще менше, але нам!

Олександр ПЕРЛЮК.

м. Кіровоград.

Подяка у Канаду

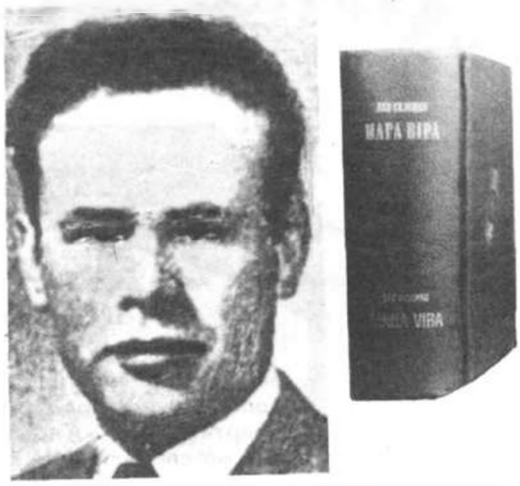

На фото: Дарунок Б. КОВАЛЬСЬКОГО; Л. СИЛЕНКО.

У редакцію надійшов лист з Канади такого змісту:

«Наука і суспільство», Ю. Г. Романюк, Головний Редактор. Високодостойний Пане Редакторе, я купую журнал «Наука і суспільство» в книгарні в Торонті, уважно читаю. А тут хочу повідомити Вас, що високо оцінюючи Вашу Велику Працю, захотілося мені висловити до Вас шану у формі подарованої книги. Отож купив, як тут кажуть, «унікальну книгу «Мага Віра» д-ра Лева Силенка», і послав Вам. Вірю, що десь у кінці грудня чи у січні отримаєте; книгу послав кораблем — бо ж вона важить три кілограми. А тут посилаю копії: тільки дещо про зміст «Мага Віри», бо справді її зміст глибший, ширший. І копію — що писали часописи в Індії про нашого земляка Лева Силенка. Буду дуже вдячний Вам, коли про отримання книжки подасте вісточку — просто, щоб я не турбувався — дійшла чи ні, хоч знаю, що «Мага Віра» приходить в Україну без перешкод (на митній немає жодної затримки). Прийміть запевнення Щирої до Вас Пошани. Богдан Ковальський.»

Вельмишановний д-ре Богдане Ковальський, Ваш дарунок я отримав з вдячністю за увагу до скромних творчих змагань усього колективу редакції. Бажаю Вам добра, здоров'я і гарних здобутків на терені служіння народу своєму, всій людності. Нехай вам, нам і матері-землі щастить на шляхах до нового життя.

Тепер кілька слів нашим читачам в Україні про сам дарунок. «Мага Віра» це — 1428 сторінок, з них кілька десятків займає покажчик історичних осіб, географічних назв, прізвищ науковців, на чиї висловлювання і дослідження посилається автор. Видання здійснило «Об'єднання Синів і Дочок України Рідної Української Національної Віри». Наш земляк Лев Силенко поклав не один десяток літ, щоб подати читачам своє бачення співвідношення віри, науки, філософії та історії на наших землях у давні часи. «Я не піднімаю на глум віру Батьків рідних (Віру Оря, Лель, Божа, Кия, Либідь, Святослава). Я з Божого благословення по-новому осмислив її (реформував). Об'явив концепцію Віри в Єдиносущого і Всеправедного Господа з ім'ям Дажбог»,— зазначає автор, стверджуючи, що віра наших далеких предків до хрещення Русі органічно єднає природу і людину, вона є Рідною Українською Національною Вірою. Дажбог — святий дух нашого народу.

Д-тор Б. Ковальський надіслав мені і відбитки газетних рецензій на велетенський подвижницький труд Лева Силенка.

Юрій РОМАНЮК.

З гороскопу друїдів

Дуб

(21.03)

Сповнений життя, сили і краси, будить в людях повагу своїм солідним виглядом. Абсолютно здоровий, що дуже важливо, бо погано переносить недуги.

Відважний, але витоки сміливості не стільки в його духовних потребах, скільки у надмірних гордощах. Стриманий, вольовий, не має звички відмовлятися від прийнятого рішення і, як правило, завжди досягає поставленої мети. Але його впертість має і зворотний бік: Дуб не вміє бути гнучким і його непримиренність завдає чимало клопоту.

Не визнає ніяких обмежень і діє часто на межі сваволі. Та, незважаючи на це, Дуб поважає думку і незалежність інших. Привітний, гостинний, відданий у дружбі, але не завжди такий у коханні. Часто захоплюється і щоразу вважає, що «тепер це назавжди». Взявши шлюб, перегодом вгамовується.

Не прагне змін. Час від часу виявляє безкорисливість, він — консерватор, проте не забуває про вигоду і всю увагу зосереджує на власних проблемах. Чуже життя його не цікавить.

Захоплюють його конкретні діла, міркує ясно, по-діловому, є людиною дії, не позбавлений інтуїції. Належить до числа людей, які, попри обставини, завжди обстоюють свої інтереси.

Своїм рідним забезпечує повний достаток.

Риси народжених під знаком Дуба: рішучість, практичність, реалізм, спостережливість, організаторські здібності.

Під знаком Дуба народились: І.-С. Бах, Беніто Хуараз.

КРОСВОРД «УКРАЇНА»

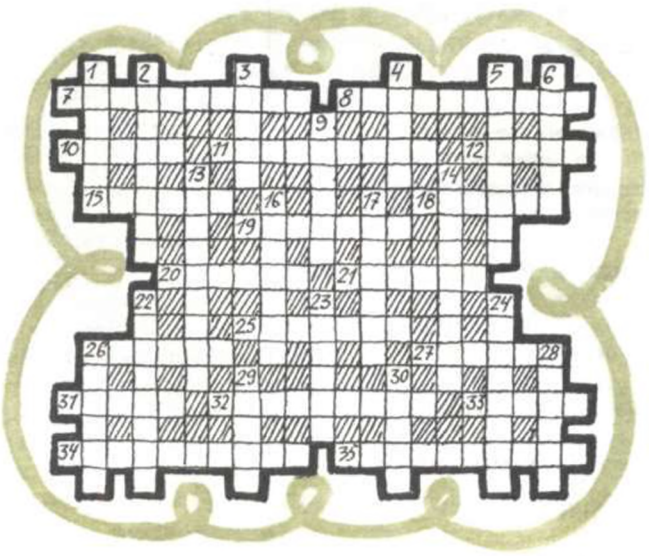

Склав Тарас ГОЙ.

ПО ГОРИЗОНТАЛІ:

7. Український хімік, один із засновників колоїдної хімії в СРСР. 8. Український авіаконструктор, творець першого в світі гідролітака. 10. Персонаж східнослов'янської міфології. 11. Українська народна пісня-танок. 12. Керівник народно-визвольної боротьби проти польської шляхти на Правобережній Україні. 15. Верхній одяг заможного українського селянина XVI-XVIII століть. 18. Військова одиниця в Запорозькій Січі. 19. Скіфське городище у Харківській області. 20. Видатний український режисер і актор. 21. Гетьман запорозьких козаків. 25. У Київській Русі певна територія, підпорядкована єдиній владі. 26. Український письменник і громадський діяч демократичного напряму. 27. Вірш Б. Олійника. 31. Гуцульський танець. 32. Гумористичний твір Г. Квітки-Основ'яненка. 33. Вірш О. Олеся. 34. Видатний український мікробіолог та епідеміолог. 35. Картина М. Дерегуса.

ПО ВЕРТИКАЛІ:

1. Історичний роман Ю. Опільського. 2. Український мандрівник і зоолог. 3. Вірш П. Куліша. 4. Народна спортивна гра. 5. Український вчений, один із засновників радянської судової медицини. 6. Річка, що протікає в межах м. Києва. 9. Козак в українському козацькому війську, що опанував артилерійську техніку. 13. Посада при гетьмані у XVII-XVIII століттях. 14. Старовинний музичний інструмент, на зразок литавр. 16. Колишній футболіст київського «Динамо», заслужений майстер спорту. 17. Суботівський отаман, посол Б. Хмельницького в Росії. 22. Російський художник, автор картин «Степ України», «Краєвид Києва з Дніпра». 23. Оповідання О. Кобилянської. 24. Відомий український астроном, нині професор Івано-Франківського пединституту. 26. Знак полковницької влади в запорозькому козацькому війську. 28. Відомий український лікар-хірург. 29. Село-батьківщина І. Микитенка. 30. Герой українських народних дум.

Відповіді на запитання, вміщені у «Гіперболоїді» [Див. стор. 71].

I. ПОДУМАЙТЕ!

Якщо скласти аркуш паперу навпіл так, щоб замість круглого отвору утворилась вузька шпарина, то п'ятак вільно пройде крізь неї.

А втім, підрахуємо... Діаметр двокопієчної монети 18 мм, отже, довжина її кола становить трохи більше 56 мм, а довжина шпарини становитиме 28 мм. Це більше, ніж діаметр п'ятака — 25 мм.

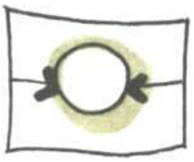

«ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ?..»

1. 29,76 км/сек. 2. Індія. 3. Попович. 4. 42 км 195 м. 5. 11. 6. Фуко. 7. З хітину. 8. 330. 9. Драхма. 10. Єфремов.

Читайте у наступному номері:

Геоекологія України. Де вихід з кризи?

Конкурс-вікторина «Подорож у Всесвіт»

Інтелігенція і народ. Роздуми вченого

В. Винниченко. Відродження нації. Доба Гетьманщини

Таємничий сучасник Б. Хмельницького

Життя після смерті. Яке воно?

Пам'ять на долонях

Чоловік і жінка

Страхова медицина: проблеми, перспективи

Засідання клубу для юнацтва

З роду-віку. Сватання

Шахова олімпіада

Інформація звідусіль

Поради для дому, для сім'ї

Відповіді на кросворд, вміщений у № 1 ц. р.

По горизонталі: 2. Бал. 4. Рампа. 5. Просіка. 9. Кекс. 10. Наст. 12. Смог. 13. Асама. 16. Сніг. 17. Карнавал. 20. Маскарад. 23. Атлет. 24. Сайра. 25. Тост. 28. Лижі. 30. Бурштин. 31. Біатлон. 32. Гмиря. 33. Браун.

По вертикалі: 1. Па. 2. Браво. 3. Ліпсі. 6. Ряска. 7. Сосна. 8. Канна. 9. Клоун. 11. Тинда. 14. Салют. 15. Мімас. 18. Атос. 19. Вальс. 21. Сойка. 22. Анди. 26. Округ. 27. Татри. 28. Луара. 29. Жилін.

На 1-й стор. обкладинки — грандіозне космічне явище — сонячна корона. Про пошуки вчених Головної астрономічної обсерваторії АН УРСР і, зокрема, дослідників Сонця читайте матеріал «На зоряній вахті».

Головний редактор
Ю. Г. РОМАНЮК

Редколегія:
Б. М. ГИЧКО
(відповідальний секретар)
В. І. ІВЧЕНКО
(заступник головного редактора)
С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ
В. П. КУХАР
І. Д. ЛЕПША
М. В. ПОПОВИЧ
А. М. СЕВЕРИН
В. І. СЕРГІЙЧУК
К. М. СИТНИК
Е. В. СОБОТОВИЧ
Н. В. СУКМАНСЬКА
(редактор відділу)
К. С. ТЕРНОВИЙ
О. К. ФЕДОРУК
А. О. ЯЦИШИН

Редактори відділів:
Ц. М. ГАНУШКЕВИЧ
М. В. КУХАРЧУК
В. І. ПУСТОВОЙТ
Н. В. СУКМАНСЬКА

Літературний редактор
С. В. ЯНКО

Коректор
Т. Д. МУРАВИЦЬКА

Художнє оформлення та художній макет
Р. Є. БЕЗП'ЯТОВА та
Г. П. ФІЛАТОВА

Здано до набору 30.11.90.
Підписано до друку 01.02.91.
Формат 70×108/16.
Папір офсетний № 1. Офсетний друк.
7,7 ум. друк. арк.
16,5 ум. фарб. відб.
9,7 обл.-вид. арк.
Тираж 41 500 прим.
Зам. 01130020.
Ціна 80 к.

252025, Київ-25,
пров. Рильського, 10,
тел. комутатор 228-00-16,
додат. 3-76, 3-51, 3-90.
252025, Киев-25,
переулок Рыльского, 10.

Комбінат друку видавництва «Радянська Україна»,
252047, Київ-47, проспект Перемоги, 50.

Комбинат печати издательства «Радянська Україна»,
252047, Киев-47, проспект Победы, 50.

Ежемесячный научно-популярный и литературно-художественный иллюстрированный журнал общества «Знание» Украинской ССР «Наука и общество» (на украинском языке), № 2 1991 г.

Издательство «Радянська Україна»

ПК на роботі і вдома

Навряд чи ми зможемо увійти в завтрашній день без персональних комп'ютерів. За кордоном їх освоюють змалечку. Настав час і нам привчати до них уже дошкільнят. Скоро молоді люди, здобувши освіту, вже не зможуть працювати без комп'ютера.

Де ж його взяти!

Спеціально для вас НВО «Мікропроцесор» випускає персональну ЕОМ «Електроніка МС 1502». Це представник нового покоління вітчизняних 16-тирозрядних ПК. Призначений для індивідуального користування в установах, у центрах дозвілля, вдома.

«Електроніка МС 1502» має швидкодію не менше 1,5 мільйона операцій на секунду. Вона може виконувати різні наукові та економічні розрахунки, створювати і обробляти бази даних — картотеки, каталоги, словники. ПК підготує й відредагує будь-який текст, йому під силу навчити вас основ інформатики. Не залишилося поза його увагою й дозвілля: «Електроніка МС 1502» допоможе зробити його змістовним.

Застосовування спеціалізованих великих інтегральних схем дало змогу зменшити їх кількість, підвищити надійність роботи і знизити вартість ПК. Програмна сумісність з комп'ютерами типу IBM PC відкриває доступ до неосяжного світу закордонних програм.

До «Електроніки МС 1502» можна підключати різні периферійні пристрої: кольорові телевізори чи монітор, касетний магнітофон, прінтер і таке інше.

Програмне забезпечення ПК: керуюча програма МОНІТОР, інтерпретатор мови програмування БЕЙСИК-К, набір текстових програм, а також редактор текстів, система керування базами даних, пакет ігрових програм.

Напруга живлення — 220 вольтів, споживана потужність не більше 20 Вт. Габарити — 290×448×88,5 міліметра, вага не більше 3,5 кг.

«Електроніка МС 1502» — призер Всесоюзного конкурсу побутових комп'ютерів.

80 к.
Індекс 74330

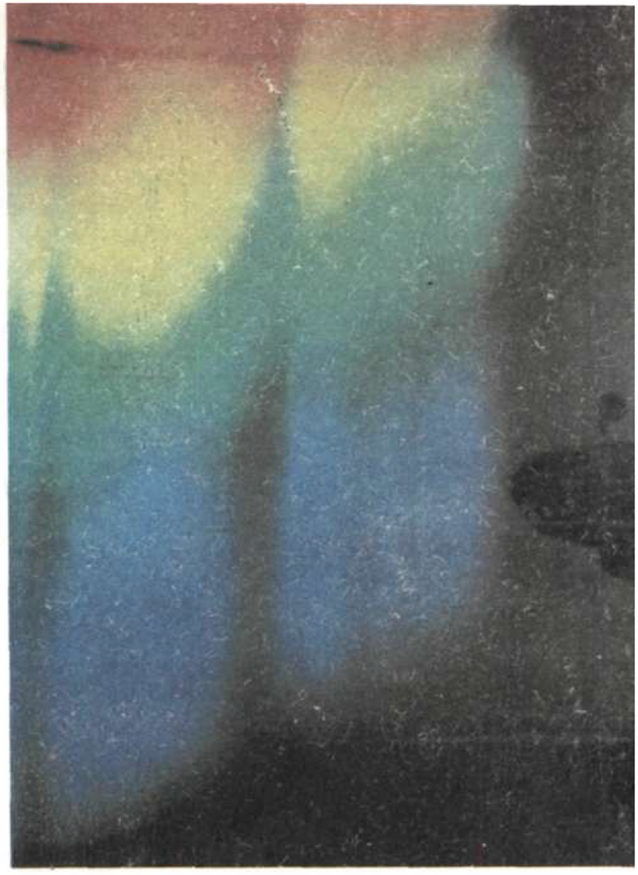

Заглядаючи у потаємне

«Бачу музику сфер!»

Принаймні так сприйняв грандіозне видовище льотчик-космонавт В. Ковальонок, спостерігаючи з борту орбітальної станції полярне сяйво. Фантастичну гру барв він назвав кольоромузикою — такого багатства барв немає в жодній, найдосконалішій, таблиці кольорів. А скільки їх ще поза межами нашого сприйняття!

Мовби за помахом чарівної палички спалахує на північному небі полярне сяйво, відгороджуючи його від Землі найтоншою барвистою вуаллю, крізь яку однак видніють і зірки, і саме небо. Довгі рухомі промені різної яскравості і забарвлення швидко перемішуються згори вниз, створюючи гігантський примарний коридор. Що відчуває людина, спостерігаючи диво природи, яке раптом виникає посеред безмовного крижаного простору? В які безодні поринає, прислухаючись до таємничих звуків, котрі мовби долинають звідкись згори? Захоплення? Пригніченість? Поклик далеких світів? А втім, це завжди суб'єктивне. Об'єктивним залишається реальність унікального явища, що його не порівняєш ні з чим.

Та облишмо емоції. Що приховується за ефектним різнокольорним видовищем? Вчені пояснюють появу полярного сяйва світінням горішніх шарів атмосфери, яку бомбардують заряджені космічні частинки. Не вдаючись у деталі, скажемо: його народжують такі космічні стихії, як сонячний вітер, магнітосфера Землі, особливо та її зона, що називається авроральною радіацією. Це, по суті, розжарена плазма. Вона не знає спокою. По силових лініях земного магнітного поля шалено мчать частинки до полюсів, у місце розгалуження цих ліній. Але полюсів вони не досягають, бо на висоті 100 і більше кілометрів від поверхні планети зіштовхуються з молекулами атмосфери. Вивільняється величезна енергія. І ось наслідок — спалахи, найчастіше сині або зелені. Якщо ж кількість її незначна, бачимо червоні промені.

Крім того, у грандіозному дійстві беруть участь рентгенівські промені, радіохвилі і багато іншого. Кольори сяйва залежать від різновиду збуджених молекул. Приміром, атомарний кисень спалахує зеленим і червоним світлом, натрій — жовтим, азот — фіолетовим...

Але ж полярні сяйва спалахують і згасають. Отже, щоб їх засвітити, потрібен імпульс. Найчастіше — то посилення сонячного вітру, викликане спалахами на Сонці, або ж збільшення кількості заряджених частинок з радіаційних поясів Землі. Полярне сяйво, яке спостерігали, наприклад, 1962 року, пов'язують з потужним термоядерним вибухом, здійсненим американцями на висоті 400 кілометрів. А про що свідчить переміщення полярних сяйв у нижчі широти? Чи не про забруднення атмосфери? Що провіщають нам загадкові переливчасті промені? Чи навчимося розпізнавати за феєричною музикою сфер істинний, реальний стан речей? Сьогодні виникає безліч запитань. Щоб дати на них відповідь, за полярними сяйвами спостерігають і з Землі, і з космосу.

Світлана ЯНКО.

ISSN 0130—7037 «Наука і суспільство», 1991, № 2, 1—88